

TEREZIŇSKÉ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKI
TEREZIŇ

28

2000

mi hezké. Jsou to vlastně skoro cizí lidé. Bylo tam bohužel málo na vaření . . . (RB)

. . . jsou zastaveny balíky, prý jich bude povoleno jen dva tisíce za měsíc, to je tolik, jako dosud za den. Kdo chtěl, mohl vyplnit formulář, na kterém stálo, že jmenovaný žádá o známku pro dotyčného, který mu má balík poslat. Je to dvousečná zbraň. Máme uvést někoho v Praze? Přesně se jménem a adresou? Nezpůsobíme mu tím nepříjemnosti, protože má spojení se židy? . . . (EM)

Kvůli nedostatku místa a ve snaze vydesinfikovat prostor se často stěhují . . .

. . . s maminkou máme 1,20 m². V noci leží lidé i na prostředku, jde-li někdo ven, musí je přeskakovat, strkáme jedna druhé nohy do obličeje . . . Muži bydlí v jednom městě s námi. Stýkat se však nesmíme, ani psát ne . . . (HW)

. . . Mírný den bylo ujednáno, že se budu stěhovat do Hamburku. Uskutečnilo se to dnes . . . (PW)

. . . Dokonce, jak jsem dnes zjistil jsou v byty přeměněny i bývalé chlívečky a pro obydlí přizpůsobeny i částečně volné prostory různých průchodů, spojujících jednotlivé dvory a domy, jako kupř. průchod ze dvora Q 211 do L 306 . . . (WM)

. . . Witz přinesl zprávu, že barák musí být do 10 hod. prázdný. Hned je toho plný barák. Kdo se bude stěhovat napořád do Drážďan a kdo do Hannoveru na 2 dny? . . . (PW)

. . . Tam byly poměry poněkud lepší, neboť to byly opravdu pokoje a ne půdy. V pokoji 65 bylo nás tenkrát 21 hochů s jedním opatrovníkem. Vydávali jsme časopis a mezi námi byl dobrý poměr a kamarádství . . . (MK)

. . . Máma má odpolední šichtu. Barák 7 se má stěhovat. Také je nebezpečí, že se bude stěhovat máma také . . . (PW)

. . . Do B IV na půdu D se stěhuje na 400 osob z domů L 406 a L 408, které se plynoují . . . (WM)

. . . Do 3. října t. r. měly být vyklizeny Myslivecké kasárny. Příkaz daný dne 1. října večer byl dne 2. října o 11. hod. dopol. zrušen. Ghetto si oddechlo a šlo klidněji po své denní práci . . . (WM)

. . . Táta se musel stěhovat jako všichni ostatní do Hannoveru do nějakého kof-ferlageru . . . (PW)

Z nových přírůstků galerie Památník Terezie:

PREMYSL STRAKA

Narodil se 25. červnu 1926 v Terezíně a prožil v tomto městě i své mladá léta. Pohybil v Terezíně až do doby, kdy odešel studovat gymnázium do Roudnice nad Labem. V Terezíně později po zřízení ghetta poznal, co znamená vystavil existenci člověka brutálnímu násilí, poznal ohrožení samotné lidské existence. Vše se odehrálo ve stejném, dříve poklidném městě. Tyto a další životní zkušenosti měly vliv na utváření jeho názorové vyhraněnosti, averze proti všem nelidským projevům člověka.

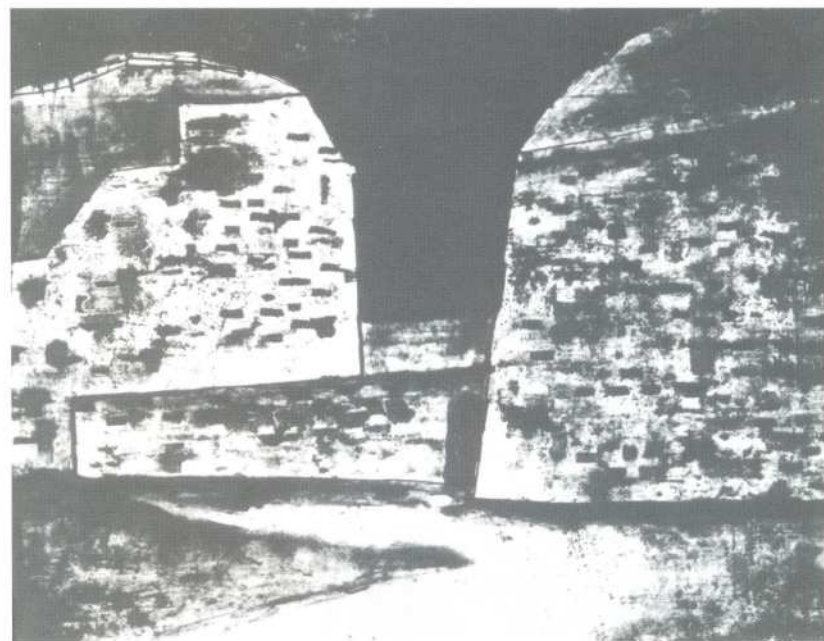
V letech 1941-1945 vystudoval obchodní akademii v Loncech. Koncem 30. let se začal s hlubším zájmem věnovat malování. Výtvarné vzdělání získal soukromým studiem a v roce 1960 se stal členem Svazu čs. výtvarných umělců. První samostatnou výstavu měl v roce 1961 v Teplicích. Již na této výstavě byly viditelné obrazy tematicky a obsahově spojené s Terezínem.

Hluboce emocionálně prožilky ovlivnil jeho výtvarnou tvorbu od samého počátku Památník Terezie, zakoupil do svých sbírek v roce 1965 z cyklu Tereziánské zdi pár originálních monotypů s názvem Tereziánská ulice (1960), Strážní věž (1961), Procházka Smrtí (1961), Vědecká (1961), Výjezd od Jilhamovic (1960) a tři tempery nazvané Pohřeb (1961), Dívka s kaštanovým náhrdelníkem (1961), Ženy z ghetta (1961). Olej na plátně Osvobození Terezie (1972) zakoupil Památník v roce 1974.

Přemysl Straka stál v roce 1970 u zrodu Tereziánských listů, pro které vytvořil

Ukázky z cyklu Tereziňské zdi (1960–1961): 1. Tereziňská ulice

2. Procházká Smrti

3. Dívka s kaštanovým náhrdelníkem

4. Vlečka

TEREZIŇSKĚ LISTY 28

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

©Památník Tereziín, 2000
ISBN 80-85433-51-6

OBSAH

Životní cesta Miloše Saluse

Zdeněk Filip

(7)

Josef Kyliès (19. 3. 1890–16. 6. 1946)

Blanka Stehlíková

(23)

Protitankový příkop a vězni Malé pevnosti

Marek Poloncarz

(41)

Sonderlager pro židovské míšence v Bystřici u Benešova

Jiří Kavena

(51)

Pět spravedlivých mezi národy

Alena Hájková

(61)

Cesta za poznáním

Renata Špačková

(63)

Očima vzpomínek

Monika Wendlová, Arna Erban, Vladimír Zahradník

(67)

Medailonky

Alena Hájková

(81)

Zprávy a recenze

(99)

Chronologický přehled

(116)

Bibliografie

(124)

ŽIVOTNÍ CESTA MILOŠE SALUSE

Zdeněk Filip

Ing. Miloš Salus, absolvent Vysoké školy technické v Praze a ve třicátých letech profesor na několika českých obchodních školách, je dnes znám jako jeden z předních iniciátorů kulturního života v terezínském ghettu v letech 1942 až 1944, organizátor české skupiny přednáškové akademie v táboře.¹⁾ Málo se však ví nebo vlastně skoro nic není známo o jeho životě před internací, ačkoli už jeho předcházející činnost v mnohém předznamenávala jeho pozoruhodnou, obětavou a úspěšnou práci v Terezíně. Proto snad bude na místě připomenout také tuto předválečnou etapu jeho plodného života, završeného posléze onou čínorodou kulturně organizátorskou aktivitou v Terezíně a tragicky ukončeného v plynové komoře koncentračního tábora v Osvětimi.

Miloš Salus se narodil 4. září 1896 na Kladně. Jeho otec Josef Salus (nar. 1859) byl řezník, který pokračoval v řeznické živnosti svého otce Jakuba Saluse, pocházejícího z Unhoště. Matka Miloše Saluse, Ida Salusová, pečovala o tři syny, nejstaršího Františka (nar. 1887), Jiřího (nar. 1888) a nejmladšího Miloše (nar. 1896). Rodina bydlela na někdejší Hušské, později Hajnově ulici č.p. 204. Všichni členové rodiny se hlásili k izraelskému náboženství a byli to Češi, kteří v českém prostředí naplno žili českým společenským a kulturním životem, synové navštěvovali pouze české školy.²⁾

Mladý Miloš Salus chodil do kladenského gymnázia a po maturitě se zapsal na Vysokou školu technickou v Praze, chemickotechnologický obor. Po absolvování vysoké školy a získání inženýrského diplomu však dost obtížně hledal vhodné zaměstnání v Praze i doma na Kladně. Tak se rozhodl pro učitelské povolání, které mu bylo docela blízké a ke kterému cítil dobré předpoklady.

Ve školním roce 1928–1929 přijal místo na obchodní škole v Pardubicích, ale tam učil jen krátce, několik měsíců. Od 1. září 1929 mu ministerstvem školství a národní osvěty za nové působiště byla určena Veřejná obchodní škola v Šumperku, vlastně česká odbočka Německé obchodní školy v Šumperku. Ještě téhož roku pak u zkušební komise pro učitelství na vyšších obchodních školách v Praze složil doplňovací státní zkoušku ze zbožíznalství a mechanické technologie. Jako zatímní profesor v málo početném učitelském sboru šumperské obchodní školy však kromě těchto svých předmětů musel učit i zeměpis, češtinu a němčinu a pro žáky školy i veřejnost vést kurzy psaní strojem. Definitiva jako státnímu profesoru mu ministerstvem školství byla udělena s platností od 1. února 1932.

V tehdy převážně německém Šumperku, ve zdejší české menšině, se prof. Salus od počátku projevoval jako ryzí demokrat masarykovského ražení a český patriot. Stal se členem místního odboru Národní jednoty a tělocvičné jednoty Sokol a významně se podílel na českém kulturním životě města. Ve škole

svým žákům se zaujetím přednášel o českých dějinách, o Sokolu a jeho tradicích, o vzniku republiky a prezidentu Masarykovi, o české literatuře a českém divadle. Ve škole i na veřejnosti se osvědčil rovněž jako milovník poezie a výborný recitátor a také nadšený divadelník. Se studenty nacvičil nenáročnou aktovku F. X. Svobody Poupě, s šumperskými ochotníky divadelního spolku Tyl naopak náročné Ibsenovo drama Přízraky. Během svého působení v Šumperku si na své konto připsal i několik desítek veřejných osvětových přednášek pro Národní jednotu, Sokol, Masarykovu dětskou léčebnu či šumperskou vojenskou posádku, ale také pro nejrůznější české vzdělávací organizace v okolí, v Dolních Studénkách, Bludově, Českém Bohdíkově, Komňátce, Králíkách aj. V době nástupu německého šovinismu v pohraničí to byly většinou přednášky s tematikou českého vlastenectví, o čs. legiích, 28. říjnu, Masarykovi, Tyršovi apod.³⁾

Zvláště významným kulturním počinem ing. Saluse v Šumperku se stala výstava uskutečněná ve vojenském zátiší šumperských kasáren v říjnu a listopadu 1932 pod heslem Šumperk Tyršovi a jeho myšlenky. Tato výstava, která se setkala s mimořádným ohlasem u veřejnosti, si kladla za cíl, jak napsaly místní noviny Jesenická stráž, „ukázat, co bylo podniknuto pro naše osvobození a jak se jednotlivci o osvobození zasloužili a jak naše osvobození je další prací zabezpečeno na poli tělovýchovném, kulturním, uměleckém i vojenském.“⁴⁾

V září 1934 byl profesor Salus ze Šumperka přeložen na Státní československou obchodní akademii v Chrudimi. I na této škole kromě své nauky o zboží a vedení příslušných laboratorních cvičení učil několika dalším předmětům, mj. i zdravotnictví. Byl jmenován důvěrníkem ústavu ve Sboru pro sociální péči o studentstvo v Chrudimi a stal se rovněž důvěrníkem kulturního odboru Východočeského národohospodářského ústavu v Pardubicích pro Chrudim a okolí. Na obchodní akademii v Chrudimi tak jako předtím v Šumperku se ochotně ujímal příležitostných přednášek k oficiálním oslavám vzniku republiky nebo výročním prezidentů T. G. Masaryka a E. Beneše.

A podobně jako v Šumperku tu pokračoval také ve své kulturně osvětové práci pro veřejnost. Z jeho odborné a pedagogické kvalifikace vyplynuly např. některé populární přednášky zdravotnické (v Chrudimi nebo Hlinsku třeba výklady o nebezpečí mikrobů). Daleko častěji však jeho české vlastenecké citění a jeho uvědomělá společenská a kulturní angažovanost směřovaly přímo ke klíčovým otázkám života tehdejšího Československa, k jeho demokratickým tradicím a demokratické současnosti, ohrožené už nástupem totalitního fašismu. Opět tu pracoval v Sokole, kde byl jednatelem vzdělávacího sboru Sokola v Chrudimi a v této funkci organizoval veškerou kulturní práci jednoty. Sám přednášel např. o Tyršovi a Fügnerovi, o prezidentu Masarykovi, později i o prezidentu Benešovi. Současně byl také odpovědným redaktorem a nejčastějším příspěvatelem zpravodaje chrudimského Sokola Vpřed. Vedle toho byl i kulturním referentem Obce přátel legionářů v Chrudimi, pro niž uspořádal

např. besedu legionářů s mládeží o legiích a osvoboditelském díle prezidenta T. G. Masaryka.

V Chrudimi se prof. Salus uplatnil také jako zkušený divadelník. Hned po svém příchodu se stal místopředsedou Spolku divadelních ochotníků v Chrudimích, k práci pro divadlo získával mládež (přednáška Mladí a ochotnické divadlo), se studentskou scénou chrudimské obchodní akademie nastudoval veršovanou komedii Edmonda Rostanda Romantikové (vystoupili s ní i ve Vysokém Mýtě), chrudimští ochotníci v jeho režii slavili úspěch s Vrchlického Nocí na Karlštejně.⁵⁾

Protože Chrudim přece jen byla blíže Salusovu rodnému Kladnu než předcházející jeho působiště v Šumperku, o prázdninách a někdy i o volných nedělních rád se vracel do svého rodiště, k rodičům a přátelům. Přitahovalo ho sem také sportovní fandovství fotbalovému klubu SK Kladno, kde jeho starší bratr František byl mezinárodním tajemníkem. Jeho občasná přítomnosti pak využívali kladenští sokolové, pro které přednášel např. na sjezdu Sokolské župy budečské o humanitě prezidenta T. G. Masaryka a sokolském bratrství, i některé další kulturní a vzdělávací organizace na Kladensku, např. pro osvětovou komisi v Bratronicích u Rakovníka přednášel na téma Prezident T. G. Masaryk, bojovník za pravdu.

Zvláštní místo v kulturně osvětové práci Miloše Saluse na Kladensku v té době měla jeho spolupráce s agilní místní skupinou Svazu Čechů – židů na Kladně. Byl členem jejího výboru a aktivně se podílel na její činnosti. Známá jsou dnes však jen dvě témata z jeho přednášek: Českožidovské hnutí a demokracie a Život a dílo našich prezidentů.⁶⁾

V Chrudimi prof. Salus ukončil své pedagogické i kulturní působení v létě roku 1937.

S účinností od 1. září 1937 byl přeložen na obchodní akademii v Praze-Karlíně. Jako svůj hlavní předmět vyučoval tu opět nauku o zboží, kromě toho i některé další komerční předměty. Profesorským sborem byl přijat se sympatiemi a našel v něm brzo i blízké přátele. Mezi pedagogy karlínské obchodní akademie působila tenkrát řada pozoruhodných osobností. Byli to např. profesor češtiny a francouzštiny PhDr. Jaroslav Jan Paulík, známý spisovatel, romanopisec, esejista a překladatel, nebo profesor angličtiny Wolfgang Jankovec, funkcionář Dělnické akademie, publicista a vůdčí postava sociálně demokratické inteligence. K Jankovcovi měl Miloš Salus lidsky i názorově nejbližší. Často spolu diskutovali o napjaté politické situaci ve světě i u nás doma, zvláště o narůstající hrozbě fašismu. V novém prostředí a nových podmínkách v Praze Salus samozřejmě neměl už takovou možnost a příležitost k aktivnímu veřejnému působení jako dříve. Zejména po Mnichovu za tzv. druhé republiky, kdy ideály demokracie, kterým zasvětil celý svůj život, byly bezostyšně ostouzeny, sotva také se mohl proti tomu nějak důrazněji ozvat, protože, byť bytostný demokrat a český vlastenec, přece jen – byl Žid. Mezi kolegy ve škole mu to ovšem nikdo nepředhazoval, naopak dokonce ve sborovně s prof. Jankov-

cem mohl ještě zcela otevřeně diskutovat o zhoubné ideologii antisemitismu, přičemž oba zdůrazňovali hlavně jeho ekonomické příčiny.⁷⁾ Tak se i prof. Salus svým způsobem zapojil do atmosféry, v níž se v karlínské obchodní akademii už v té době formovala jedna ze složek pozdějšího ilegálního Petičního výboru Věrní zůstaneme. Klíčovou úlohu v této organizaci hrál – slovy Václava Černého – „skvělý Wolfgang Jankovec“,⁸⁾ který pak v boji s nacismem obětoval život. Byl zatčen gestapem v prosinci 1941 a popraven v říjnu 1944. Druhý ze Salusových karlínských kolegů a přátel J. J. Paulík byl zatčen v říjnu 1942 a koncem války zahynul v německém koncentračním táboře. Obětí nacismu se stal i další z profesorů karlínské obchodní akademie, Jankovcův spolupracovník v ilegalitě Miroslav Satran, který jako komerční inženýr nahradil ve sboru právě ing. Saluse. Byl zastřelen při zatýkání v červenci 1942.⁹⁾

Ing. Miloš Salus musel obchodní akademii v Praze-Karlíně opustit na úřední příkaz z rasových důvodů k 1. květnu 1939. Uchýlil se k příbuzným do Kladna, pracoval jako pomocný dělník a tak jako všichni jeho židovští spoluobčané v ten čas fyzicky i psychicky živořil. Jeho přímá aktivní účast na nějaké ilegální činnosti však není příliš pravděpodobná, i když nadále se stýkal se svými známými v Praze a někteří z jeho přátel po válce ve vzpomínkách na něj o jakési jeho odbojové aktivitě hovoří.¹⁰⁾

Svou trpkou cestu do koncentračního tábora Miloš Salus nastoupil počátkem roku 1942. Nejprve byl spolu s ostatními kladenskými Židy přemístěn do Unhoště, kde byli nastěhováni do bytů několika místních židovských rodin. Teprve odtud pak krátce před vlastním transportem byli všichni soustředěni ve školách a tělocvičnách na Kladně.¹¹⁾ Do Terezína přišel 25. února 1942 kladenským transportem Z pod číslem 164.¹²⁾

Jako všichni nově příchozí i Salus v Terezíně musel pracovat fyzicky, např. při vykládání vagónů, stěhování nábytku apod., až po nějakém čase si poněkud polepšil, když byl zařazen k tzv. poště. Pro svou důkladnost a preciznost se tam stal dokonce jedním z vedoucích pracovníků.¹³⁾

Nový smysl života a své pravé poslání v táboře však našel teprve později. Když v létě 1943 začali Němci v Terezíně uskutečňovat svůj propagandistický plán na využití Terezína jako vzorného židovského ghetta, v leccem zmírnili dosavadní tvrdost některých svých opatření a ve volném čase vězňů tolerovali i určité formy jejich kulturního života, výstavy, hudbu, divadlo. Salus, pokud mohl, rád se účastnil všech takových kulturních akcí, koncertů, večerů poezie i divadelních představení. Při nich nejednou měl příležitost se také aktivně uplatnit. Na jeho rady jako zkušeného divadelního odborníka a režiséra s vděčností vzpomíná např. Elly Bernsteinová, která v Terezíně stála u vzniku prvního českého kabaretu a spoluúčinkovala při premiéře jedné z her Olgy Scheinpflugové, a podobně na Salusovu pomoc terezínským divadelníkům vzpomínají i jiní.¹⁴⁾

Jisté uvolnění táborového režimu v té době umožnilo i rozvinutí vzdělávací přednáškové činnosti. Při současném výzkumu této činnosti v Terezíně, který

s neobyčejnou důkladností uskutečňují někteří naši i zahraniční historikové, se došlo až k neuvěřitelnému počtu 2280 přednášek realizovaných 516 přednášejícími. Tak právem mohla být tato obdivuhodná osvětová aktivita nazvána přímo „terezínskou univerzitou“.¹⁵⁾ A Miloš Salus od počátku patřil k předním tvůrcům, protagonistům této univerzity, v níž mezi internacionálním osazenstvem vedl početnou českou skupinu.

O svém pobytu a své kulturní činnosti v Terezíně si pečlivý profesor Salus vedl deník. Byl to svazek listů psaných úhledným drobným písmem, který úzkostlivě opatroval a teprve krátce předtím, než nastoupil do transportu do Osvětimi, odevzdal svému příteli Josefu Bondymu. A s tím deníkem mu dal i dopis na rozloučenou: „Drahý příteli, neuposlechl jsem a psal, nemohl jsem jinak. Snad pochopíš, až přečteš. Máš v ruce můj terezínský zápisník a doklady o mé terezínské činnosti. Domníváš-li se, že se to má spálit, pak to spal. Já tolik síly neměl. Buď sbohem, příteli.“

Ten Salusův zápisník, uchovaný po smrti Josefa Bondyho (Bora) v roce 1979 pravděpodobně u jeho příbuzných v Izraeli, známe dnes ovšem pouze z jeho citací v knize *Opuštěná panenka*, kterou Josef Bondy-Bor vydal v roce 1961. Jen tam se tedy v obsáhlých autentických pasážích dovídáme některé podrobnosti o Salusově životě v Terezíně a jeho terezínské organizátorské kulturní a hlavně přednáškové aktivitě. Její počátky jsou podle Salusova deníku v knize Josefa Bora popsány takto:

„Dne 18. srpna 1943 se konala první z ‚Řady přednášek‘. V umývárně domku Q 306 hovořila Milena Illová o ženách v Terezíně. Na přednášce bylo 86 starých žen. Tak zní moje první hlášení. Je tomu již několik měsíců, kdy mně byl svěřen úkol, který dal smysl i mému terezínskému živení. Organizovat českou kulturní práci mezi starými. Nikdo se o ně dosud nestaral a sami se nikam nedostali. Za starými je nutno jít, říkali jsme si. Příprava nebyla lehká. Zajišťovat vhodná místa, vybudovat síť důvěrníků, vyhledat mezi starými umělce a vypravěče. Každý transport na Východ mi bořil, co jsem vybudoval. Ale nic nás nemohlo odradit.“¹⁶⁾

Salusova česká skupina tak během jediného roku (od srpna 1943 do srpna 1944) uspořádala 169 přednášek, kterých se zúčastnilo více než deset tisíc vděčných posluchačů. Přednášelo se pouze česky, a to „nejen českým jazykem, ale i duchem“ – o českých dějinách, české vědě, umění, literatuře, hudbě a výtvarném umění, pořádaly se večery věnované Masarykovi i dalším významným představitelům české společnosti a kultury. Mezi přednášejícími byli známí spisovatelé Karel Poláček, Anna Auředníčková, Norbert Frýd, překladatelka Milada Lesná-Krausová, dirigent Karel Ančerl, architekt František Zelenka aj. Salus pro ně v stísněných podmínkách studených a zatuchlých púd a sklepů ghetta obětavě vyhledával nejpříjemnější přednáškové prostory, obstarával nejzákladnější potřeby, tužky, pera, papír, názorné pomůcky. A především spolu s nimi promýšlel program celého přednáškového cyklu, jehož dominantní ideou bylo české vlastenectví. Veden byl přitom svým nezlomným přesvědče-

ním, že domovem českých Židů, byl označených žlutou hvězdou a vězňených v koncentračním táboře pod německou kuratelou, je a musí zůstat Československo. Miloš Salus sám se přitom k přednáškám odhodlával jen zřídka, přemlouval k nim spíše jiné. Bližší informace máme pouze o jeho přednášce konané 21. srpna 1944 a nazvané Praha v české poezii. V ní před početným publikem se vyznal ze své horoucí lásky k české kultuře, literatuře i hudbě, Smetanovi, Dvořákovi, a také z lásky k milované a všemi českými židovskými vězňi v Terezíně tolik vzpomínané Praze. České literatury se týkalo i několik dalších jeho přednášek, které ovšem známe pouze podle názvů. Vůbec první Salusovou přednáškou v Terezíně byla 26. června 1943 přednáška o poezii v Terezíně, 27. listopadu 1943 vzpomněl 25. výročí úmrtí českožidovského spisovatele dr. Viktora Vohryzka. Posledním jeho veřejným vystoupením 26. srpna 1944, tedy nedlouho před deportací do Osvětimi, pak byl nekrolog hodnotící život a dílo spisovatele Eduarda Lederera-Ledy, Salusova terezínského přítele a spolutrpitele.¹⁷⁾ O jiných než literárních tématech jeho přednášek, zejména o osvětově zaměřených přednáškách s problematikou pedagogickou (např. o výchově mládeže) i filozofickou (o smyslu života, duchu a hmotě, zápase člověka s živly) si můžeme učinit představu také jen podle jejich názvů. Ale jistě i to byly přednášky úspěšné, některé z nich musel dokonce několikrát opakovat.¹⁸⁾ Kromě deníku, který známe z úryvků v Borově románu Opuštěná panenka, si Salus v Terezíně vedl i památník. Bylo to krásné album s tuhými deskami, lesklou předsádkou, modrou ořízkou a s běloskvoucími čistými listy, do nichž jeho přátelé ochotně vpisovali svá věnování a své pozdravy. Z tohoto památníku jsou však dnes v Židovském muzeu v Praze uloženy jen kopie zápisů, věnování a krátké úvahy několika desítek Salusových přátel – spoluvězňů. První z těchto zápisů je datován 29. září 1942, poslední 10. června 1944. Mezi jejich autory tu najdeme další jména nejbližších Salusových spolupracovníků, např. spisovatele Josefa Rosenzweiga-Moira, Eduarda Lederera-Ledy a Jaroslava Humbergera, herce Františka Mišky, loutkáře Jaroslava Dubského, zpěváka Karla Bermana a další.¹⁹⁾

Za ocitování stojí aspoň část úvahy o projevech novodobého otroctví, kterou do tohoto památníku 17. září 1943 vepsal spisovatel Karel Poláček:

„Okovy, jakožto odznak otroctví náleží do okruhu oblíbených romantických představ. Ve skutečnosti však již otrok nečiní řetězy. A lámat pouta zná jen ztuhlá žurnalistická frazeologie. Za vnější znak otroctví považujeme nyní plechovou jídelní misku. Spisovatelé vypravují, jak vznešené povahy dovedly kdysi vznešeně nést svoje okovy. I pozoruj, kterak lidé v tvém okolí nosí plechovou misku; neboť musíš být pozorně sehnut, aby sis nerozlil polévku. Tudíž se svým obědem nemůžeš kráčet vzpřímeně, dotýká se hlavou oblak; tehdy bys přinesl domů polovinu oběda a byl bys hladovější než ohnutý proletář.“²⁰⁾

A snad stojí za ocitování rovněž památníkové věnování Josefa Bondyho-Bora z 1. ledna 1944:

„Miloši, milý kamaráde, chceš, abych 1. ledna vzpomínal na Terezín. Ale bilance se dělá koncem roku, první leden je dnem rozpočtu. A do letošního rozpočtu zařazujeme kapitolu „Terezín“ jak pravou hodnotou, tak i – doufejmež – trváním na místo poslední. Dnes víme: V době reakce a v prostředí malém nebývají to lidé velicí, kteří usilují velikými se stát. Víme: Rozhodnutí chytit se lopaty je podmíněno spíše rovností páteře než stavem svalstva. Víme: Kdo nezklamal v Terezíně, nezklame nikdy. Jdeme do chaosu. Každý začátek – i sebetvořivější – je chaos. Budeme potřebovat, a proto vyhledávat přátele, kteří dovedou správně hodnotit dobu a mají rovnou páteř a kteří nezklamou. Tak vzpomínejme na Terezín.“²¹⁾

Miloš Salus, jak jsme ho poznali, zajisté nebyl tvůrčí vědecký nebo umělecký duch, sám se za něj také nikterak nepovažoval. Jeho ctižádostí po celý život, a v Terezíně zvlášť, bylo sloužit vzdělání a kultuře, vědě a umění, a současně podněcovat k tvůrčí činnosti jiné, povolanejší. Právě o tom si do svého terezínského deníku poznamenal:

„Všichni umělci zde horečně tvoří: básníci, malíři, hudebníci, v nepředstavitelně krutých podmínkách. Jen spisovatelé jako by oněměli. Sháním jim tužky, papír, vyprávím příběhy, všechno marně. Dlouho jsem uvažoval, proč je tomu tak. Ztroskotávají zde asi proto, že jsou spisovatelé. Snad se naučili přijímat svět jen jako podnět pro oživení vlastní fantazie. Život v Terezíně dává však vyrůst květnům tak podivných tvarů, tak hluboké krásy, tak hrůzné propastnosti, že to předstihuje i fantazii umělce. Snad proto mohu psát já, který spisovatelem nejsem, a s pokorou v srdci jen kronikářsky zaznamenávám skutečnosti dosud nevidané.“²²⁾

Všem Salusovým snahám a plánům na pokračování in dosavadní práci v Terezíně však byl učiněn náhlý konec jeho zařazením do transportu na Východ. Máme o tom bezprostřední svědectví Josefa Bora, který do své knihy Opuštěná panenka jako samostatnou kapitolu vložil Poslední hlášení Miloše Saluse. V něm se Salus loučí s vlastní i životem a bilancuje své terezínské dny:

„Poslední moje noc v Terezíně. Jsem ve šlojsce, ráno odjíždím. Všechno, co mám, se mi vešlo do jediného kufříku, a na něm teď píši. Na podlaze všude kolem mne leží terezínští umělci, Poláček, Schächter, Švenk, Jelínek, Zelenka, Humberger, Šorš, Klein, nebudu je vypočítávat, nedopočítal bych se. Samí známí a přátelé. Jedu v dobré partě, a přece vím dobře: domů se již nevrátím. Nemám sílu, abych mohl žít odloučen od vlasti.

Jednou možná lidé nepochopí, že odchod z terezínského ghetta byl pro mne loučením s domovem. Mohu dosvědčit lépe než kdokoliv jiný, že Terezín byl místem hrůzy, kterou lze sotva slovy vylíčit. Byl jsem u každého transportu a viděl utrpení tisíců ubohých a štvaných lidí a znovu a znovu jsem jejich bol prožíval s nimi. Viděl jsem stovky dětí umírat na tyf a souchotiny. Odnášel jsem polámaná a rozbitá těla zoufalců, kteří vyřešili svoje trápení skokem z vysokých střech terezínských kasáren. Mluvil jsem v tmavých sklepeních se zmučenými vězni a viděl jejich rozbité hlavy, vykloubené údy a popálená tě-

la. Stál jsem u šibenic v šancích za Ústeckými, kde umírali mladí hoši jen proto, že chtěli mámě poslat pozdrav.

Viděl jsem také, a to mnou vždycky otráso, jak někteří lidé, které jsme do bře znali a měli dříve v úctě, ztrácejí v Terezíně lidskou tvář.

Ale přes to všechno, i přes nelidskost a kořistnictví některých četníků, kteří jsou přece také Češi, bylo terezínské ghetto částí naší české vlasti. Neboť nikdy v životě jsem neviděl tolik tichého a prostého hrdinství, tolik obětavosti a lásky k trpícím, lásky k českému slovu a české hudbě, jako jsem viděl zde. Byla to láska prostých lidí, jimž ani židovská hvězda a deportace do ghetta nevzala vědomí, že zde, v české zemi mají svůj domov.

Téměř všichni již dosud odjeli a mně zbývá jen několik málo hodin. Musím teď podat stručný výčet ze své terezínské činnosti.

Pro staré lidi bylo v terezínském ghettu uspořádáno 169 českých přednášek, jež navštívilo celkem 10 247 osob. Bylo až dojemně pozorovat, jak volání domova probouzelo v lidech sílu a chuť k životu. Na půdách i ve sklepích se shromažďovali terezínští Češi, aby naslouchali hovorům o všem, co dala lidstvu vyspělá kultura této pozehané země. Snad jen na shromážděních prvních křesťanů ve starořímských katakombách, při tajných schůzkách španělských Židů v lesních slujích anebo v přítmi skalních skrýší Českých bratří mohlo druhy prostředí tak mocně zapůsobit na lidskou mysl jako na nás terezínské sklepy a půdy, tyto tak neobvyklé chrámy kultury. Zdálo se nám, jako by se věkem zčernalé trámové půd měnilo v kopule gotických chrámů a zaprášené pavučiny podstřeší se přepřádaly v krajky ze stříbrné příze, jemné jako vlákno babího léta. Dívali jsme se na všechno kolem sebe novými očima a ožívali jsme novou nadějí, která odvála z cesty kal zloby a setřela slzy malověrných. Radostně jsme naslouchali zpěvům básníků, hudbě a písním dávno nám známým, a proto tak milým. Vzpomínali jsme na domov a šeptali pozdrav ze všech nejkrásnějších – na shledanou!

Doufali jsme, věřili jsme. Stalo se jinak. Dnes vím, že pro mne a pro mnohé z nás, kteří tu ještě zůstali, nebude žádného shledání s domovem. Je konec jedné bitvy. Vyžádala si mnoho obětí. Snad naše oběť pomůže těm, kdož budou bojovat po nás o lepší, spravedlivější svět.²³⁾

Transport z Terezína, kterým byl ing. Miloš Salus 1. října 1944 deportován do Osvětimi, měl označení Em – 182.²⁴⁾ Podle poválečného svědectví jednoho z účastníků tohoto transportu, Jiřího Tesaře, shodou okolností někdejšího Salusova žáka na obchodní akademii v Karlíně, nacisté se snažili vězňům předstírat, že jedou pouze na práci do Německa a tím směrem také transport zprvu skutečně směřoval. Jiří Tesař na tu cestu a potom i tragický závěr Salusova života vzpomíná takto:

„Napěchovali nás do dobytčího vozu po 65 mužích. Měli jsme jeti někam do blízkosti Drážďan. Jeli jsme tam také. Tam jsme se však stočili v pravém úhlu a jeli jsme přímo na východ. Noc, den a noc. Nic jsme neviděli, až když se najednou otevřela vrata vagónu, silné reflektory nás oslnily a surový hlas s prus-

kou výslovností na nás zařval: „Macht, ihr jüdischen Schweinehunde, dass ihr herauskommt. Hier heisst es parieren. Alles wird hier gelassen.“ Vystoupili jsme. Přede mnou stál malý človíček, polomrzák, prof. Salus, a jen mi pošeptal: „Jiří, je konec!“ Šli jsme vpřed, jeden za druhým, bylo nás 5000.

Dostali jsme se až ke stolu, kde stáli gestapáci. Jeden tam stál se založenýma rukama a jenom palcem ukazoval napravo nebo nalevo. Přede mnou malá postavička utíkala napravo. Já běžel nalevo. Žiji a při všem, co jsem prožil, jsem rád, že ta malá postavička šla napravo, protože to měla rychle za sebou. Za necelých 20 minut po našem příjezdu plápolaly již rudé plameny z komínu krematoria a tisíce krásných a čistých duší spělo k nejvyššímu trůnu, k trůnu věčného klidu, kde nesídlí nenávisť, kde se nerozlišuje, zdali je člověk bílý či černý, zdali je žid či křesťan, křivý či rovný. A mezi nimi byla také duše našeho vždy usměvavého a dobrého profesora Saluse. Sbohem, pane profesore!“²⁵⁾

Krátce po skončení války jeden ze Salusových terezínských spolupovězňů o něm napsal tato příznačná slova: „Kdo vůbec může zhodnotit práci takových kulturních pracovníků, jakým byl ing. Miloš Salus? Poslední jeho záznam před odchodem do Osvětimi by měl být zvlášť zaznamenán v historii českého kulturního života: 169 českých přednášek, 10 247 osob. A mělo by k tomu být připsáno: To byly buditecké myšlenky, Miloš Salus je připravil, Miloš Salus stál u dveří, aby odpočítal návštěvníky, Miloš Salus obíhal, povzbuzoval, hladověl.“²⁶⁾

Ing. Miloš Salus, židovský intelektuál, český demokrat a vlastenec, už za svého pedagogického působení v Šumperku, Chrudimí a v Praze vynikající iniciátor a organizátor kulturního života, právě v Terezíně, než ho odtud poslali na smrt, jako „učitel mladých a těšitel starých“ dokázal nejpřesvědčivěji uplatnit všechny své schopnosti a zkušenosti a do dějin terezínského ghetta se tak zapsal nezapomenutelným způsobem.

Poznámky:

- ¹⁾ Terezínská pamětní kniha I. Praha 1995, s. 384; R. M. Wlaschek: Biographia Judaica Boemiae II. Dortmund 1997, s. 45, Supplement s. 4; aj.
- ²⁾ SOKA Kladno: fond Město Kladno, staří příslušníci a stále bydlící, fond Gymnázium Kladno.
- ³⁾ SOKA Šumperk: výroční zprávy české pobočky obchodní školy v Šumperku VII–XII (1929–1935); Zd. Filip: Ing. Miloš Salus. Společenský měsíčník města Šumperka Život 1999, č. 3, s. 10–11.
- ⁴⁾ Jesenická stráž (Šumperk) 4. 11. 1932.
- ⁵⁾ SOKA Chrudim : Státní čs. obchodní akademie v Chrudimí LIII–LVI (1934–1938).
- ⁶⁾ Výroční zprávy Státní čs. obchodní akademie v Chrudimí LV, s. 15, LVI, s. 19.
- ⁷⁾ Sborník Na věčnou paměť hrdinům obchodní akademie v Praze-Karlíně. Praha 1946.
- ⁸⁾ V. Černý: Křík koruny české. Paměti 1938–1945. Brno 1992, s. 142.
- ⁹⁾ Osudy a profily. Sborník Na věčnou paměť hrdinům, c.d., s. 20–40.
- ¹⁰⁾ Ing. Miloš Salus. Sborník Na věčnou paměť hrdinům, c.d., s. 40–42.

- ¹¹⁾ Vzpomínky Hany Heitlerové-Káňové z Unhoště, mladičké účastnice transportu unhoštských a kladenských Židů do Terezína (v dopise autorovi z ledna 1999).
- ¹²⁾ Seznam židovských účastníků transportu Z z Kladna do Terezína 25. 2. 1942. APT, i. č. A 7357.
- ¹³⁾ Vzpomínky Salusových spoluvězňů v Terezíně Josefa Poláka a Jiřího Tesaře ve sborníku Na věčnou paměť hrdinům, c.d., s. 42 a 45–47.
- ¹⁴⁾ Zápis Elly Bernsteinové z 12. září 1943 v Salusově památníku: Židovské muzeum v Praze; archivní sbírka Terezín, inv.č. 324 a (20); Vzpomínky Josefa Poláka ve sborníku Na věčnou paměť hrdinům, c.d., s. 42.
- ¹⁵⁾ J. Makarova: Akademie přežití. Tereziňské studie a dokumenty 1998, s. 232–258.
- ¹⁶⁾ Josef Bor: Opuštěná panenka. 2. vyd. Praha 1962, s. 214.
- ¹⁷⁾ Jelena Makarova: Akademie přežití, c.d., s. 249.
- ¹⁸⁾ Částečný seznam Salusových přednášek v Terezíně uvádí už Josef Polák ve sborníku Na věčnou paměť hrdinům, c.d., s. 42. Úplný jejich výčet obsahuje dokumentace Jeleny Makarové a Sergeje Makarova z Centra Simona Wiesenthala v Jeruzalémě (informace v dopise autorovi z 27. listopadu 1999):
- 26. července 1943: Poezie v Terezíně
 - 9. září 1943: Člověk vítězí nad živly
 - 14. října 1943: Duch a hmota
 - 26. listopadu 1943: Duch a hmota
 - 27. listopadu 1943: 25 let od smrti dr. Viktora Vohryzka
 - 16. února 1944: Smysl života
 - 24. února 1944: Duch a hmota
 - 5. března 1944: Výchova mládeže
 - 11. března 1944: Výchova mládeže
 - 25. března 1944: Rozprava o výchově mládeže
 - 18. dubna 1944: Výchova mládeže
 - 28. dubna 1944: Rozprava o výchově mládeže
 - 21. srpna 1944: Praha v české poezii
 - 26. srpna 1944: Život a dílo spisovatele Ledy
- ¹⁹⁾ Kopie zápisků ze Salusova památníku v Židovském muzeu v Praze (archivní sbírka Terezín, inv. č. 323 a (20)).
- ²⁰⁾ Úplné znění Poláčkova textu otiskuje L. Chládková v článku Karel Poláček v Terezíně. Tereziňské listy 24, 1996, s. 55–64.
- ²¹⁾ Kopie Bondyho rukopisu v Židovském muzeu v Praze.
- ²²⁾ Josef Bor: Opuštěná panenka, c.d., s. 236.
- ²³⁾ Josef Bor: Opuštěná panenka, c.d., s. 260–262.
- ²⁴⁾ Seznam účastníků transportu Em do Osvětimi. APT, i. č. A 7458–1.
- ²⁵⁾ Jiří Tesař: Sbohem, pane profesore! Ve sborníku Na věčnou paměť hrdinům, c.d., s. 45–47.
- ²⁶⁾ František Fuchs: Českožidovská odbojová organizace v Terezíně. Tereziňské studie a dokumenty 1997, s. 143.

THE LIFE STORY OF MILOŠ SALUS

Zdeněk Filip

Resumé

This study presents summarized information on Ing. Miloš Salus, a leading personality in the sphere of culture, both in the place where he had once worked and in the waiting room for death, called Terezín. Imprisoned during the years 1942 – 1944, on account of his Jewish origin, he was remarkably active and helped brighten up the depressing, tragic reality in the ghetto for thousands of fellow prisoners.

He was born on September 4, 1896, in Kladno, to a family of Czech Jews. After completing studies at the Technical University in Prague, he became interested in the teaching profession, for which he had a genuine disposition. From 1934 he taught at secondary business schools in Pardubice and Šumperk. He was a true democrat at heart and a devout Czech patriot. He would lecture on Bohemian history, literature, and theater, the Sokol organization, and the founding of Czechoslovakia. Following his transfer to Chrudim, he continued to pursue his interest in cultural enlightenment activities for the public. In addition to lecturing, he edited a Sokol periodical named *Vpřed* (Forward), held membership in the Legionnaires' Confederation and was a vice-president of the Amateur Theater Society of Chrudim. He loved visiting his native Kladno, where he became well known primarily for his lectures on the humanism of T.G. Masaryk. He also actively participated in the activities of the local Czech-Jewish Confederation.

The last teaching post of M. Salus was the business academy in Karlín (1937–39). Some of his colleagues who shared Salus' views were eventually arrested by the Gestapo for their activities and attitude, imprisoned and even tortured to death. Salus was forced to leave the academy for racial reasons and withdrew to his hometown, Kladno, where his health suffered, both physically and mentally, until his deportation.

He came to Terezín on February 25, 1942, with Transport No. Z-164. Like all other prisoners, he passed through a succession of physically most demanding (jobs). By 1943, he found his true mission to pursue: he began to take part in the camp's cultural life which, paradoxically, was allowed to develop to an extraordinary extent as it suited the propaganda-oriented Germans. Salus contributed significantly to the camp's cultural life, mainly by giving lectures on Bohemian issues.

The meticulous professor kept a diary on life in the camp and the cultural events that took place there. Before his transfer to Auschwitz he entrusted his diary to his friend Josef Bondy (J. Bor). Although the diary as a whole has not been published to date, J. Bor used quotations from it in his literary work *Abandoned Doll* (published in Czech in 1961). According to Salus' notes, the Czech community in Terezín organized 169 lectures which were attended by over ten thousand grateful listeners. All of the lectures were in Czech only, (not merely as a means of communication but also in spirit). Thematically, they dealt with Bohemian history, sciences, arts, and important personages of the Czech society and culture. There were other lecturers in his group, e.g., writers Karel Poláček, Anna Oufědnířková, and Norbert Frýd; conductor Karel Ančerl; architect František Zelenka; and other prominent fellow prisoners. Salus put a great effort into organizing these events, selflessly devoting much time to setting up the rooms and compiling the basic accessories and demonstration pieces. The primary orientation of these lecture series was, of course, Czech patriotism. His plans for future activities were cut short by his relocation farther east. Those last deportations (called transports) were practically liquidation transports (during the period from Sept. 28 to Oct. 28, 1944). For most of the members of the active group, it was the last trip they took. Even during the last hours that were left before the transport would take him away, on October 1, 1944, he managed to summarize his experience and enter the last pieces of valuable information in his diary.

Upon arriving at Auschwitz – Birkenau, as the prisoners were divided into groups, professor Salus was directed to the side, from which no one would ever return.

DIE LEBENSGESCHICHTE VON MILOŠ SALUS

Zdeněk Filip

Resumé

Diese Studie berichtet eingehend über Ing. Miloš Salus, einen ausgezeichneten Kulturschaffenden in seinem Arbeitsbereich und letztendlich auch in Theresienstadt. Hier war er als Jude von 1942 bis 1944 gefangen und hier verschönerte er die grauen und tragischen Tage im Ghetto tausenden seiner Mitgefangenen.

Salus wurde am 4. Sept. 1896 als Sohn einer jüdischen Familie in Kladno geboren. Er beendete seine Studien an der Technischen Hochschule in Prag, entschloß sich aber den Beruf eines Lehrers zu ergreifen, wozu er gute Voraussetzungen besaß. Bis zum Jahr 1934 unterrichtete er an Höheren Handelsschulen in Pardubice und Šumperk. Er bewies, daß er ein überzeugter Demokrat und ein tschechischer Patriot war. In der Schule und auch in der Öffentlichkeit trug er böhmische Geschichte vor, über den Turnverein Sokol und die Entstehung der ersten Republik, weiters tschechische Literatur und über tschechisches Theater.

Nach seiner Versetzung nach Chrudim setzte er seine Kulturarbeit für die Öffentlichkeit fort. Er hielt Vorträge, leitete die Sokolzeitschrift *Vpřed*, war Mitglied des Vereins der Legionärsfreunde und Stellvertreter des Leiters des Laientheatervereins in Chrudim. Gern kehrte er in seinen Geburtsort Kladno zurück, wo man ihn wegen seiner Vorträge über den Humanismus T. T. Masaryks sehr schätzte. Dort beteiligte er sich auch aktiv an der Tätigkeit des dortigen Verbandes jüdischer Tschechen. Die letzte Lehrstelle von M. Salus war die Handelsakademie in Prag-Karlín (1937–39). Einige seiner Kollegen, die ihrer Überzeugung nach Salus nahestanden, wurden nach der Okkupation der Tschechoslowakei, ihrer Aktivitäten und Überzeugung halber, von der Gestapo verhaftet und umgebracht. Salus mußte die Akademie aus rassischen Gründen verlassen und fristete körperlich und seelisch betroffen sein Leben in seiner Heimatstadt Kladno.

Nach Theresienstadt gelangte er mit dem Kladnoer Transport „Z“ unter der Nummer 164 am 25. 2. 1942. So wie andere Ghettoinsassen wurde er in verschiedene Arbeitskommandos eingeteilt, die körperliche Anstrengung verlangten. Erst später im Jahr 1943 fand er im Lager seine wahre Bestimmung. Er begann sich aktiv am kulturellen Leben zu beteiligen, da sich aus propagandistischen Beweggründen der Deutschen in ungewohntem Maße entwickeln konnte. Salus Verdienste bestanden hauptsächlich in der Entwicklung der tschechischen Vortragstätigkeit. Über seinen Aufenthalt in Theresienstadt und seine Kulturarbeit führte der sorgfältige Professor ein Tagebuch. Vor seiner Deportation nach Auschwitz übergab er die Aufzeichnungen seinem Freund Josef Bondy (Bor). Das Tagebuch wurde vorläufig nicht herausgegeben, aber J. Bor zitierte daraus in seinem Buch „Die verlassene Puppe“. Das Buch wurde in Tschechisch im Jahr 1961 herausgegeben. Aus den Anmerkungen im Tagebuch ist ersichtlich, daß die tschechische Gruppe von Salus im Lauf eines Jahres 169 Vorträge gehalten hatte, an denen mehr als 1000 dankbare Zuhörer teilnahmen. Wie er selbst anführte, wurde nur in Tschechisch und dies nicht nur im Wort, sondern auch im Geist vorgetragen – die Themen waren Tschechische Geschichte, Wissenschaft, Kunst und bedeutende Vertreter der tschechischen Gesellschaft und Kultur. Die Vortragenden in seiner Gruppe waren die Schriftsteller Karel Poláček, Anna Audejníčková, Norbert Frýd, der Dirigent Karel Ančerl, der Architekt František Zelenka und andere Mitgefangene. Salus suchte in den engen Verhältnissen des Ghettos Räumlichkeiten und lieferte anschauliches Hilfsmaterial und was sonst vonnöten war. In den Vortragszyklen dominierte – wie auch anders – der tschechische Patriotismus.

Seine weiteren Pläne beendete die Einberufung in einen Osttransport, einen der letzten Liquidierungstransporte. Gerade mit jenen Transporten verließen im Lauf eines Monats (28. 9. – 28. 10. 1944) fast alle Theresienstadt, die sich bislang am kulturellen Leben in Theresienstadt beteiligt hatten. Auch in den letzten Stunden, die ihm bis zu seinem Transport am 1. Okt. 1944 verblieben, zog Salus Bilanz und hinterließ in seinem Tagebuch wertvolle Informationen. Nach seiner Ankunft in Auschwitz-Birkenau wurde Prof. Salus bei der Selektion auf jene Seite geschickt, von der niemand zurückkehrte.

Miloš Salus doma na Kladně

Miloš Salus (třetí zleva) v organizačním výboru výstavy „Šumperk Tyršovi a jeho myšlenka“, 1932

161	Beck Elia	22-161	Haushalt AN-634	✓	14. 4. 1916	✓	Knobis 69	59908	-
162	Beck Paul	22-162	Kind AN-635	✓	20. 3. 1936	✓	Knobis 69	59918	-
163	Beck Heinrich	22-163	Landwirt AN-636	✓	4. 3. 1898	✓	Knobis 69	59910	-
164	Salus Ing. Miloš	22-164	Hilfs- arbeiter Eon-112	✓	4. 9. 1896	✓	Unhoscht 247	60690	Unhoscht
165	Salus Richard	22-165	ohne JW-274	✓	21. 1. 1888	✓	Unhoscht 293	60691	
166	Salus Anna	22-166	Haushalt JW-275	✓	20. 7. 1873	✓	Unhoscht 293	60688	
167	Lederer Gottlieb	22-167	ohne JW-356	✓	17. 7. 1869	✓	Sirb 77	60088	Sirb
168	Lederer Karoline	22-168	Haushalt JW-357	✓	7. 7. 1873	✓	Sirb 77	60090	Sirb
169	Lissau Georg	22-169	Kind ER-114	✓	3. 10. 1938	✓	Lana 9	60094	Lana
170	Lissau Hanna	22-170	Schülerin ER-113	✓	4. 3. 1930	✓	Lana 9	60095	Lana
171	Lissau Marie	22-171	Haushalt ER-112	✓	3. 11. 1898	✓	Lana 9	60096	
172	Lissau Otto	22-172	Landwirt ER-111	✓	14. 8. 1897	✓	Lana 9	60097	
173	Lissau Magina	22-173	ohne + 12. 4. 12	✓	20. 4. 1857	✓	Lana 9	60098	
174	Stránský Gustav	22-174	Arbeiter AL-342	✓	19. 11. 1834	✓	Dollan 56	57126	Dollan
175	Stránský Kamilla	22-175	Haushalt AL-343	✓	19. 9. 1836	✓	Dollan 56	57137	Dollan
176	Beck Marie	22-176	Haushalt Et-918	✓	11. 8. 1903	✓	Knobis 124	59917	Knobis
177	Beck Josef	22-177	Arbeiter Et-917	✓	18. 12. 1899	✓	Knobis 124	59912	
178	Beck Ivo	22-178	Kind Et-919	✓	23. 1. 1938	✓	Knobis 124	59911	
179	Stránský Zdenka	22-179	Haushalt JW-276	✓	31. 7. 1872	✓	Rasch 125	57625	Rasch
180	Bachurs Karoline	22-180	Haushalt + 199-116	✓	5. 10. 1897	✓	Brandeis 291	59907	Brandisch

Transportní listina z Kladna. Pod číslem Z-164 je zařazen Miloš Salus

Marie Nyert
Fanny Korman
Klara Klinec
Deflex Bogly
Hilf Baumwoll
Waldtra Fungová
Sara Stelton
Ing. Miloš Jahn

Frieda Weissenstein
Karel Wehler
Andreas
Jaroslava
Helen Kark
Leos Klein
Dimitriewicz

1./	18.8.1943	Milena Illová	- Ženská otázka
2./	31.8.1943	Vilém Prágr	- Tři doby rozhlasu
3./	8.9.1943	Anna Auředníčková	- Z mých vzpomínek I díl
4./	9.9.1943	Inž.Miloslav Salus	- Člověk, vítěz nad živly
5./	14.9.1943	Dr.František Fischer	- Lékařovy terezínské zkušenosti
6./	15.9.1943	Jiří Štrass	- Divadlo v Terezíně
7./	21.9.1943	Irma Jifina Fischerová	Žena v Terezíně
8./	22.9.1943	Zdeněk Bohm	- Nejmladší česká poesie
9./	25.9.1943	Otto Fischer	- Z mých úvah
10./	5.10.1943	Josef Taussig	- Humor v českém písemnictví I díl
11./	10.10.1943	Dr.František Fischer	- Lékařovy terezínské zkušenosti
12./	10.10.1943	Prof.Josef Košek	- Duch a řád dějin
13./	14.10.1943	Inž.Miloslav Salus	- Duch a hmota
14./	16.10.1943	Nora Fried	- Filmové umění a filmový obchod
15./	17.10.1943	G.Picková-Saudková	- O Otakaru Březinovi
16./	19.10.1943	G.Picková-Saudková	- O Otakaru Březinovi
17./	24.10.1943	Anna Auředníčková	- Z mých vzpomínek II díl
18./	24.10.1943	Jaroslav Dubský	- Wolker, básník a člověk
19./	25.10.1943	Vilém Prágr	- Rozhlas
20./	27.10.1943	I.Jifina Fischerová	- Jak vidí žena muže v Terezíně
21./	27.10.1943	Hugo Lengsfeld	- Čtenáři, to jsi nevěděl
22./	2.11.1943	Josef Taussig	- Humor v českém písemnictví II díl
23./	3.11.1943	Jaroslav Dubský	- Wolker, básník a člověk
24./	6.11.1943	Otokar Růžička	- Comedia del arte
25./	12.11.1943	Inž.Ervín Neumann	- Atom a vesmír hovoří o Stvořiteli
26./	14.11.1943	Anna Auředníčková	- Z mých vzpomínek III díl
27./	16.11.1943	Bedřich Šulc	- Filmové žerty hravé i dravé
28./	21.11.1943	Zdeněk Jelínek	- Metamorfózy umění
29./	26.11.1943	Ing.Miloslav Salus	- Duch a hmota
30./	27.11.1943	Lev Vohryzek	- 25 let od úmrtí Dra Viktora Vohryzka

Část seznamu českých přednášek uspořádaných v ghettu

JOSEF KYLIES (19. 3. 1890 – 16. 6. 1946)

Blanka Stehlíková

Mezi kresbami vězňů, jež vznikly v Malé pevnosti v letech druhé světové války, tvoří nejobsáhlejší soubor kresby Josefa Kyliese. Jsou také téměř v úplnosti soustředěny ve sbírkách Památníku Terežín.

Kylies patřil k neprofesionálním výtvarníkům, neprošel žádným odborným výtvarným studiem, což byl zřejmě hlavní důvod, že se s jeho jménem – s výjimkou Tomanova Nového slovníku československých výtvarných umělců – v uměnovědné literatuře nesetkáváme. Jen ještě Slánský obzor, Věstník muzejního a literárního spolku Palacký, připomněl v roce 1946 v obsáhlém nekrologu jeho záslužnou výtvarnou, literární a osvětovou činnost.

Naštěstí se po Josefu Kyliesovi zachovala bohatá písemná pozůstalost. Jsou to především čtyři silné, ručně psané svazky deníků či kroniky, nazvané Sny a život, v nichž zaznamenával a komentoval tehdejší život politický, kulturní i rodinný, záznamy doplňoval úvahami, doprovázel kresbami i náčrtý svých prací z oboru užité grafiky – návrhy plakátů, reklam a obálek na programy koncertů. Psal je od roku 1934 do svého zatčení a krátce pokračoval ještě po návratu z Terežína. Předcházel jim ilustrovaný deník Válečné dojmy a vzpomínky z roku 1916, z fronty první světové války. Bohatá je i korespondence, zasílaná Josefu Kyliesovi výtvarnými umělci, hudebníky a spisovateli. Na základě těchto pramenů a vzpomínek jeho dcery Věry je tedy možno naznačit jeho životní dráhu a vysledovat podněty pro jeho vlastní výtvarnou tvorbu, jež posléze vyústila v ony závěrečné kresby z Malé pevnosti.

Sny a život

Josef Kylies se narodil 19. března 1890 ve Studené Vsi u Slaného jako nejstarší z pěti dětí. Jeho otec si v obci zařídil hostinec s malým hospodářstvím poté, co se vrátil z dlouhé vojenské služby. Téměř jedenáct let sloužil jako námořník a dokonce se zúčastnil plavby do Mexika na fregatě Navarra, která byla poslána pro tělo popraveného císaře Maxmiliána. Na portrétu od syna Josefa je zachycen jako hezký, zámožný a světaznalý muž. Možná, že pod jeho vlivem narůstala chlapci křídla a probouzela se romantická touha vymanit se z malých vesnických poměrů.

Na reálce ve Slaném Kylies vynikl ve sportu, hodně četl a také hodně kreslil. Podle tehdejšího důrazu na estetickou výchovu lze předpokládat, že už ve škole získal dobré základy kresby a vypěstoval si smysl pro barvu. Byl by se rád přihlásil na Akademii výtvarných umění nebo na Uměleckoprůmyslovou školu, to však finanční poměry početné rodiny nedovolovaly. Kromě toho se

rodiče obávali existenční nejistoty takového svobodného povolání. Proto po maturitě místo výtvarného umění absolvoval v Praze jednoroční kurz obchodní akademie a začal pracovat v Hospodářském družstvu ve Slaném.

V Praze bydlel Josef Kyliès u malíře Václava Reitmayera, jehož žena pocházela ze Slaného. Reitmayer byl zručný retušér, od kterého se asi student příliš nepoučil, zato nové prostředí bylo pro něj inspirativní. V Praze měl přístup k mnoha časopisům, navštěvoval výstavy a opět pilně kreslil.

Jak již bylo vzpomenuo, kreslil Kyliès i na frontě. Jeho prací si tam povšiml sochař Jan Štursa, který se přimluvil u svého kolegy na Akademii, profesora Maxe Švabinského, aby nadaného kreslíře přijal do speciální školy grafiky. Ale tomu už bylo osmadvacet let, oženil se a stal se v Hospodářském družstvu ředitelem. Začal se smiřovat s tím, že umění zůstanou vyhrazeny jen volné chvíle.

Ve Slaném našel Josef Kyliès spřízněnou duši nejdříve v Josefu Čížkovi, který vlastnil dřevařský závod. Scházeli se v jeho kanceláři, zvali další amatérské výtvarníky a lidi s kulturními zájmy. Utvořili tak neoficiální společenství, kterému se říkalo Trhlina. Brzy našli svoji základnu ve slánském Sokole, jehož starostou byl ředitel záložny, bratr Josefa Čížka Karel Čížek. Trhlina se stala uměleckým odborem Sokola.

Ve Fügnerově sále slánské sokolovny pak byly v letech 1917–1928 pořádány výstavy malířů odboru, mezi něž vedle Čížka a Kylièse patřil také František Bouda, a občas se jich účastnili ještě další autoři dnes už zcela neznámých jmen.

Spolupráce se Sokolem nebyla ovšem jen formální záležitostí. Josef Kyliès byl podobně jako Josef Čížek zaujat sokolskou myšlenkou s jejím vztahem k vlasti a ke Slovanstvu i Tyršovým důrazem na význam krásy v životě člověka. Svědčí o tom jeho příspěvky ve Věstníku sokolské župy Sladkovského, jeho návrhy na reformu sokolského kroje, který chtěl zmodernizovat a přizpůsobit současným potřebám, jeho plakáty pro akce Sokola ve Slaném a konečně i pořádání výstav, které se nějakým způsobem k sokolské myšlence pojily, jako třeba výstava reprodukcí Josefa Mánesa v roce 1920 nebo výstava reprodukcí a originálů Mikoláše Alše v roce 1933.

Pravděpodobně to byl zájem o Slovanstvo, co svedlo Josefa Kylièse také s Ludvíkem Kubou. Vzniklo tak pevné přátelství, trvající až do Kylièsovy smrti. Kylièsovy záznamy v denících a početné Kubovy dopisy zůstávají nedocenitelným pramenem poznání o osobnosti umělce i o adresátu. Nicméně Kylièsovův výtvarný rukopis Kuba přímo neovlivnil.

Již ve dvacátých letech začali někteří členové Trhliny rozšiřovat svůj zájem o současné umění. Z iniciativy Josefa Kylièse se ve Slaném objevovaly také výstavy grafiků, většinou členů SČUG Hollar i členské výstavy tohoto spolku, v němž byl Kyliès přispívajícím členem. Vernisáže bývaly slavnostní, nejednou byly ohlašovány Kylièsovým plakátem, otevírány jeho proslovem a doprovázeny jeho články v regionálním tisku. Po zahájení zpravidla následovala poseze-

ní v Trhlině, v hotelu nebo u Kyliēsů. Setkání se s přibývajícímí lety stávala stále přátelštějšími. Narůstala také korespondence, v níž se nejčastěji objevovala jména Ludvíka Kuby, T. F. Šimona, Karla Vika, Viktora Strettiho, Antonína Majera, Františka Koblihy, Vladimíra Silovského, Aloise Moravce, Václava Fialy i dalších členů Hollaru. Výsledkem přátelských vztahů bylo také album leptů Slaný, na nichž se podílelo několik členů SČUG Hollar a cyklus lavírovaných kreseb Karla Vika pro ročenku městské spořitelny Pohledy do kulturních dějin Slaného a Slánska.

Jak se měnil výběr výstav, ubývalo styčných bodů s programem Československé obce sokolské. Zároveň kulturní aktivity Trhliny získávaly ve městě nové příznivce z řad kulturní veřejnosti. A po zákazu činnosti Sokola bylo třeba najít nějakou novou organizační základnu. Proto byla 22. 11. 1943 založena Družina přátel umění Navrátil jako odbor Muzejního a literárního spolku Palacký. Kyliēs napsal její stanovy a navrhl pro ni výstavní pavilón.

Stálý styk s malířím a grafickým podněcoval Josefa Kyliēse k vlastní tvorbě. Maloval hlavně zátiší a krajiny, jen výjimečně oživené postavami. Nebylo v nich nic z příznačných rysů naivního či insitního umění v jeho naivní stylizaci, staticnosti a plošnosti, ale kupodivu nepodléhaly ani nějakému přímému vzoru. Vycházely z tradice realistické malby a nejbližší snad měly k takzvanému Domovnínému křídlu Umělecké Besedy. Prozrazovaly kompoziční schopnosti i smysl pro barvu – a vyzářovala z nich pohoda těch šťastných chvil, kdy se autor mohl vymanit z každodenních starostí.

Mnoho vrstev má Kyliēsova kresebná pozůstalost. Zahrnuje humoristické kresby většinou pro Fotoobzor (Kyliēs byl také členem Klubu fotoamatérů Slaný – KFAŠ), kresby ilustrační v denících a v regionálním tisku. Deníky obsahují také náčrtů k plakátům a k časopiseckým obálkám, k obálkám programů pěveckého spolku Dalibor, Slánských hudebních střed (SHS) i dalších kulturních akcí města. Liší se podle svého účelu a proměňují se také v čase. Ty první se ještě hodně inspirovaly novínovou kresbou ze začátku 20. století, v pozdějších je už méně dobové stylizace. Od počátku se vyznačují jistotou, charakterizačním smyslem a smyslem pro pohyb. Kdybychom chtěli hledat, komu byly nejbližší, došli bychom asi k Hugo Boettingerovi, ale spíše můžeme usuzovat, že se Kyliēs ke svému stylu „prokreslil“.

Zbývá připomenout ještě jeho činnost literární. Ta publikovaná zůstala roztroušena hlavně v regionálním tisku. Nevydány jsou deníky, jež obsahují také básnické pokusy. Jsou cenným příspěvkem k poznání doby, prostředí malého města i jeho osobnosti. Vypovídají o Kyliēsových mnohostranných zájmech, o mimořádné pracovitosti a o lidské dobrotě, o „vůli tvořit něco radostnějšího pro sebe i jiné“, jak uvedl už v prvním svazku Snů a života. Vlastním nákladem a s vlastními linoryty vydal Tři pohádky (1932). V roce 1941 vyšel nákladem městské spořitelny nevelký tisk Náš kraj očima turisty s jeho textem a ilustracemi. Po válce stačil ještě napsat Sázavskou legendu, lyricko-epickou báseň o třech zpěvech jako libreto ke kantátě, ta však už patří do závěrečné kapitoly.

Rytíř ze IV. dvora

Tak nazval Josef Kyliès svou vzpomínku na Josefa Čížka, se kterým jej pojilo mnohaleté přátelství, snaha o povznesení kulturního života města, výtvarné zájmy i společné utrpení v Malé pevnosti Terezín. Paralela jejich osudů dovoluje použít toto označení i na samého autora.

Už bylo zmíněno Kylièsovo národně-vlastenecké cítění v souvislosti s jeho činností v Československé obci sokolské. Nicméně Josef Kyliès si velmi brzy – už v roce 1934 – uvědomil nebezpečí fašismu a velmi těžce nesl rozháranost naší politické reprezentace, neschopné čelit rozpínajícímu se nacistickému hnutí i v naší republice. Ve svém deníku pravidelně komentoval, s úsudkem značně nezávislým, zprávy z novin a z rozhlasu. Například 19. 2. 1935 si zapsal: „V Povoltaví, v jeho nejnádhernejším zákoutí nad slapy Svatojánskými odvážná tlupa vrahů z říše ubije člověka emigranta pro tajnou vysílačku, o níž oficiálně u našich demokratických úřadů nebylo známo, zatím co v Berlíně věděli o každém jejím detailu.“

Nešlo ovšem jen o komentáře v soukromém deníku. Vždyť v celé Kylièsově osvětové činnosti byl patrný vlastenecký podtext, pramenící v jeho lásce k rodnému kraji, k domovu, k zemi, k jejím historickým památkám a kulturním tradicím. Za války se k tomu všemu přidala i hmotná pomoc potřebným, kterou mu umožňovalo postavení v čele Hospodářského družstva. Nebylo proto divu, že se v notýsku gestapáckého důvěrníka Rudolfa Šímy objevili na seznamu Velkoněmecké říši nebezpečných osob „ředitel Killies, Sokol (župní vzdělavatel), zednář, liberalista“ a „Josef Čížek, velkoobchod dřevem, židomil, nepřítel Říše, panslavista, Sokol“. Na základě udání byl Kyliès 20. 9. 1944 zatčen a v Kladně předán gestapu, které jej 12. 10. převezlo do Malé pevnosti v Terezíně. Ocitl se tam i se svým přítelem Josefem Čížkem a dalšími lidmi ze Slaného a okolí.

Nejdříve byl Kyliès umístěn na I. dvoře v cele číslo 12, kde bylo tehdy namačkáno na šedesát vězňů. Podle vzpomínek spoluvězňů Františka Hyšky, MUDr. Jaroslava Richtera, Františka Nykodýma a Jaroslava Tomeše, uložených v Památníku Terezín, osvědčil i v tomto prostředí svůj organizační talent a zkušenosti z kulturně-osvětové činnosti. Pomáhal slabším spoluvězňům, aby mohli přejít na lehčí práci, podařilo se mu vypátrat v cele zloděje – a především všechny povzbuzoval pořádáním přednášek na různá témata. Přednášky se konaly téměř každý večer a díky jeho přesvědčování se na nich podílela většina spoluvězňů. I ty, kteří nebyli zvyklí hovořit, přiměl k vyprávění, třeba o jejich práci.

Motáky, které Josef Kyliès posílal domů, prozrazují, jak se sám snažil, aby neklesal na mysli. Například v motáku z 2. listopadu 1944, adresovaném dceři Věře, napsal: „Dnes je Dušiček, a tak vzpomínám i milých zesnulých... Zahradní práce, když ovšem je pěkně a neprší, jako předevčirem, je dobrá, plná vůně rodné země, ryje se, přebírají se rajčata, štipe roští do otepi, sklízí karfiol

atd. a v dále se zdvíhá na obzoru zvon Řípu, jako stálá připomínka, že i tady na tomto pracovišti je domov můj.“

V Malé pevnosti Josef Kylies také hodně kreslil, mnohem víc než profesionální výtvarníci, jeho spoluvězni Stanislav Geisler, Karel Štěch, Karel Štipl nebo František Bidlo. V pevnosti tak vzácný papír mu prý tajně přinášel dr. Černý, který pracoval v balíčkárně. Sbírkou Památníku Terezín uchovávají na dvě stě jeho kreseb, další se rozešly mezi vězněné přátele a část prý v květnu 1945 v Malé pevnosti zůstala. Možná vzala za své při likvidaci tyfové epidemie, možná, že pečlivě schována ještě někde čeká na své objevení.

Podobně jako dříve ve svém deníku Kylies zaznamenával život politický, kulturní i rodinný, pokusil se ve změněných podmínkách vytvořit kresebné dokumenty o životě vězňů Malé pevnosti. Místo malebných krajín kreslil palandy v cele 42, pohled do bramborárny, unavené nemocné vězně u kamen, vězně u plechových umyvadel, vězně s hráběmi, vězně-lékaře operujícího na cele žiletkou, vězně hledající vši, vězně při šachovém turnaji, při vykládání karet, při přednášce.

Značnou pozornost věnoval Kylies portrétům spoluvězňů. Byla z nich zřejmá snaha zachovat podoby těch, kteří v Malé pevnosti trpěli a kteří se možná svobody nedožijí. Většina kreseb byla datována, uváděla jméno portrétovaného a někdy i další údaje včetně povolání a místa pobytu před zatčením, což značně zvýšilo jejich dokumentární hodnotu. Portrétů je celá řada. Stíhají se na nich právníci, lékaři, učitelé, kněží, dělníci, legionáři, příslušníci československé armády – celá galerie těch nejstatečnějších. Snad nejčastějším modelem se Kyliesovi stal profesor Uměleckoprůmyslové školy Karel Štipl. Několikrát kreslil jeho podobu, zachytil jej i při odpočinku, při práci na portrétu Vojtěcha Skály, s Kyliesovou bystou i při hledání blech. Podal také poslední svědectví o karikaturistovi Františku Bidlovi, který pomalu uhasínal v bramborárně. Čím více kreslil, tím byly jeho kresby pohotovější, jistější, živější, nezaznamenávaly jen vnější podobu, směřovaly k psychologickému portrétu.

V prosinci 1944 vypukla na IV. dvoře epidemie úplavice a tuberkulózy, což představovalo reálné nebezpečí nákazy i pro dozorce a velení věznic. Proto těsně před Silvestrem dal velitel Malé pevnosti Jöckel vyhnat na dvůr všechny nemocné, kteří pak byli přemístěni na uzavřenou celu 45. K velkému Kyliesovu zármutku se přihlásil mezi nemocné obětavý Josef Čížek, aby tam mohl ošetřovat jednoho svého kamaráda. Přes všechno úsilí se jej už nepodařilo vyreklamovat. Nicméně v polovině března 1945 se musel uvolnit celý I. dvůr pro soudní oddělení Pankráce a vězni byli umístěni jinam. Oba se znovu sešli na IV. dvoře. To už byl Čížek vážně nemocen a přes veškerou Kyliesovu péči 17. dubna zemřel.

Také Josef Kylies se nakazil tyfem. Jeho rodině se podařilo získat povolení k převozu do nemocnice ve Slaném. Převoz se uskutečnil 4. května. Ještě v tomtéž měsíci rozesílal litografovanou pohlednici se svým portrétem na pozadí terezínské pevnostní zdi a s textem: „Sděluji všem příbuzným a přátelům,

že jsem se vrátil z Terezína a léčím se v slánské nemocnici. Doufám, že se brzo pozdravím a vrátím se s novou chutí do koloběhu života. Děkuji za vzpomínky a zdravím srdečně.“ Z nemocnice se vrátil 6. června. Čekal ho však ještě šestitýdenní ozdravný pobyt v sanatoriu ve Vrážci, kde pobyl od 23. července do 2. září. Před odjezdem do Vrážce se vrátil ke svému deníku a jedna z jeho prvních vzpomínek patřila Josefu Čížkovi. Napsal i vstupní kapitolu o Malé pevnosti, v níž vylíčil své zatčení s dovětkem: „Příhody celého věznění povím jinde, až si to srovnám.“

A znova jej pohltila práce v Hospodářském družstvu i činnost organizační. Zase se podílel na přípravě výstav ve Slaném, psal o Kubově pražské výstavě věnované Lužici i o oslavách při jeho jmenování národním umělcem, těšil se na sjezd abiturientů po pětatřiceti letech. Navštívil koncert České filharmonie, dirigovaný Rafaelem Kubelíkem. Psal již zmíněné libreto Sázavské legendy, věnované česko-německým vztahům, začal ilustrovat Slánské povídky od Josefa Laciny. Ale brzy se dostavila únava. Poslední zápis v jeho deníku je z 24. února 1946.

Když Josef Kyliès psal kapitolu věnovanou Josefu Čížkovi, ještě netušil, jak brzy bude svého přítele následovat. Po vyléčení tyfu také u něj propukla tuberkulóza, a jak se ukázalo, byla i pro něj zhoubná.

Ještě v posledních měsících se Kyliès snažil uspořádat své kresby z Malé pevnosti. Paspartoval je, na paspartách doplňoval další údaje o portrétovaných vězňích. Připravoval jejich výstavu pod názvem Terezín, Malá pevnost. Nakreslil si sám plakát, na pozvánku dal portrét Josefa Čížka a navrhl instalaci ve výborovně sokolovny a v jejím sále v 1. poschodí. Zahájení 4. května 1946 se však už nemohl zúčastnit. Krátce nato, 16. června toho roku, své nemoci podlehl.

O osm dní později uspořádali Sokolové tryznu, aby uctili jeho památku. Připojila se rovněž Družina Navrátil, která ve dnech 26. 10. – 3. 11. 1946 uspořádala posmrtnou výstavu dvou svých zasloužilých členů – Josefa Kyliése a Josefa Čížka. Slánský obzor pak přinesl nekrolog, který zůstal až dodnes jediným obsáhlejším zhodnocením Kylièsova bohatého života a díla.

JOSEF KYLIES (19. 3. 1890 – 16. 6. 1946)

Blanka Stehlíková

Resumé

Of the drawings created during World War II in the Gestapo jail located at the Little Fortress of Terezín, the largest group is that of drawings by Josef Kylies. The majority of them now form part of the art collections of Památník Terezín.

Kylies was not a professional artist; he never attended any academic program in visual arts. Despite this, he left an art collection of considerable size behind, both writings and drawings. Josef Kylies hailed from Slaný, where he went to school and lived practically his entire life. His family's financial situation did not allow him to pursue a career in the visual arts, as it would have meant a rather uncertain future. After attending a one-year program at a business academy in Prague, he returned to Slaný, where he started work at a farm cooperative. From then on, art became a leisure activity for him. Together with Josef Čížek, owner of a lumber company, he founded an art society called Trhlina (Break). It was, in fact, an artistic division of the local branch of the SOKOL organization. Both founders, Čížek and Kylies, openly promulgated the organization's central principles: love for the fatherland, Slavic integrity, and cultivation of the beauty of life. During the twenties and thirties, Trhlina organized various Sokol events, especially exhibitions, attracting numerous fans and wide recognition for its activities.

Despite total prohibition of SOKOL, Kylies did not abandon his artistic activities. In November 1943, he co-founded Družina přátel umění (Society of Friends of the Arts), under the patronage of the Palacký Museum and Literature Association. Moreover, constant contact with painters and graphic artists had a very positive effect on Kylies' creativity. Deriving primarily from traditional styles and techniques, he painted mostly still lifes and landscapes. His diaries, preserved to this day, feature many illustrations and sketches for posters, magazine covers, and programs of the town's cultural events.

Another noteworthy activity of J. Kylies was his literary writings, most of which were published in the regional press. They testify to the broad range of Kylies' gifts and interests, his industriousness, and genuine humaneness.

Kylies' patriotism did not go unnoticed. Before long, his name appeared on the Gestapo list of persons considered a threat to the Third Reich. On Sept. 20, 1944, the Kladno Police arrested him, following a tip from an informer; on October 12, 1944, he was imprisoned in the Little Fortress of Terezín, along with his friend Josef Čížek and other people from Slaný and its vicinity.

He was first put into cell no. 12, in the first prison yard, then into a cell in the fourth prison yard. Even in prison, he showed a tremendous talent for making things happen as he encouraged his companions in prison to organize lectures. He never stopped helping and reassuring everybody so that they would not lose heart. He drew far more than the imprisoned academic artists. Some two hundred of Kylies' drawings are priceless documentation of the prisoners' life at the Little Fortress: he depicted them at work, in sickness, during leisure time, and painted their portraits. His drawings have a great documentary value, because they are dated and accompanied by information of the inmates depicted.

In the spring of 1945, his friend Josef Čížek died at the Little Fortress and Kylies himself became infected with typhoid. Luck was on his side – on May 4, 1945, his family was allowed to take him to the hospital in Slaný. Upon recovering from typhoid, he turned to work in cultural affairs with renewed zeal, but his efforts were cut short by a deadly attack of tuberculosis, to which this extraordinarily gifted and industrious man succumbed on June 16, 1946.

JOSEF KYLIES (19. 3. 1890 – 16. 6. 1946)

Blanka Stehliková

Resumé

Unter den Zeichnungen von Häftlingen, die im Polizeigefängnis der Gestapo, in der Kleinen Festung von Theresienstadt, während des zweiten Weltkrieges entstanden sind, ist die Sammlung der Zeichnungen von Josef Kylios die umfangreichste. Der Großteil dieser Zeichnungen befindet sich in den Sammlungen der Gedenkstätte Theresienstadt.

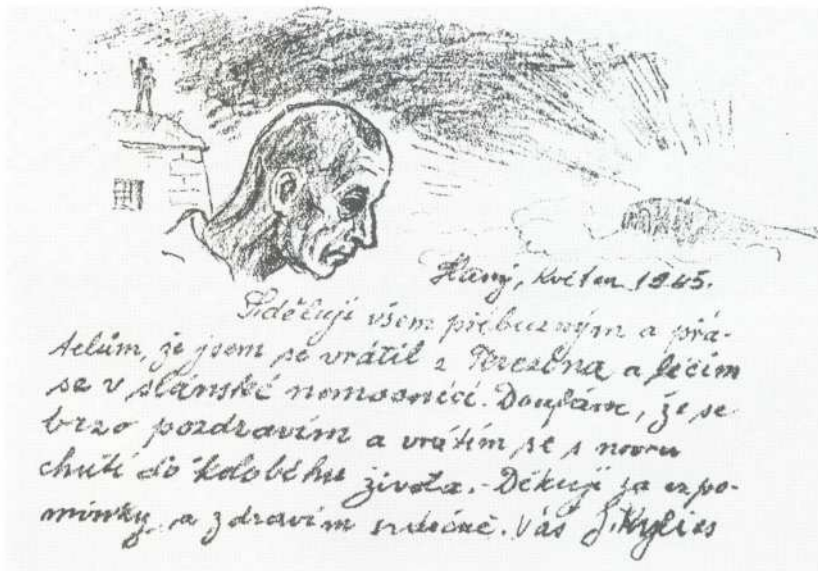
Kylios war von Beruf kein bildender Künstler und er hatte auch niemals eine fachliche Ausbildung genossen. Trotzdem hinterließ er ein reichhaltiges schriftliches und vor allem ein künstlerisches Erbe. Josef Kylios stammte aus Slaný (Schlan), wo er die Schule besuchte und praktisch sein ganzes Leben verbrachte. Die finanzielle Lage seiner Familie gestattete es nicht, ihm eine künstlerische Ausbildung zu ermöglichen, was für ihn eine ziemlich unsichere Existenz gewesen wäre. Er absolvierte daher in Prag einen einjährigen Kurs an der Handelsakademie und arbeitete nachher in der Landwirtschaftsgenossenschaft in Slaný. Seinen künstlerischen Neigungen widmete er sich nur in der Freizeit. Er gründete zusammen mit Josef Čížek, dem Besitzer einer Holzhandlung einen Kunstverein, genannt „Trhlina“. Es handelte sich dabei um eine der Kunst gewidmete Riege des örtlichen Turnvereins Sokol. Beide Gründer, Čížek und Kylios propagierten offen die Grundsätze des Vereins Sokol-Vaterlandsliebe, gute Beziehungen zu anderen slawischen Völkern und zum Schönen im menschlichen Leben. Im Lauf der 20. und 30. Jahre bereiteten sie verschiedene kulturelle Ereignisse unter der Ägide des Sokol vor, besonders Ausstellungen und erwarben sich so in der Stadt viele Anhänger. Auch nachdem es dem Sokol untersagt wurde, seine Tätigkeit fortzusetzen, war Kylios entschlossen sich weiter der Kunst zu widmen und im November 1943 gründete er einen Verein der Kunstfreunde, „Navrátil“, und einen literarischen Verein, „Palacký“. Da Kylios dauernd mit Malern und Graphikern in Berührung kam, wurde er zu eigenem Schaffen angeregt. Er malte vorwiegend Stilleben und Landschaften und ging dabei von der Tradition der klassischen realistischen Malerei aus. In erhalten gebliebenen Tagebüchern kann man die verschiedensten Illustrationen von Kylios finden, auch Entwürfe von Plakaten, Einbänden von Zeitschriften und Programmen verschiedener Kulturereignisse in der Stadt.

Erwähnenswert ist auch seine literarische Tätigkeit, deren Ergebnisse in regionalen Blättern publiziert wurden. Das bezeugt die vielseitigen Interessen von Kylios, seinen Fleiß, aber auch seine menschliche Güte. Der Patriotismus von Kylios blieb nicht unbemerkt. Die Gestapo beobachtete ihn und er gelangte in ein Verzeichnis von Personen, die dem Groß deutschen Reich gefährlich werden könnten. Auf Grund einer Anzeige wurde er am 20. 9. 1944 von der Kladnoer Gestapo verhaftet und am 12. Okt. 1944 in die Theresienstädter Kleine Festung eingeliefert, ebenso wie sein Freund Josef Čížek und weitere Leute aus Slaný und Umgebung. Hier wurde er in eine Zelle auf dem ersten Gefängnishof eingewiesen und später in eine Zelle auf dem 4. Hof. Hier bewieß er sein Organisationstalent und ermutigte seine Mitgefangenen, Vorträge zu halten. Er half und spendete Mut, um seine Mitgefangenen vor Depressionen zu bewahren. Er zeichnete viel mehr, als alle übrigen hier gefangenen Künstler. Zweihundert Zeichnungen von Kylios dokumentieren das Leben der Gefangenen auf der Kleinen Festung: Arbeit, Krankheit, Gefangene bei der Ruhe, Porträts. Die Zeichnungen haben einen hohen dokumentarischen Wert, denn sie sind datiert und mit Angaben über die porträtierten Mitgefangenen versehen.

Im Frühjahr 1945 starb sein Freund Josef Čížek auf der Kleinen Festung und Kylios selbst bekam Typhus. Es war ein Glück, da ihn seine Familie am 4.5. ins Krankenhaus in Slaný überführen konnte. Nach seiner Genesung stürzte er sich wieder in Kulturarbeit, aber eine bösartige Tuberkulose verursachte seinen Tod bereits am 16. Juni 1946. Kylios war ein Mensch, der ein reiches Leben führte und ein ebensolches Werk hinterließ.

Portrét Josefa Kyliése

Litografované oznámení o návratu z Terezína r. 1945

Na 3 krále 6. ledna odpoledne v 4. měla D.P.U. Navrátil výroční
vošnou schůzi u „zeleného stromu“, trochu jme pohodovali na rož-
ličkách, preclíčcích, bramborovém salátu, dobroších jednotlivci přične-
šených, zapíjeli řídkým „prozdrojem“ a několika dávkami koňaku.
Hosovním zvolen „náčelníkem“ Navrátila Jiří Vokurka, a
ten si jmenoval tajemníkem Kubeš a mne pokladníkem. Pro
jaro schváleny 2 výslavy, na velikonce Fr. Emmlera, na 5 května
členská s posmrtnými výstavami zemřelých členů J.Čička a Al.
Mezery. Vynarnažime se pořádá přednášku o moderním umění.

Únor přinesl tání, skoro jaro, veliké a prudké
povodně, pak zase čarče a hurče sněhové přehán-
ky za sálých prudkých větrů. Trvá to už celý
skoro měsíc, větry prudké za devolých vánic, ráno
třeba 5cm sněhu, za chvíli už kaše, podnebí roz-
hodně podivné, žakové cizí.

Dnes je už Maříje, za pár dnů už snad jaro
zažuka. Jsem zaprášen v povolání, chce se mi
ještě budovat, než půjdu na pensí, avšak po-
tíže se tímto di věde nepřemožitelná. Vřecho
mne nějak unavuje, někdy se mi chce se všeho spát,
jen spát. A něčho je mi v hloubi duše líto. Těch
radostných nadějí, jichž byly plné naše hovory před
rokem na tereziánské, dvanáctce, těch plánu
a věrných zámků čirých ideálů, jež požřivil revoluc-
ní přival ve svém kažu. Je 24. února 1946.

Z vězeňské tvorby J. Kyliase: Mrtvola vězně Rychetníka

Na palandách

Přednáška na cele 12

Postava vězně Čapka

U kamen

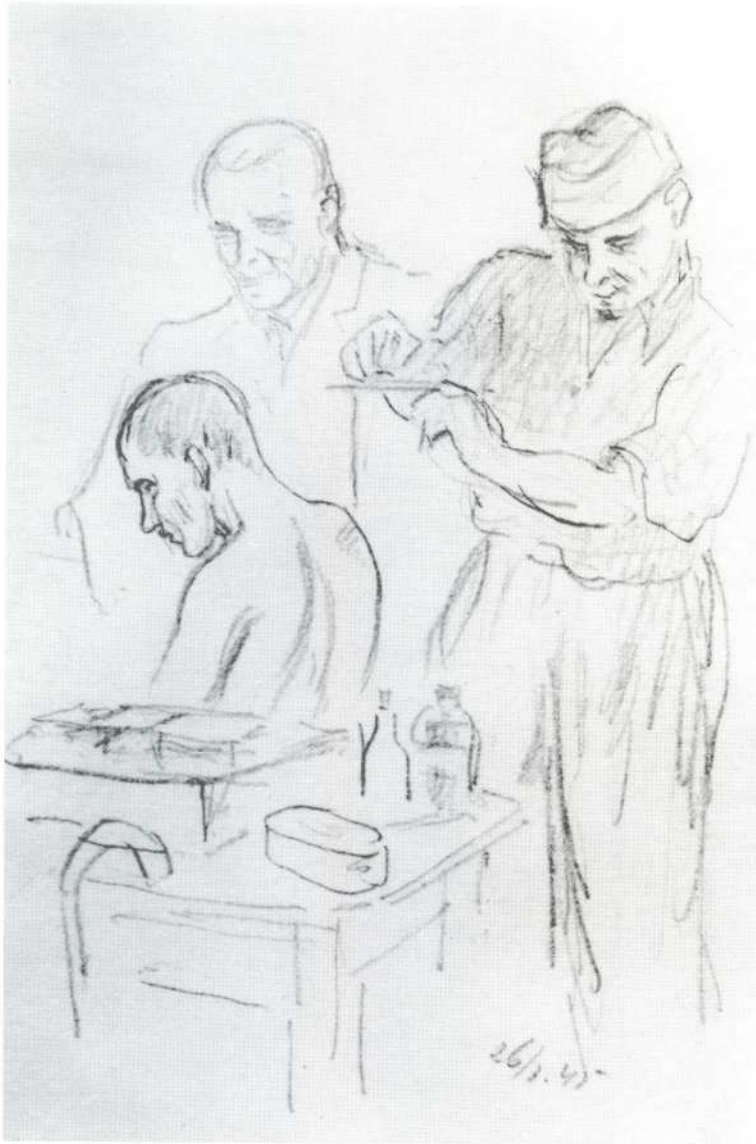
Věžňové hledají vši

Vězeň Bidlo na bramborárně

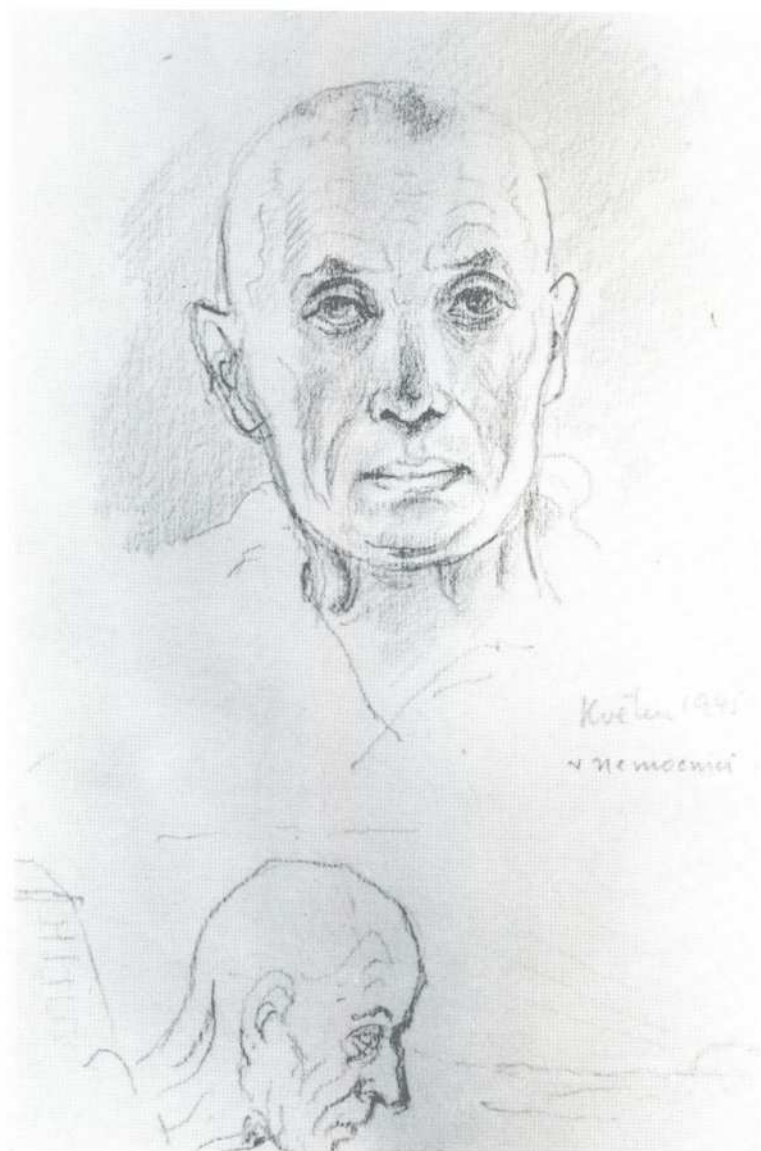
Vězeň Z. Helfert na bramborárně

MUDr. Poňka operuje žiletkou na cele 41

22/4

Autoportrét (v nemocnici 1945)

PROTITANKOVÝ PŘÍKOP A VĚZNI MALÉ PEVNOSTI

Marek Poloncarz

Terezínské listy v čísle 27 z roku 1999 zveřejnily vzpomínku Vladimíra Zahradníka, popisující práci vězňů terezínské Malé pevnosti při hloubení protitankového zákopu mezi Litoměřicemi a Terezínem. Tato, z pohledu celkové historie Terezína krátká epizoda, pro svůj tragický charakter stojí za rozsáhlejší zmínku.

Heinrich Jöckel, velitel věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti při výslechu během svého věznění v internačním táboře uvedl, že asi začátkem března nebo koncem dubna 1945 se na něj obrátil vedoucí SS-Nachrichtenschule z Litoměřic Kämper a sdělil, že musí zhotovit pancéřové zákopy pro město Litoměřice a k tomu účelu žádal věznici o vyslání asi 2000 lidí. Jöckel tvrdil, že na to přistoupil teprve poté, co získal souhlas svého nadřízeného – šéfa pražského gestapa dr. Gerkého.¹⁾ Ačkoli Jöckel nebyl s to určit přesná data, existují kromě vzpomínek samotných pamětníků spolehlivé prameny, podle kterých víme, že vězni z Terezína začali být posíláni na tuto práci 16. 3. 1945.²⁾ Z dochovaných záznamů vyplývá, že počet vězňů hloubících příkop se pohyboval přibližně okolo 1000 až 1500 osob denně.³⁾ Do práce museli nastoupit i staří a nemocní vězni a dokonce v prvních dnech se správa věznice pokoušela využít britských válečných zajatců, což však bylo vojenským velitelstvím s ohledem na principy mezinárodního válečného práva zakázáno. Bohužel údaje nejsou kompletní, protože zákopové práce nebyly vykazovány v jinak velmi pečlivě vedené a dochované evidenci pracovních výkonů a pracovních komand, zřejmě proto, že nešlo o práci, za kterou věznice dostávala peníze.

Podle svědectví bývalých vězňů jen část pracujících dostávala potřebné nářadí. Ostatní museli hlínu hrabat a nosit buď holýma rukama nebo v jídelních miskách. Největším problémem se však ukázala být ostraha, která na vězně dohlížela. Byli to vesměs mladí frekventanti SS-Nachrichtenschule v Litoměřicích, kteří se chovali k vězňům možná ještě hůře než terezínští dozorcí. Vězně týrali, nutili k nesmyslným a namáhavým výkonům a bohužel celou řadu z nich sprostě zavraždili. Pomáhalo jim v tom několik nemilosrdných kápů, dílem bývalých osvětimských vězňů. Při již zmíněném výslechu Jöckel uvedl, že poté, co zjistil, že každý den jsou z komanda přiváženi do pevnosti mrtví vězni, poslal dozorce Hohause, aby zjistil, co se vlastně děje. Ten údajně hlásil, že velká část vězňů se pokouší o útěk a na útěku jsou zastřeleni. Jöckel rovněž prohlásil, že asi po osmi dnech sdělil zpravodajské škole v Litoměřicích, že už nadále nebude poskytovat vězeňskou pracovní sílu na zmíněnou práci.⁴⁾ Zákopové práce trvaly přece jen o něco déle, než uvedl Jöckel, a to do 28. 3. 1945, kdy byly najednou přerušeny. Jöckel tvrdil, že to on odmítl posílat vězně, ale z procesních aktů vyplývá, že hlášení velkého počtu zastřelených na útěku bylo nápadné

i v Praze a právě odtamtud přišel příkaz k zastavení prací. Později v hloubení výkopu pokračovalo civilní obyvatelstvo Litoměřic, zejména ženy.⁵⁾

Neznáme a asi již nezjistíme celkový počet obětí zákopových prací, nejen těch bezprostředních, ale i těch, kteří zemřeli v důsledku zranění, vyčerpání či podchlazení. V černém sešitě M. Charváta je ve dnech 17. až 21. března u 33 židovských vězňů uvedeno „zastřelen“, zřejmě jde o tzv. zastřelené na útěku. Navíc od 16. do 21. března je zaznamenána extrémně vysoká úmrtnost, zejména Židů (51 osob zemřelo mimo úmrtí ve vězeňské nemocnici a na marodce). Nelze všechny případy přičítat na vrub zákopových prací, protože ve stejné době se terezínští dozorcí dopustili mnoha dalších zločinů (např. záměrná likvidace zatčených uprchlíků z evakuačních transportů), nepochybně však šlo o jeden z nejkrutějších aktů nacistické zvěle. Ostatně nejlépe to dokumentují svědectví těch, kteří byli přímými aktéry zmíněných událostí – bývalých vězňů. Nabízíme proto úryvky ze třinácti vzpomínek, které popisují hloubení protitankového příkopu u Litoměřic. Vzpomínky je třeba přijímat kriticky, zejména pokud jde o číselné údaje, data či jména. Nepochybně si pozorný čtenář všimne i některých rozporů mezi jednotlivými svědectvími. To vše je třeba připisat na vrub času, nedokonalosti lidské paměti, někdy podvědomého propojení vlastních prožitků s přečteným nebo zaslechnutým. Na druhé straně se po porovnání níže uvedených pasáží zcela jasně objevují téměř všemi pamětníky opakovaná svědectví o konkrétních událostech, o krutém týrání židovských vězňů, zákeřných vraždách „na útěku“, domnělé krádeži chleba a dalších zvěrstvech páchaných na bezbranných lidech adepty nacistické zpravodajské školy. Necháme proto mluvit svědky:

Dne 16. března 1945 se počaly kopati protitankové zákopy proti Rusům a síce mezi silnicí litoměřickou směrem k Ohři. Skoro se mi přičí psátí o těch věcech, když si na ně vzpomenu. Časně ráno budíček, v 5 byla káva nebo polévka, oboje nestálo za nic, v 6 hodin seřazování na 4. dvoře, neboť dáti dohromady 1500 lidí hladových a nemocných, není lehká věc. Na pracovní místo se dorazilo v 7 hodin; naši strážci byli ověnění lehkými kulomety a velkým počtem nábojů. První den jsme nosili studenou hlínu v holých rukou, neboť nebylo nářadí nebo jen málo. Zákopy kopali angličtí zajatci, ale po protestu k Červenému kříži byli ponecháni doma v celách. O nás se neměl kdo vzít. Kápo Horsák se pečlivě staral o to, abychom všichni pracovali (Kápo Horsák je bývalý čsl. důstojník a po 5. 5. 1945 byl ihned zajištěn). Horsák fackoval i kopal a nadával, jak se mu to dalo. Nosit hlínu v březnu v holých rukou nebyla žádná příjemnost, k tomu běhat jako o závod. Kdo nebyl dost obratný, dostal 25 na zadnici nebo pařbou přes záda. Tak byl bit od esesmana i 65letý kněz z Opavy za to, že neběhal dost rychle. Já dostal jen jednou holí přes záda, neboť jsem si dával bedlivý pozor na bachaře a pětiletá zkušenost s těmi lotry mi byla k dobru. Ale běda třeba nováček, i starý Lokvenc, 72letý z Náchodu, měl již čtyřletý trest za sebou, za to, že nemohl jednou ráno rychle skočit do zákopu při

zahájení práce, tak jej tam esesman prostě hodil a právě do místa, kde bylo dost vody. Starý Lokvenc celý den pracoval v mokřích šatech, večer jsme jej vedli „domů“, velmi naříkal, že mu není dobře. Za tři dny dostal zápal plic a skončil jako stovky jiných z této ušlechtilé práce – zbytečně.

Nejvíce na to doplatili Židé. Dostávali obden jíst, ale pracovat museli jako my, třebaš jsme měli stále hlad. Židé pracovali jak mohli, byli vysláblí, pracovali celý den bosí, v té ledové vodě, neboť boty museli zanechat na břehu zákopu. Ráno před započatím práce museli boxovati jeden proti druhému v té studené vodě, pak některé dvojici řekl esesman, že špatně nebo málo pracují a za to že budou zastřeleni. Byli ihned vyvedeni za zákopy asi tak 30 metrů na louku a tam jako zajíci zastřeleni z pouhého rozmaru esesmana. Byli zavoláni druzí dva Židé, aby prý mrtvé sabotéry odvezli na káře. Jakmile se dvojice sehnula, aby mrtvé naložili na umrlčí káru, byli sestřeleni také, a tak se to opakovalo, až se lidští vyvrhelové nabažili. A tak třeba 10 i více Židů bylo denně zastřeleno z pouhého rozmaru esesmana bez soudu.

(Vzpomínka 32, Jan Lukavský; zveřejněno v práci „27 let práce Jednoty čsl. obce legionářské“, 1948.)

Židé, se kterých ani veliké přestálé utrpení nesmazalo vzhled vzdělaných intelektuálů, byli zahnáni toho dne po pás do ledové vody v zákopech a tam ve dvojicích byli dohlížeteli nuceni spolu zápasit, aby se prý „zahřáli“. Kdo byl poražen, byl toho dne také zastřelen a prohrál také tento hoch, kterému platí dnešní vzpomínka. Ne proto, že by jej jeho – jistě ohleduplný protivník byl porazil a srazil pod vodu, ale proto, že jeho na kost vyhublé tělo nesneslo ledové lázně a klesl sám. Vždyť to nebyl zápas, to bylo něco tak hrozného vidět, to nebyly rány, to bylo jako mazlivé loučení dvou bratří, hlazení těla rukama, objímání, hlavy k sobě skláněli a něco si šeptali.

Katané se smáli a vtípkovali. Bylo to hrozné pro nás, kteří jsme v těsné blízkosti těchto ubožáků pracovali a pokradmu je pozorovali, ale jak hrozné to muselo být pro zápasící ve vodě, na které byly neustále namířeny pušky Němců a občas vystřelováno na hlavy nebožáků za smíchu Hitlerových kluků ve věku 15–16 let z Litoměřic, kteří na Židy surově pokřikovali.

Konečně jsme i my začali pracovat. Hromadné „loos-loos“, klení a údery holí bylo slyšet po celé délce několik kilometrů dlouhého zákopu, kde více než 6000 vězňů rukama nosilo hlinu asi 20 kroků před zákop.

Každý SS a každý kluk z HJ měl automatickou pušku a hůl (obyčejně to byla ulomená větev stromu nebo ulomená násada od lopaty), kterou nás tloukli nejraděj přes hlavu. Stovky mrtvých, kteří zemřeli následkem ran holí, jsou smutným svědectvím bestiální necitelnosti těchto katanů.

V té době hlouček SS katanů a kluků Hitlerovy mládeže opodál cosi projednával. Potom se hnuli k místu, kde pracovali Židé. Kluci poskakovali radostí jako náš pes, když se na něho zavolalo: „Voříšku, myšička!“ A jak by také neměli radost, vždyť se katani dohodli, kolik si jich každý může zastřelit a samo-

zřejmě starší se vzdali této radosti za několik cigaret ve prospěch kluků.

Rozestoupili se po zákopu a prohlíželi si své oběti se zalíbením řezníka, který si ve stáji vybírá dobytče. Se smíchem a radostí si ukazovali své oběti, jejichž bezduchá, vyhublá, téměř průhledná těla se snažila sice pracovat, ale nemohla. U práce klesali a nepomohlo ani střílení nad jejich hlavami pro strašení. A tak to začalo hned dopoledne místo večer. Jeden kluk po druhém vyvolal si své oběti ze zákopu. Většinou s klidnou oddaností, když se pohledem rozloučili se svými druhy, vystupovali a odcházeli se svými vrahy na polní cestu. Vrahové na ně pokřikovali, vysmívali se jim, vtipkovali a šli několik kroků za svou obětí. Na cestě jim poručili, aby utíkali, a tak v běhu je stříleli. Málokdy následovala smrt ihned a tak musel přijít SS kat – učitel a ránou z pistole ukončil život muže, který mohl ještě pro lidstvo tolik vykonat, ale jeho hříchem bylo jen to, že byl Židem.

A potom přišel na řadu onen hoch. Ty jeho oči stále vidím, ústa hrůzou otevřená, celý se třásl a prosebně hleděl na německého vraha – kluka, který měl tolik práva ve 20. století, že jej mohl beztrestně zabít. Tak asi, jak se krmí v cirkusech velcí hadi, kde oběť jde až do jejich úst, tak onen chudák postupoval pomalu ze zákopu, před kluka klekl, prosil, ruce spínal, jen kopance dostal a všichni okolo stojící pozorovatelé Němci se chudákovi smáli. Cože, jemu se nechce umírat? A musel opět na polní cestu těsně u zákopu, kde mnoho jeho kamarádů leželo již mrtvo. Couvaje pozpátku před svým vrahem, neustále se pjatýma rukama prosil, plakal, ale nadarmo. Nikdy nezapomenu, jak jej kopali, obraceli, jen aby utíkal; aby prý běžel do Litoměřic, do nemocnice, křičeli se smíchem, tam že mu snad pomohou. On se bránil, ale ustupoval přesile stále dále od nás, a když uznal, že je všechno marné, obrátil se a utíkal po poslední cestě své k Litoměřicím. Série ran zazněla, tělo sice kleslo, ale neslýchaný nářek ubožáka byl ukončen až ránou z pistole SS kata-učitele, který skupině něco vykládal, patrně jakých se dopustili chyb.

(Vzpomínka 83, František Štíma.)

Tam v tom příkopu se lidé museli mlátit dva proti sobě, stojíce po pás ve vodě, a když jeden z nich vyhrál, tak musel v kleče poprosit německy o zastřešení, přičemž mu gestapák zahodil čepici a on si pro ni šel a přitom byl zastřešen. Denně odváželi dva vězňové mrtvé na dvoukoláku do pevnosti a ti pak hromadně byli odvezeni do spalovny v Litoměřicích.

(Vzpomínka 374, Vladimír Kvasil.)

V této době byli jsme snad všichni, práce jen trochu schopní, zařazeni do nového pracovního komanda, které prohlubovalo protitankové zákopy mezi Malou pevností a Litoměřicemi. Bylo to jedno z nejtěžších komand terezínských pod dozorem a pod ranami esesáků a žáků zpravodajské školy SS. Tito kluci zejména nás do práce zuřivě honili a klackem bili. Kdo neměl pracovní nářadí, kterého se na všechny nedostalo, musel hlínu odnášet v obou dlaních při ne-

ustálém běhu. Nejhuře se ovšem vedlo vězňům židovským. Snad každý den jich tam bylo několik zastřeleno a na káře odvezeno do pevnosti.

(Vzpomínka 399, František Hyška.)

Jedenkrát vyhnal Jöckel 2000 vězňů na výkopy zákopů u Litoměřic. S námi tam poslal též Židy a všechny zajatce západních armád. Jen asi pro třetinu bylo nářadí (lopaty a krumpáče). Když jsme přišli na místo, nechal si velitel západních vojáků (byl to americký důstojník) všechny nastoupit a řekl jim, proč tam byli posláni. Oznamoval jim, že jsou zajatci a že podle mezinárodního práva nejsou povinni pracovat pro nepřítel na vojenských objektech. Všichni s ním souhlasili a lehli si do trávy a čekali na odchod. My jsme nosili hlínu v šálčích klusem z jednoho místa na druhé. První den museli Židé ještě k tomu zpátky celou cestu vždy dva nést těžký pražec na ramenou. Druhý den již s námi zajatci ze IV. dvora nenastoupili. Zato nastoupila včetně důstojníků SS-Nachrichtenschule z Litoměřic. Byli to vesměs mladí kluci, kteří si mohli s lidmi dělat, co chtěli, zvláště pak s Židy. Teror se stupňoval a vyvrcholil tím, že si tito mladí posti (budoucí důstojníci SS) nechali nastoupit skupinu Židů, kteří museli zpívat žalmy. Potom je nahnali do příkopů, kde byla voda po pás, kde se museli vzájemně boxovat, nebo dělat dřepy tak, že při vztyku měl hlavu proti hlavní ležícího posta na břehu příkopu a tak je přítom stříleli. Také se stalo, že museli běhat po čtyřech jako zajíci a oni je z dálky stříleli, nebo jim řekli utíkej a při tom ho zastřelili. To již druhý den si museli vézt s sebou káru na mrtvé. (...) Dostoupilo to tak daleko, že mnozí ze Židů požádali o ránu z milosti, než podstoupit potupnou smrt. Proti tomuto násilnému a surovému jednání podali protest Litoměřičtí se žádostí o zastavení teroru a nelidského vraždění. Následkem toho bylo odvoláno celé komando.

(Vzpomínka 403, Václav Mandík.)

Fronta se blížila, vyhnali nás všechny na protitankový zákop u Litoměřic. Nastupujeme brzy ráno, jdeme v desetistupech. V bráně se držíme za ruce, musíme jít zešikma, abychom prošli a udrželi řadu.

Snažíme se vyhnout bití, stále je slyšet „los, los, Bewegung! Foreman!“ Někdy musíme mít ruce na ramenou před sebou jdoucího. Chodí nás snad 2 tisíce. Němci mají posilu, chodí s námi Nachrichtenschule z Litoměřic, jsou mladí, ale vyznají se, některý je již postrach. Vpředu, vzađu, po stranách samý automat, jsme dobře chráněni. Zákop je na loukách před Litoměřicemi, část je již vykopána, snad Židi z ghetta. Zákop se dělá 7x6 m široký a 3 m hluboký, část je zaplavena vodou. Jde s námi asi 40 židovských vězňů, kteří jsou na IV. dvoře nacpáni v ajnclíkách. Lopaty dostala jenom část vězňů, kteří jsou v zákopu a stupňovitě vyhazují hlínu. Ostatní hrabeme hlínu rukama z hromad, běžíme kus po louce a odhodíme. Stovky lidí běhají tam a nazpět. Kolem dokola jsou rozestavěny stráže s kulomety. Mezi námi procházejí s pruty a holemi různí káповé. Některý jen řve, některý i bije. K večeru seženou esesáci židovské věz-

ně dohromady, utvoří uličku a probíhající bijí. Někteří mají bílé vlasy a krev jim je barví na červeno. Druhý den si vezou s sebou dvoukolovou káru. Zaženou je pracovat do vody, zde je nutí, aby spolu boxovali, potom je zastřelí nebo je Němec kápo v černé uniformě zabije lopatou. Asi za 4 dny byli zlikvidováni. Vždy pět na káru dopoledne a pět odpoledne. Vždy zbývající je odvezli. Jeden z vězňů si dovolil na stranu a potom jej zastřelili, že prý chtěl utéci. Postupně máme všichni lopaty a musíme do zákopu. Odpočítávají nás vždy 70 a tam, kde zastavíme, musíme dolů.

(Vzpomínka 413, Rudolf Cimpa.)

Jak si pamatuji z cely 38 a 39 a dalších cel, (bylo nás celkem asi 2200) šli všichni pracovat na zákopy. Bylo to v sobotu 24. března, přišli jsme na velkou louku, která se táhla skoro od Terezína do Litoměřic. Délku jsem odhadl na 3 km, přesně to nemohu potvrdit. Když jsme přišli na tu velkou louku, bylo na ní oráno traktorem. Brázdy měly asi 8 až 10 m. Vedlo nás mnoho SS-manů, bachařů i několik jiných organizátorů, kteří nás po celé délce zorané louky rozestavěli, každá cela byla pohromadě, v každé cele byl kápo vězeň a ten ručil za každého vězně své cely, kdyby mu utekl ze zákopů. Bylo to velké riziko pro každého kápa. Na této zorané louce jsme všichni vězni dostali rozkaz nositi z brázd hlínu v rukou na délku 50 m. Byl to rušný pohyb, všichni SS-mani byli rozestoupeni do stejné vzdálenosti s nabitými automaty, kvery a revolvery. Hned první den této práce na zákopech byli SS-many zastřeleni dva Židé z cely 44 a já jsem byl blízko tohoto činu. Byli vyzváni, aby opustili zákop a dali jim rozkaz, aby běželi po louce k mělkému rybníčku. Když už byli ve vodě nohama, tak SS-mani po nich stříleli do zad a ti se na té louce v mělké vodě ještě pohybovali a obraceli. Oba zastřelení byli z vody vytaženi, byly skáceny dvě olše a udělala se nosítka. Že jsem byl nablízku, musel jsem nést ještě se třemi vězni na těch nosítkách jednoho ze zastřelených Židů, druhí vězňové nesli druhého zastřeleného, pamatuji si, že jsme museli zpívat . . .

Z cely 44 chodili na zákopy všichni, Židé říkali, že cela 44 byla naplněna 168 židy různých národností a tito byli postřeleni jak na zákopech, tak na nádvoří IV. dvora. Tím cela zůstala prázdná.

(Vzpomínka 659, Václav Machala.)

Někdy v březnu nás jednou vyhnali z cel v 5 hodin ráno. Byli jsme nastoupeni všichni kromě těžce nemocných v dvanáctistupech – mohlo nás být asi 6000. Vyšli jsme stále ve dvanáctistupech ven – v řadě od pevnosti až ke mlýnům stáli SS v plné zbroji. Došli jsme na letiště SS na litoměřické louce. Tam byl vybagrovaný asi 3,5 m široký a 2 m hluboký příkop. Od rána do odpoledne jsme museli nabírat do rukou jíl a nosit ho asi 20 m dál klusem a rozhazovat ho. Byli jsme roztaženi po celé délce příkopu, byla nás tedy nepřehledná řada. Toto jsme dělali asi týden. Práce byla záminkou pro odpravování Židů. Vedle mne pracovali Židé z cely 44. Byli zahnáni na úsek, kde pracovali po krk

ve vodě. Dali jim lopaty a rýče, museli z příkopu vyhazovat vodu s jílem. Čas od času jim nějaký SS vzal rýč, sekl někoho do hlavy a utopil ve vodě. Mrtví byli odváženi dvojkolkou zpět na Malou pevnost. Jako dozor tam chodili mladí kluci ze školy SS, ti si vytáhli třeba 20 Židů z práce a učili se do nich střílet. Mrtvolkáři pak opět odváželi mrtvé pryč. (...) Odhaduji, že při práci na zákopech bylo postříleno asi 50 Židů. Kromě toho byli ubíjeni i jinými způsoby. Tak např. jeden starý Žid, který byl svržen do vody, se vyhrabal, klekl si na břeh a začal se modlit. SS Černý Hans si zavolal kápu a ptal se ho, proč se modlí. Kápo mu tlumočil, že za smrt. Černý Hans vzal jeho rýč a rozsekl mu hlavu. Pak do něj ještě střílel.

(Vzpomínka 700, Oldřich Špičan.)

Když se blížil konec války a nacisté ustupovali, museli jsme mezi Terezínem a Litoměřicemi kopat protitankové zákopy. Na tuto práci chodili i těžce nemocní a s horečkami, které bylo nutné vodit, sami nebyli schopni chůze. Sám Rojko prohledával cely a každého bejkovcem z cely vymlátil do nástupu. Při práci jsme byli pod dozorem Hitlerjugend. Na zákopech nás pracovalo přes 2 tisíce. Mezi vězni se procházeli gestapáci, vybírali si jednotlivé vězně, poručili jim poklusem běžet po louce a zezadu je stříleli. Pracoval jsem vedle jedné skupiny, ze které jednoho vězně postřelili několika ranami z revolveru a pak ho museli dorazit, než zemřel. Byla to pro nás hrozná podívaná, protože nikdo nevěděl, koho si příště vyberou za terč. Lopat a krumpáčů bylo málo, a tak se musela hlína vyhazovat rukama a také v ruce se roznášela po louce. Roznášení hlíny se dělalo poklusem a kdo přitom hlínu trousil, ten byl zbit. Po skončení práce večer byl nástup a museli jsme přeskakovat zákopy, které byly 2 m široké a hluboké a zatopené vodou. Starší a nemocní padali do zákopů, byli tlučeni klacky a druzí vězni jim museli pomáhat, jinak by se byli v zákopech utopili.

(Vzpomínka 718, Bohumil Brkl.)

Ale největší umělé dílo zkázy lidských životů bylo Schanzenkommando, tj. kopání zákopů kolem Malé pevnosti, na které chodilo z Malé pevnosti až 1700 vězňů denně. Začalo to před 15. 3. 1945 a zastaveno bylo až 28. 3. 1945. (...) Mezi šancemi a Malou pevností pendlovalo po celý den židovské Leichenkommando s dvoukolovou károu. Za jediný den mi přivezli až 40 mrtvol. Pohled na vozík, kde zpod plachty visely zkrvavené lidské hlavy a údy, skýtal otřesný pohled (...)

(Vzpomínka 850, Karel Novák.)

Po 2 nebo 3 neděle, když se nešlo na práci na Richard, byla jako náhrada za to jiná práce – kopání zákopů na louce u Litoměřic. zákopy se kopaly směrem od silnice k řece. Několik vězňů mělo nářadí – my ostatní jsme museli nosit hlínu v ruce. Ze začátku bylo ještě hodně zima; na kalužinách se tvořila le-

dová tříšť. Nejhorší práci měli zase Židé – museli pracovat dole v zákopech, často po prsa ve vodě. Byli také bití nejvíce ze všech. (...) Hlíдали nás tam mladí SS – ze školy v Litoměřicích. Byli ještě horší než staří SS z pevnosti. Jejich velitel si zavolal kápy a že chce zvýšit pracovní morálku – a jeden z kápů musel dát každému 25 na zadnici. To bylo 25. 3. 1945. Metlou pro vězně byl také tzv. „Černý kápo“ – chodil po pevnosti v černé uniformě SS bez distinkcí.

V tutéž neděli, 25. 3. 1945, mladí Němci naházeli židovským vězňům čepice do vrbiček a hnali je pro ně. Pak po nich stříleli z automatu. Ostatní Židé pak museli odvézt mrtvé do Bohušovic.

(Vzpomínka 978, Josef Tůma.)

Pak skončil Richard a najednou nastal povyk, rozdávaly se rýče, lopaty. Bylo toho ovšem méně než nastoupených vězňů. Bylo jich asi 2000, asi tak 2/3 měly nářadí. V osmistupech přišli pochodem přes cvičiště na luka u Tereziína a tam se kopaly protitankové příkopy. Misky na jídlo si museli vzít s sebou. A do těch nabírat hlínu a utíkat s ní asi 30 m, sypat na hromadu. Bralo to dech. Na zákopech bylo „překvapení“: Hlíдали je mladíci SS ověšení pásy nábojů, mezi nimi důstojníci. Byla to důstojnická škola z Litoměřic. Tak je zaučovali. Jednou se na zákopech pracovalo v neděli a bylo zorganizováno „pobavení“: „Árijci“ museli pracovat, Židé seřazení do kruhu museli zpívat, SS se bavili, smáli. Kdo byl nachytán, že odpočívá, 25 ran holí na zadek. Byli tam i zločinečtí káповé – maličký Neumann (...) Tvrdil, že je Rakušan, měl jakousi uniformu, zprvu normální „Zugang“, pak najednou kápo. Ten se plně projevil na zákopech: Rusové, Poláci, Židé, museli na nejhorší práci, do bahna, vody a písku. Museli mezi sebou zápasit, boxovat, ostatní museli pracovat a jen po očku to mohli zhlédnout.

(Vzpomínka 1279, Květoslav Dvouletý.)

Hrozné bylo komando na kopání zákopů, kam také s. Tomeš chodil. Není možno slovy vylíčit, co všechno se tam odehrávalo. Chodilo tam asi 1500 vězňů a nářadí bylo asi pro 1000–1100. Ostatní vybírali hlínu rukama a poklusem ji museli odnášet. Vedle strážných SS bylo k hlídání vězňů povoláno ještě několik desítek žáků zpravodajské školy SS v Litoměřicích. Byli to chlapci ve věku 17–18 let. Přišli s ostře nabitými zbraněmi a mohli si s vězni dělat, co chtěli. Oni, strážní SS i někteří káповé poháněli vězně pažbami pušek a holemi. Neustále řvali „los, los“. Když vyčerpaný vězeň upadl, kopali do něj. Každou chvíli bylo slyšet výstřely. Pracovalo s nimi komando Židů – bylo jich snad dvacet. Pokud s. Tomeš ví, všichni byli utlučeni nebo zastřeleni. Tak např. s. Tomeš byl svědkem, když SS zastřelil Žida, který na jeho příkaz odvážel druhého – mrtvého židovského vězně na kolečku. (...) Hrůzy na zákopových pracích se dály před zraky civilního obyvatelstva, které mohlo ze silnice pozorovat, co se tam děje. Asi po 12 dnech byly tyto práce zastaveny.

(Vzpomínka 1882, Jaroslav Tomeš.)

Poznámky:

- ¹⁾ Protokol z výslechu Jäckela v Terezíně, archiv Památníku Terezín, A 1007/1–2.
- ²⁾ Rozsudek MLS Litoměřice nad H. Jöckelem APT 1007/1, záznamy hlavního kápa věznice (tzv. černý sešit), APT, A 10173.
- ³⁾ V černém sešitě hlavního kápa M. Charváta jsou uvedeny následující počty: 17. 3.–1436, 18. 3.–1079, 19. 3.–976, 24. 3.–1001.
- ⁴⁾ Protokol z výslechu Jäckela.
- ⁵⁾ Rozsudek MLS Litoměřice nad H. Jöckelem.

THE LITTLE FORTRESS' ANTI-TANK MOAT AND PRISONERS

Marek Poloncarz

Resumé

During the days from March 16 – 28, 1945, about 1000 to 1500 of the Terezín prisoners would be sent to an area between Litoměřice and Terezín to dig an anti-tank moat which was to protect the Germans against the encroaching front. Under unimaginably hard conditions, without tools – often standing knee-high or even waist-deep in water – under the constant supervision of SS attendants of the Litoměřice Information School, the prisoners were forced to dig up and haul away earth. To make things worse, the warders would treat them cruelly, forcing from them superhuman performance and punishing them for any misconduct, real or made-up. Concentrating primarily on Jews, they would play cruel games which often ended with the unlucky prisoner's death. During the first 4 days, 33 Jewish prisoners were shot (on the run). The escalation of brutality was such that it could not escape the attention of the local population, so the practice was cancelled and the prisoners were recalled to the camp. This contribution is a compilation of passages based on the reminiscences of 13 former Little Fortress prisoners who personally experienced this brief but particularly dreadful and tragic episode. With a few minor inaccuracies, their stories are the only eyewitness testimonies of those events.

DER PANZERABWEHRGRABEN UND DIE GEFANGENEN AUF DER KLEINEN FESTUNG

Marek Poloncarz
Resumé

Zwischen dem 16. und 28. März 1945 marschierten 1000 bis 1500 Theresienstädter Häftlinge tagtäglich in den Raum zwischen Leitmeritz und Theresienstadt, wo sie eine Panzerfalle graben mußten, die die Deutschen vor der vorrückenden Front schützen sollte. Unter unvorstellbaren Bedingungen, ohne Werkzeug, häufig bis zu den Knien oder der Gürtellinie im Wasser stehend, unter der dauernden Aufsicht der Leitmeritzer SS-Schule für Nachrichtendienst mußten die Häftlinge Lehm ausgraben und wegtransportieren. Die Wachposten quälten zudem die Häftlinge, zwangen sie zu unmenschlichen Leistungen und bestrafte mit Härte wirkliche Verstöße oder solche, die sie sich ausgedacht hatten. Besonders mit den Juden spielten sie grausame Spielchen, die häufig mit dem Tod des Häftlings endeten. Im Laufe von den ersten vier Tagen wurden 33 jüdische Häftlinge „auf der Flucht erschossen.“ Der rasche Anstieg der durch Gewalt hervorgerufenen Todesfälle und die Szenen, die offenbar auch die dortige Bevölkerung zu sehen bekam, führten letztendlich dazu, da die Häftlinge aus diesem Arbeitseinsatz abkommandiert wurden.

Dieser Beitrag enthält ausgewählte Passagen aus 13 Erinnerungen ehemaliger Häftlinge der Kleinen Festung, die diese zwar kurze, aber nichtsdestoweniger schreckliche und tragische Episode während des Grabens der Panzerfalle am eigenen Leib erfahren hatten. Die Erzählungen enthalten zweifelsohne verschiedene kleine Ungenauigkeiten, aber sie sind die einzigen Augenzeugenberichte, die über diese Begebenheit erhalten geblieben sind.

SONDERLAGER PRO ŽIDOVSKÉ MÍŠENCE V BYSTRICI U BENEŠOVA

Jiří Kavena

Ve svém svědectví se budu opírat jednak o svoje postřehy a vzpomínky a jednak o dopisy posílané otci, které pečlivě ukládal. Upozorňuji, že dopisy šly soukromou cestou, aby je neohrozila cenzura.

V dopisech jsou uvedeny některé skutečnosti, které si nepamatuji a které si nedovedu vysvětlit, a proto je budu přímo citovat.

Do tábora jsem nastupoval jako židovský míšence (po matce), stár pouhých 20 let, fyzicky a psychicky ve formě. Můj otec byl před válkou důstojníkem, a tak jsem poznal zblízka kasárenský život. Měl jsem za sebou dva roky služby u Luftschutzpolizei, kam jsem byl odeslán po ukončení střední školy. Luftschutzpolizei byla hasičská složka civilní obrany. První rok jsem sloužil v Porúří (Remschaid, Oberhausen). Prodělal jsem čtyři měsíce dosti náročného výcviku a během jednoho roku asi šest náletů. Po roce jsem se vrátil do Prahy, kde jsem velel požární četě. Byl jsem zvyklý na kasárenský život i na německý vojenský dril. Měl jsem tedy pro život v „sonderlágru“ určité předpoklady, a proto se mi poměry v něm nezdály tak kruté.

Kromě toho jsem byl poměrně dosti zásobován balíky z domova a při pobytu ve Vrchotových Janovicích jsem pracoval asi tři měsíce jako kuchař v závodní kuchyni pro civilní zaměstnance. Pošta přicházela na adresu Kommandantur SS-Truppenübungsplatz „Böhmen“ Beneschau b. Prag.

Účel „sonderlágru“

Ponechám-li stranou úvahy o konečných cílech, šlo v podstatě o další plošné zastrašování obyvatelstva Čech a Moravy a získání levné pracovní síly pro obsluhu výcvikového prostoru. Je zajímavé, že se Němci v oficiálních dokumentech vyhýbají formálně definovat pozici internovaných a používají obrat: „...für den, in dem hiesigen Sonderlager befindlichen Kavena Georg bis zum 30.X.1944 bei.“

SS Truppenübungs Platz „Böhmen“ byl výcvikový prostor pro jednotky Waffen SS. Nezdálo se mi, že by byl příliš využit. Konečně šlo o konec roku 1944, a tak již neměli koho cvičit. Nebyla slyšet ani střelba ručních zbraní a dělostřelecká palba, tak typická pro výcvikové prostory. Není bez zajímavosti, že koncem listopadu a začátkem prosince roku 1944 se prostor skoro úplně vyprázdnil. Zůstalo tam jen několik tanků na dřevoplyn. Důstojníci, kteří byli mezi internovanými, říkali, že Němci něco připravují a soustřeďují síly. Pak přišla ardenská protiofenzíva.

Vznik a organizace tábora

Tábor musel vzniknout před mým příchodem. Jeho existence byla v Praze známa, protože otec zjišťoval možnost korespondence mezi táborem a vnějším světem ještě před mým odchodem. Ve Vrchotových Janovicích byli také říšští Němci (míšenci a manželé Židovek). Někteří byli v Čechách již delší dobu, ale česky se nenaučili. Dopis z 29. 9. 1944 : „*Jeden je tu již od roku 1939 a nedovede skoro vůbec česky.*“ Víím, že byli mezi nimi i příslušníci wehrmachtu, nositelé železných křížů.

V táboře bylo internováno asi 1000 mužů. Byli to buď míšenci (mám dojem, že jen míšenci 1. stupně) nebo manželé Židovek. Ve velké většině se jednalo o příslušníky inteligence.

Tábor se skládal ze dvou částí, hlavního a pomocného.

Hlavní tábor byl v Bystřici u Benešova (Sonderlager A). Nacházel se na severním okraji Bystřice, východně od trati Praha – České Budějovice, mezi nádražím a polním letištěm. Skládal se z jednotlivých typizovaných dřevěných baráků umístěných do čtverce. Pokud se pamatuji, měl na jedné straně řadu latrínových buněk (po 5 místech), před kterými byly každé ráno fronty. Tábor měl hlídání plot z ostnatého drátu. Mám dojem, že byl jednořadový. Vprostřed bylo nástupiště, v jehož každém rohu byl sloup s osvětlením. Při větším větru rozvod světla zkratoval. Občas se větru „pomohlo“.

Pomocný tábor ve Vrchotových Janovicích (Sonderlager C) ležel východně od Olbramovic. Jeho část byla v dřevěném baráku a část v bývalé stáji. V tomto táboře bylo asi sto internovaných. Polovina dřevěného baráku byla oddělena dřevěnou stěnou a ostnatým drátem. Zde byli ubytováni vězni venkovního komanda koncentračního tábora Flossenbürg. Celý barák pak byl oplocen ostnatým drátěným plotem, na který celou noc svítila světla. Podle dopisu z 23. 11. 1944 jsme vězňům dávali cigarety. Z toho soudím, že jsme se mohli s nimi stýkat. Nepamatuji si, že by byla naše část tábora střežena.

Domnívám se, že tábor řídili a střežili lidé od řadových Waffen SS. Při výjezdech na zákopové práce nás střežila hlídka složená z příslušníků Waffen SS. „Staří mazáci“ z Bystřice se stráží i velením vycházeli dobře. My ve Vrchotových Janovicích také. Pamatuji si, že velitel tábora Hauptscharführer (praporčík) se u nás o Vánocích pořádně opil a tancoval po stole. To snad bylo charakteristické pro všechny německé praporčíky, protože totéž se stalo v Remscheidu ve výcvikovém kurzu, kde se „špíz“ (to je něco jako staršina, výkonný rotmistr) opil a také tancoval a navíc střílel z pistole do stropu. S muži z Waffen SS jsem se dostal do přímého styku pouze při zákopových pracích až v březnu 1945. Tehdy se mnou diskutoval velmi přátelsky jejich velitel Untersturmführer (poručík) o amerických letadlech, „kotlárkách“, které nás oblétovaly. Debatu přerušil roj amerických dvojtrupých dálkových stíhaček P38 (lightning), které honily vlaky a nám daly pokoj. Omylem je pokládat za dvojtrupá německá průzkumná letadla Fw 189. Oba jsme se pořádně krčili v jednom zákopovém výklenku.

V jednotlivých barácích byli ustanoveni staršínové a nad celým táborem La-

gerälteste. Myslím, že to většinou byli bývalí českoslovenští důstojníci. Chovali se velmi korektně a měli autoritu. Pokud vznikl nějaký malér, tak to odnesli oni, včetně „výprasku“. Je třeba říci, že výprasky byly víceméně symbolické s použitím kožených vložek do kalhot.

Velení tábora vyžadovalo vojenský režim. Budiček v 6 a večerka ve 22 hodin. Řada nástupů za nejrůznějším účelem, např. sčítání, kontrola čistoty bot. To se uplatňovalo hlavně v Bystřici. Ve Vrchotových Janovicích to bylo naprosto formální (jen jako). Pokud si pamatuji, kontrola stavu se při odchodu a návratu z práce nekonala.

SS prováděli kontroly i na ubytovnách. V dopise z 23. 11. 1944 píše: „*Chodí k nám na ubikaci (do stáje) velmi často Rottenführer (desátník) a nedávno chytil jednoho chlapce při psaní dopisu. Náhodou z toho nic nedělal a tak to dobře dopadlo.*“

Vzpomínám si pouze na tři druhy trestů. Jeden z nich byl rákoskou na zadek. Zpravidla se podařilo trestanému včas dopravit koženou vložku do kalhot. Kdo trest ukládal a prováděl, to nevím. Pokud si pamatuji, byl jsem přítomen takovému trestu jen v Bystřici.

Ve Vrchotových Janovicích ukládal Lagerälteste hlídku u brány například za špinavé boty, trvala do 21.30 hodin.

Třetí trest byl pracovní, tzv. práce přesčas a nebo i v neděli. Trest ukládalo vedení tábora a civilní políři (pokud nebyli Češi).

Komunikace s vnějším světem

Pro styk s vnějším světem platila přísná pravidla, která se nedodržovala jako řada ostatních.

V dopise z 22. 9. 1944 píše: „*Nebude se to brát doslovně, jelikož se tu plno nařzení nebere doslovně.*“ Každý týden maximálně jeden lístek o 30 slovech psaný německy. Měsíčně jeden balík o maximální váze 20 kg. Vzhledem k tomu, že jsme pracovali společně s civilními zaměstnanci stavebních firem, obstarávali poštovní službu oni. Například jako příjemce mojí pošty sloužil stavební praktikant firmy Belada Ladislav Klápa. Situace došla tak daleko, že velení tábora upozorňovalo na minimální počet lístků určených ven i dovnitř. Pokud jde o balíky, byl jejich obsah kontrolován jak ve Vrchotových Janovicích, tak v Bystřici, a to naprosto korektně. Hledali hlavně dopisy. Ve Vrchotových Janovicích nekontrolovali ani počet balíků v měsíci. To začalo až později v Bystřici. Platilo mezi námi pravidlo, že kdo dostane více jak jeden balík měsíčně, rozdělí se s těmi, kteří balíky nedostávají.

Ve Vrchotových Janovicích se dalo chodit v pracovní době mimo tábor. Několikrát mne navštívil otec. Dokonce 8. 12. 1944 jsem z Votic telefonoval domů do Prahy (byl jsem v Bystřici pro balíkovou poštu). Zřejmě se na to přišlo, a tak jsem dostal od Lagerführera sedm dní hlídku u brány.

Složitější to bylo v Bystřici, a to zvláště pro nás přemístěné z Vrchotových Janovic, bez patřičných styků.

V jednom z posledních dopisů žádám otce o osobní rozhovor s mapkou místa schůzky. Jednalo se zřejmě o mé rozhodnutí o útěku z tábora. Našel jsem otčův písemný záznam, že jsme se potkali 22. 4. 1945 a že přijedu domů.

Stravování

Podle mých zkušeností u Luftschutzpolizei byly stravní dávky skoro stejně vysoké jako tehdy v Německu. V dopise z 26. 9. 1944 sděluji: „*Můžeš mně poslat také lístky, dostanu tu vše koupit ...Dostali jsme také přídávkové lístky pro těžce pracující. Jsou trochu zmenšené, jelikož se stravujeme v závod. kuchyni.*“

A v pozdějším dopise z 4. 12. 1944 upřesňuji: „*neposlejte mi žádné cigarety ani chleba, ... Cigarety fasujeme normálně ..Tady je obecné platidlo cigareta.*“

Oděv a ostatní osobní potřeby

Oděv, boty, ložní potřeby a všechny ostatní osobní potřeby jsme měli vlastní. Dodatečně (19. 10. 1944) vyžadovalo velitelství SS Truppenübungs Platz „Böhmen“ některé výstrojí součástky pro internované.

Označení jsme byli pouze páskou na rukávu, která se snadno sundala. Problém byl v tom, že v průběhu zimy většina odrovnala v bezedném bahně boty. Kdo měl, nechal si poslat lyžařské.

V průběhu března jsme dostali boty z plachtoviny s dřevěnou podrážkou.

Pracovní zařazení

Internovaní v „sonderlágru“ vykonávali práce k zabezpečení výcvikového prostoru SS „Böhmen“. Byly to stavební práce, udržování komunikací, nakládání munice ve skladech, planýrky na střelnici, výkopy pro umístění podzemních skladů pohonných hmot a podobně. Pokud se pracovalo ve Vrchotových Janovicích, měl jsem dojem, že to má nějaký smysl a byl vidět výsledek práce. Po přemístění do Bystřice to bylo v podstatě nesmyslné mrznutí venku. Nikdo se při práci nestrhal, zvláště když jsme zvládli techniku práce flossenbürských vězňů – stále v pohybu a žádný výkon. Stavební práce ve Vrchotových Janovicích prováděly dvě firmy: Billig (Billik?) a Belada. U nich jsme byli zařazení jako pomocné pracovní síly jednotlivých stavebních profesí. Sám jsem pracoval jako kuchař, cestář, zedník a hloubil jsem také studnu s primitivním hloubicím zařízením. Vlastní práce řídili čeští mistři a to velmi ohleduplně. V podstatě neměli s námi velké starosti. Prakticky všichni internovaní patřili k předválečné inteligenci. To znamená, že jsme chápali postavení mistrů a nedělali naschvály. Lidé byli zařazováni k práci podle svých možností a nebo přání. Například byl u nás soukromý docent, který měnil pracoviště po dvou týdnech. Prohlásil, že když už tam musí být, ať se něco naučí. V táboře byly různé dílny, jako například ševcovská, holič, oprava radiostanic (zřejmě Waffen SS) a jiné.

Zajímavá a značně proměnlivá byla pracovní doba a zvláště dny volna. Ve

Vrchotových Janovicích nás ihned při nástupu informovali, že pracovní doba je od 7 do 19 hod. Volno jednou za čtrnáct dní v sobotu odpoledne, celá neděle a pondělí dopoledne. Ve skutečnosti jsme pracovali od 7 do 18 hodin s polední hodinovou přestávkou. Velmi často jsme pracovali v neděli bez volných dnů. Prý za trest, že se u nás příliš politizuje. Stavební vedoucí SS to zase prohlásil za dobrovolnou práci ve prospěch říše (dopis z 6. 10. 1944).

V Bystřici po přestěhování se nepracovalo v neděli odpoledne, ale jednou za měsíc celou neděli. Volný čas jsme většinou strávili na různých nástupech. Ve volné neděli 28. 1. 1945 jsme dělali kluziště pro zástupce velitele tábora. Rád prý bruslil (dopis z 29. 1. 1945).

Ubytování

V Janovicích jsme původně bydleli v dřevěném baráku. Velikost místnosti byla 20 x 7 metrů.

Ubikací podpíralo pět sloupů, po obou stranách nastlaná sláma pokrytá dekami. Dopis z 23. 9. 1944: „*Všude sedí mladí a staří a píší rychle dopisy, jelikož zítra jezdí dělníci domů. Jen v levém rohu sedí na jediných dvou lavicích u jediného stolu karbaníci. Kolem stojí parta čumilů. Hoří tu čtyři elektrické žárovky a vydávají sporé světlo. Jinak tu nejsou žádné zajímavosti.*“ Dne 13. 10. 1944 jsme dostali slamníky a mohli je vycpat slámou a konečně po měsíci spát na měkkém.

Asi 1. 11. 1944 jsme byli převedeni k firmě Billig a přestěhování do ubytovny zřízené v bývalé stáji. U obou dlouhých zdí stála řada po dvou třípatrových postelích. Do horních pater se lezlo po žebříku, nad hlavou 50 cm strop. Ve střední uličce stál po celé délce stůl a lavice. Dvoje násypná kamna, 100 lidí, dvoje dveře a dvě malá okénka. V rohu byla zabetonovaná stará žumpa. Výsledkem byl nedýchatelný vzduch, moře myší a štěnic. Problém s topením nebyl. Dříví bylo dostatek.

Po přestěhování do Bystřice nás umístili do dřevěných baráků, které byly postaveny ze syrového dřeva a po seschnutí byly samá štěrbin. Táhl jimi jak na Václaváku. Ve světnici nás žilo 150, stálo tam čtvero kamen a přiděl 20 kg uhlí na den nebyl dodržován. To nás samozřejmě vedlo ke kradení dříví z dvou vagonů přistavených na trati. Když došlo k odhalení, odstavili vagony na jinou kolej. Nezbylo nám nic jiného než probírat pražce na naší úzkokolejce. To ale také nešlo do nekonečna. Sem tam některý strojuvůdce shodil pro nás uhlí. Pak to stráž zarazila. Ráno jsme nacházeli na dekách sněhový poprašek. V noci jsme oděv i prádlo skládali pod sebe na slamník, kde vyschlo a bylo zahřáté. Jen boty zůstávaly venku, byly zmrzlé nebo mokré (dopis z 29. 1. 1945).

Zdravotní péče

V táboře byl lékař, který normálně ordinoval. Zda-li tam byla lůžková část ošetřovny, to si nepamatuji. K zubaři se chodilo do Bystřice. Dopis z 6. 10. 1944: „*Byl jsem dnes u zubaře a tak jsem vzal poštu z Bystřice.*“

Můj pobyt v táboře

Do tábora jsem nastoupil asi 4. 9. 1944. Museli jsme se shromáždit na hlavním nádraží v Praze. Vlakem nás přesunuli do hlavního tábora v Bystřici a umístili do dřevěných baráků bez příček asi po 250 mužích. Postele nebyly, a tak se spalo na zemi. V pátek 8. 9. 1944 jsme cpali slamníky a stěhovali se do nové budovy. V neděli 10. 9. 1944 přišel rozkaz, že se máme soustředit se zavazadly na nástupišti. Zavazadla zůstala na místě do 14.00 hodin. Pak byla naložena na nákladní auta a odvezena. My jsme prováděli pomocné práce. Po 11. hodině nastal odchod na nádraží a přesun vlakem do Olbramovic a odtud pěšky do Vrchotových Janovic. Ubytovali nás v dřevěném baráku s vězni z Flossenbürgu. Hned po příchodu nastaly problémy se stravou, kuchyně neexistovala. Nebyl vydán ani chleba, byl problém s vodou – na mytí z rybníka, na pití se donášela z vesnice ze zdroje označeného jako nepitná voda (dopis z 18. 9. 1944). Pracovně nás zařadili k firmě Belada. Již v lístku z 26. 9. 1944 konstatují, že se mně vede docela dobře.

Ve Vrchotových Janovicích se vytvořila neformální pracovní skupina složená z elektroinženýra, továrníka, úředníka a mne. Já byl ve skupině nejmladší. Vzájemně jsme si pomáhali, doplňovali zásoby, organizovali práci, vypomáhali pracovním oděvem. Měl jsem štěstí, že u firmy Belada pracoval jako stavební praktikant Ladislav Klápa, který sloužil v mé požární četě v Praze a ten mne zařadil od 30. 9. 1944 do kuchyně pro civilní zaměstnance. Kuchyně vařila pouze obědy. Tam jsem pracoval několik dní a 6. 10. 1944 jsem na žádost lékaře pustil na své místo staršího pána s kýlou. Již 10. 10. 1944 jsem se do kuchyně vrátil, protože můj nástupce si pořezal ruku a nemohl mýt nádobí. Vařit pro 150 lidí dalo zabrat – například vyrobil k obědu 340 kusů deset centimetrů dlouhých kynutých knedlíků. Na stavbě, ve velké skupině lidí, bylo snadnější zajistit nemocnému úlevy. V kuchyni pracovali pouze dva lidé: vedoucí, civilní zaměstnanec – povoláním pekař (jmenoval se Jirka, asi 28 let, komunista), a pomocník. Pracovní podmínky byly dost nepřijemné. Topilo se v dvoumetrových kamnech dřevem, které jsme museli naštipat. Vedro a plno páry. Říkali jsme: „Práce jak v kotelně parníku.“ Pracovali jsme bez košil. Voda se brala na dvoře z pumpy, a tak se běhalo z vedra do zimy a zpět. Podařilo se nám „přesvědčit“ vedoucího firmy Belada, že do kuchyně je nutno přidělit další pomocné pracovníky. Nakonec tam byla celá naše čtyřčlenná skupina. Podle vojenské normy bylo nutno doplnit pouze jednoho kuchaře. Časem se vyvinula speciální dělba práce. Vedoucí v pátek odjel do Prahy a my jsme sami vařili k sobotnímu obědu kynuté knedlíky polévané marmeládou. V neděli jsme škrabali brambory a v pondělí vařili bramborový guláš. Vedoucí přijel v úterý ráno. Oběma stranám systém plně vyhovoval zvláště proto, že vedoucí pilně plnil úkol kurýra.

Asi 1. 11. 1944 jsme byli převedeni k firmě Billig a přestěhováni do ubytovny zřízené v bývalé stáji. Moje zařazení v kuchyni se nezměnilo. Práce venku byla velmi obtížná, po stálých deštích bylo vše rozmočené a silnice rozjeté pásovými vozidly plně „janovického bahna“.

Začátkem prosince se začalo proslýchat, že práce ve Vrchotových Janovicích a Bystřici se zastaví a budeme se stěhovat.

O Vánocích jsme mohli použít klubovnu zaměstnanců firmy Belada a tak jsme se dostali ven z naší přečpané, zapáchající a zblešené „konírny“. Rovněž jsme byli 25. a 26. 12. 1944 na vycházce v Olbramovicích (dopis z 27. 12. 1944).

Po svátcích, 30. 12. 1944, nás přestěhovali do hlavního tábora v Bystřici. Ve Vrchotových Janovicích zůstalo 18 mužů. Příjemce pošty L. Klápa zůstal beze změny. Do Bystřice poštu dopravovali naši chlapci (lístek z 29. 12. 1944). Mám problém s odesláním dopisů. V Bystřici nemám kontakty. Velení v Bystřici umravňuje „flákače“ z Vrchotových Janovic. Prohlídka za prohlídkou (čistota bot, světnic atd.). Dokonce i cvičení na nástupišti. Prostě Silvestr a Nový rok jak vystřižený. Dne 2. 1. 1945 se nedalo pracovat pro sněhovou vánici. Následující dny jsme vyhnáni na planýrku ve sněhu a mrazu. Omrzly mně uši, nos a palce na nohou.

Každý prohlíží kufrý, aby nebyl přetížen a zbytečné věci posílá domů.

V neděli 28. 1. 1945 odpoledne proběhl koncert našeho orchestru. Byl vytvořen v Bystřici a pro nás byl novinkou.

V táboře kolují pověsti o sonderlágrech Vratislav a Postoloprty, že byly rozpuštěny. Režim se postupně zostřuje. Venku je obleva a topíme se v bahně. Do práce se nesmí chodit kolem trati, ale přes pole. I lyžařské boty odchází. V dopise 10. 2. 1945 žádám otce o osobní rozmluvu a kreslím plánek místa setkání (podjezd pod tratí jižně Bystřice).

V březnu jsme jeden týden nasazeni na zákopové práce jihozápadně Benešova. Bylo nádherné počasí, lehká jílovitá půda. Norma tři metry zákopu a střelecký výklenek za směnu. Dopoledne jsem byl pravidelně hotov a pak se opaloval. Hlídky Waffen SS se spokojila s normou a neotravovala.

Koncem března 1945 jsme nasazeni na práce v Petrovicích (jižně Bystřice) na planýrce. Byla to „jako práce“.

Někdy koncem března nebo začátkem dubna o plně jasné měsíční noci proběhl opakovaný letecký útok z palubních zbraní na sousední letiště. Obrana se ozvala až při odletu. Podle siluet to byla sovětská bitevní letadla IL 2 (Šturmovik). Prý následovaly nějaké popravu u velení letiště.

V táboře ze zvýšil počet nachlazených. V dopise si domlouvám s otcem schůzku na týden po 20. 3. 1945. Poslední schůzka byla uskutečněna v Benešově 18. 4. 1945 (poznámka otce). V táboře letěly pověsti, že míšenci odejdou do Terezína a manželé Židovek do jiných pracovních táborů. Vzhledem k tomu, že v táboře jsou i rozvedení manželé, provádí se dodatečná kontrola dokumentů a mají být propuštěni. Prý jeden internovaný mladík se dohodl se strážným, že jej pustí přes plot a strážný jej zastřelil.

Na můj svátek, v sobotu 24. 4. 1945, balím ruksak, nasedám na vlečku za traktor a odjíždím hlavní branou z tábora. V Bystřici sedám na vlak a jedu domů do Prahy. V Praze mně kontrolou na Hlavním nádraží protáhnou dělníci z Vrchotových Janovic.

Editor: Miroslava Benešová

SPECIAL CAMP FOR JEW-GENTILES IN BYSTŘICE BY BENEŠOV (SONDERLAGER)

Jiří Kavena
Resumé

The Sonderlager in Bystřice u Benešova was designated for half-Jews and husbands of Jewish women. It was located near the training grounds of the SS-Waffen units (SS Truppen übnungsplatz (Böhmen), Beneschau bei Prag). The camp in Bystřice u Benešova was the main camp of its kind (Sonderlager A). It was comprised of uniform wooden hutments each housing about 1000 men. Another facility, a so-called auxiliary camp, was situated in Vrchotovy Janovice (Sonderlager C). It consisted of a wooden building and a former horse stable. There were only about 100 prisoners. One half of the wooden building was partitioned off to accommodate prisoners from the Flossen-burg concentration camp. On December 30, 1944, the auxiliary camp in Vrchotovy Janovice was dissolved and its inmates transferred to Bystřice. The author of these reminiscences describes the beginnings, purpose, and organization of both of the camps. He concentrates on the daily agenda, the living conditions, and the work activities at the camps, describing in detail his experiences in Vrchotovy Janovice and Bystřice u Benešova during the period from Sept. 4, 1944, to April 24, 1945, at which point he managed to escape and return to Prague.

DAS SONDERLAGER FÜR JÜDISCHE MISCHLINGE IN BYSTŘICE BEI BENEŠOV

Jiří Kavena
Resumé

Das Sonderlager in Bystřice bei Benešov war für jüdische Mischlinge und Ehemänner jüdischer Frauen bestimmt. Das Lager befand sich in der Nähe des Truppenübungsplatzes Böhmen in Benešov bei Prag, wo SS-Leute ausgebildet wurden. In Bystřice befand sich das sogenannte Hauptlager (Sonderlager A). Es bestand aus typisierten Holzbaracken, in denen ungefähr 1000 Männer untergebracht waren. In Vrchotovy Janovice war ein sogenanntes Hilfslager (Sonderlager C). Dieses Lager bestand aus einer Holzbaracke und teilweise aus einem ehemaligen Stall. Hier waren nur ungefähr 100 Internierte untergebracht. Eine Hälfte der Holzbaracke war abgeteilt und diente als Unterkunft Häftlingen eines Außenkommandos des KZ Flossenbürg.

Am 30. 12. 1944 wurde das Hilfslager in Vrchotovy Janovice aufgelassen und die Insassen wurden nach Bystřice verlegt. Der Verfasser der Erinnerungsschrift beschreibt den Zweck, den Ursprung und die Organisation beider Lager. Er befaßt sich mit der Lagerordnung, den Unterkünften und dem Arbeitseinsatz der Internierten. Er schildert eingehend seinen Aufenthalt in Vrchotovy Janovice und in Bystřice in der Zeit vom 4. 9. 1944 bis zum 24. 4. 1945, als es ihm gelang zu flüchten und nach Prag zurückzukehren.

K o m m a n d a n t u r
4-Tr.Üb.Pl."Böhmen"

Beneschau, den 19. X. 1944

Sie haben für den, in dem hiesigen Sonderlager befindlichen

.....
bis zum 30. X. 1944

bei der Dienststelle der Kommandantur 4-Tr.Üb.Pl."Böhmen"
Beneschau b. Prag, nachfolgende Ausrüstungsstücke gegen Quit-
tung abzugeben:

2 Wolldecken
1 Arbeitsanzug
Essgeschirr: Besteck, Teller oder Napf
Trinkbecher.

Der Ablieferungstermin ist unbedingt einzuhalten.

i. A.
4-Hauptsturmführer

26. 11. 44.

Lieber Vater!

Es geht mir gut bis auf nittliche flobreiche
Wohung. Hatten heute frei und machten
gründlich rein. Hoffe dass auch du
gesund. ~~Se~~ Grinke und künse dich
herzlichst + liebe

Georg.

Dopisnice odeslané z Bystřice otci Jiřího Kaveny (1944 a 1945)

PĚT SPRAVEDLIVÝCH MEZI NÁRODY

Alena Hájková

Jeruzalémský památník obětí holocaustu Yad Vashem udělil 23. června 1999 čestný titul Spravedlivý mezi národy pěti občanům České republiky. S nasazením vlastního života se na jaře 1945 podíleli na záchraně čtyř mladých židovských žen, jimž se v únoru při evakuaci pobočného tábora v Christianstadtu¹⁾ podařilo uprchnout. Byly to Erna Friesová (nyní Seykorová), Věra Kaufmannová, rozená Ledererová (po válce přijala jméno Kolářová), Anna Lenkawitzová (nyní Chaja Schen) a Emilie Donatová, tehdy ještě Friedmannová.

Koncem září 1999 se vyznamenání – paní Libuše Friesová, pan Karel Jirsa a rodina manželů Karly a Václava Divišových – sešli na izraelském velvyslanectví v Praze, kde jim medaile a příslušné listiny předala velvyslankyně paní Erella Hadarová. Paní Anně Jirsově a manželům Divišovým byla pocta udělena posmrtně. Slavnosti se neúčastnila ani Věra Kolářová-Kaufmannová, iniciátorka návrhu na udělení čestných titulů jmenovaným zachráncům. Zemřela dříve, než byl v Jeruzalémě schválen. Řadu let před podáním návrhu zemřela také Emilie Donatová. Žije však Erna Seykorová-Friesová a několik dalších zasvěcených osob. Jejich vyjádření je součástí složky listin, které shromáždila PhDr. Marie Jirásková a prostřednictvím Židovského muzea v Praze pak postoupila Yad Vashem k prověření, doplnění a rozhodnutí.

Příběh uprchlic i jejich zachránění jsou stručně popsány v textu Věry Kolářové. Do ghetta Terezín byla deportována 16. 11. 1942. V roce 1944 následovala Osvětim-Birkenau a v červenci spolu s mnohými ženami terezínského ghetta se dostala do Christianstadtu v německém Brandenbursku. Odtud, jak už bylo řečeno, spolu s třemi spoluvězenkyněmi uprchla. Vydávaly se za vybombardované Němky. Civilní oděv, který jen čtverci z pruhované látky našitými na zádech připomínal, že se jedná o vězenkyně, si vhodně upravily.²⁾ Po mnohých dobrodružných příhodách šťastně dorazily do Prahy.

Tam nejdříve krátce pobýly u manželů Soukupových v Praze 7, Přístavní ulici, jejichž adresu dostaly od spoluvězenkyně v táboře, která se útěku neodvážila. Erna Friesová se mezitím zkontaktovala s přítelkyní svého bratra Libuší, tehdy ještě Vávrovou. Ta jim prostřednictvím svého známého Arnošta Lembergera, který žil v Praze na falešné dokumenty pod jménem Limberský,³⁾ obstarala úkryt v chatě manželů Divišových v zahrádkářské kolonii v Hrdlořežích, na konečné stanici tramvaje č. 21. Tam pak přespávaly asi čtyři týdny už bez Erny, která získala úkryt jinde.

Postupně od Limberského přes Vávrovou obdržely uprchlice i falešné osobní doklady, jimiž byly aspoň částečně kryty před prohlídkami.

Pobyt v kolonii byl riskantní. Sousedé v okolních chatkách dávali Divišovům najevo své znepokojení. Proto se Ema vydala na Moravu, kde se pak šťast-

ně dožila konce války. Věra Kaufmannová-Kolářová a později i Anna Lenkowitzová našly úkryt u přítele Věřiných rodičů profesora Karla Jirsy v Košetících. Když se ukázalo, že obě dívky se nemohou skrývat na jednom místě, odvedl profesor Jirsa Annu do Onšova,⁴⁾ kde v rodině učitele Čiháka se dočkala konce války.

V dokumentaci uložené v Židovském muzeu schází svědectví Anny Lenkowitzové. Jejímu příběhu je věnován text Renaty Špačkové s názvem Cesta k poznání, který je zveřejněn v témže čísle Tereziňských listů.

Poznámky:

- ¹⁾ Tábor patřil pod správu KT Gross-Rosen.
- ²⁾ Zmiňuje se o tom Erna Seykorová v záznamu pořízeném Annou Hyndrákovou. Je uložen v archivu Židovského muzea v Praze.
- ³⁾ Líbuše Friesová-Vávrová se v roce 1942 prostřednictvím své pozdější švagrové Erny Friesové seznámila se skupinou mladých mužů, členů sionistické organizace Hašomer haacir. Sedm z nich nenastoupilo do transportu. Žili na cizí dokumenty většinou v Německu, jako nasazení dělníci. Od roku 1942 však nepřetržitě žil v Praze Arnošt Lemberger, za války Limberský, nyní Moshe Leshem. Arnošt byl s Vávrovou v kontaktu. Znal adresu manželů Divišových od jejich dcery Aleny. Ta však od jara 1944 byla v koncentračním táboře. Přesto, že si byli vědomi rizika, které s pomocí uprchlým vězňům bylo spojeno, Divišovi jeho žádost neodmítli.
- ⁴⁾ Obě obce jsou u Pacova, odkud pocházela rodina Ledererova a kde se Věra, rozená Ledererová, narodila.

CESTA K POZNÁNÍ

Renata Špačková

Když jsem poprvé četla pro mne dodnes ohromující verše Jaroslava Seiferta o malé Hendele dívající se s pláčem na kvetoucí pampelišky, od nichž ji dělil ostnatý drát, mnohé jsem ještě nevěděla. Netušila jsem, že časem budu se zatajeným dechem – a mnohdy se slzami v očích – číst vzpomínky plné hrůzy ale i citů, krásy, solidarity a přátelství a že právě ony mi ukáží, co je v životě podstatné. Vzpomínky mi nezůstaly jen materiálem ke studiu. Někdy se mi podařilo poznat i jejich autory a také zachytit vzpomínání těch, kteří dosud mezi námi žijí, a obohatit se jejich zkušenostmi.

Jak jsem poznala paní Annu Lenkawitzovou, která žije v Izraeli už od poválečných let jako Chaja Shen, stojí za zaznamenání. Žiji v Mělníku, kde nyní bydlí pan Karel Jirsa, jemuž bylo 19. září 1999 devadesát let. Věděla jsem, že v květnu téhož roku dostal z Jeruzaléma vyrozumění, že mu byl udělen titul Spravedlivý mezi národy za pomoc, kterou spolu se svou manželkou poskytl v závěru války dvěma židovským ženám. O tomto hrdinském činu jsem napsala do místních novin. Prostřednictvím pana Jirsy jsem se obrátila na Annu Lenkawitzovou-Chaju Shen, jednu ze zachráněných, abych zjistila podrobnosti. Druhá žena, paní Věra Kolářová-Kaufmannová, v té době už nežila.

Nejdříve jsme s paní Shen hovořily telefonicky. Příjemný hlas, dobrá čeština a ochota vyprávět, mne příjemně překvapily. A tak jsem se začala vžívat do příběhu této podivuhodné ženy.

Anna Lenkawitzová se narodila 26. května 1926 na Hané a dodnes vzpomíná na krásné dětství a mládí, které tam prožila. V červnu 1942 však byla s rodiči Alicí a Maxem a bratrem Bedřichem deportována z Prostějova do Terezína. Tam bratr zemřel. Bylo mu teprve 21 let. V květnu 1944 ji spolu s rodiči převezli do Osvětimi. Otec i matka skončili v plynu. Anna měla štěstí, byla mladá, práceschopná, a tak se s řadou dalších dívek deportovaných sem z ghetta Terezín dostala do Christianstadtu. Poznala se tam blíže s Věrou Kaufmannovou z Pacova, Emou Friedmannovou z Olomouce a Ernou Friesovou z Prahy.

V táboře Annu a asi devět jiných děvčat přidělili na zednické práce. Měly štěstí. Polír a další dva zedníci byli slušní a hodně jim pomáhali. Zprostředkovali jim balíčky z domova, díky jim dostala Anna peníze od dr. Šafaříka z Prostějova, které pak mohla využít při útěku z evakuačního transportu.

K útěku se Anna a její přítelkyně rozhodly po návratu svých „šéfů“ z vánoční dovolené. Otevřeně jim řekli, že evakuace tábora před blížící se frontou bude spojená se smrtí většiny vězňů. Při cestě z Vratislavi, kde bydleli, na vlastní oči viděli spousty mrtvých v příkopech u cest, kudy transporty procházely. Radili využít k útěku první příležitost.

Konec ledna byl počátkem evakuace Christianstadtu. Do tábora přišli esesáci, vězenkyně musely nastoupit do pětistupňů, každá dostala kilogram chleba na cestu. Kolem byl vysoký sníh, zima, ale ani to nezlomilo Anninu odvalu se nevzdát, bojovat o život. Stejně pocity měly i její přítelkyně. V kritických okamžicích si vždy vzpomněly na tři zedníky z Vratislavi, kteří jim vrátili víru v možnost šťastného konce.

První den transport ušel 25 kilometrů, druhý den jen 10. Padal hustý sníh, sedláci nechťeli vězenkyně ubytovat ve stodolách, musely se uložit na pole pokryté sněhem. Ráno proběhl obvyklý apel – esesáci počítali živé i mrtvé. Ukázalo se, že zůstat v transportu je spojeno se stejným rizikem jako se pokusit o útěk.

Další večer vězenkyně ubytovali ve stodole a seníku jedné usedlosti. První jídlo, které po 48 hodinách dostaly, byly syrové brambory. Při jejich rozdělování nastal zmatek, který Anna, Věra, Ema a Erna využily k útěku. Vymyslely si příběh, kterým se po celou následující cestu prokazovaly: jsou ze Sudet, chtějí zpět do Ústí, kde mají rodiny, byly vybombardovány, proto jsou v takovém stavu, a proto nemají žádná zavazadla.

Přestože se zdálo, že celé Německo je na pochodu, všude byli uprchlíci před postupující sovětskou armádou, podařilo se děvčatům najít nocleh u starých německých manželů. Odpoledne příštího dne se jim podařilo stopnout nákladňák. Zavezl je do Budyšína. Jeho šofér jim dokonce pomohl najít ubytování, když odmítly nocleh ve středisku pro uprchlíky. Tam přirozeně nemohly, protože by se ihned prozradila jejich identita. Bytná, železničářka je upozornila na uprchlický vlak do Ústí. Plny strachu došly na nádraží. Tam si zakoupily jízdenky do České Lípy, uprchlický vlak záměrně nevolily, což se ukázalo jako chyba. Mezi vybombardovanými by se lépe skryly. Na radu spolucestujícího zamířily do Liberce, kde měly přestoupit na vlak do České Lípy.

V Liberci na poslední chvíli ušly kontrole, která by je jistě odhalila. Upozornil je na ni jejich už zmíněný spolucestující z vlaku, který zřejmě jejich totožnost prohlédl, ale byl to slušný člověk. Na Liberec jim zůstala i jiná pěkná vzpomínka. Na nástupišti se seznámily s chlapci, kteří byli ve městě nasazeni na práci a právě směřovali domů do Slaného. Ti jim pomohli přes hranice. Cesta do Prahy byla už snadná.

Vytoužená Praha však nebyla koncem trápení. Zamířily k rodině Soukupových do Holešovic. Věděly o ní od Míši Weinbergrové, spoluvězenkyně z Christianstadtu. Věra Soukupová byla její přítelkyně a posílala jí do tábora balíčky. V jednom z nich byl šátek, jehož třetina měla sloužit jako důkaz, že své družky k Soukupovým posílá právě ona. Zůstaly u nich několik dní. Bydlení to však bylo velmi nebezpečné. Dům opouštěly brzy ráno a vracely se za tmy. Lidé se začali vyptávat. Musely proto pryč.

Prostřednictvím Libuše Vávrové, přítelkyně Erny Friesové, dostala děvčata falešné dokumenty. Anna Lenkawitzová na jméno Anna Černá. Od doktora Šafaříka přišel Anně z Olomouce balík. Byl v něm kabát, boty a šaty. A také po-

travinové lístky. Život v Praze byl však nesmírně těžký zejména pro Annu. Zůstala zde sama. Ema byla na Moravě, Erna získala dokumenty, které jí umožnily se legalizovat, Věra našla útočiště u profesora Jirsy v Košeticích. Díky jí, a hlavně panu Karlu Jirsovi, našla na Pacovsku útočiště i Anna Lenkawitzová. Rodina učitele Čiháka v Onšově se o ni starala jako o vlastní. Dodnes vzpomíná, že se u nich měla tak dobře, že se jí někdy zdálo, že je to pouhý sen, ze kterého se zase probudí.

Anna Lenkawitzová – Chaja Shen žije od roku 1946 v Izraeli, v malé vesničce blízko moře. Ona i její manžel učili na námořní škole. Přátelství s Věrou Kaufmannovou-Kolářovou nikdy nepřerušila. Setkaly se v Praze v letech 1992 a 1995. Stýská se jí po Věře i po Emě, které už nikdy neuvidí. Nezapomíná na zážitky, které čtveřici děvčat navždy spojily. V roce 1994 Anna-Chaja zasadila v Jeruzalémě jménem svým i svých družek stromy na paměť těch, kteří se zasloužili o jejich záchranu.

A WAY TO LEARN

Renata Špačková
Resumé

The impulse for writing this article came in the form of stories told to the author by Karel Jirsa, a resident of Mělník. Mr. Jirsa was recently awarded the title (The Just Among the Nations) for the assistance that he and his wife gave to two Jewish girls during W.W.II. The award ceremony took place on Sept. 22, 1999, at the Embassy of Israel in Prague. The author contacted one of the women who were saved to hear the story directly from her. Her name used to be Anna Lenkawitz, today Chaya Shen, and she has been living in Israel since 1946. Anna described her painful experiences after being selected, along with several other young women who were still able to work, for hard labor at the Auschwitz camp. About half a year later, as the Soviet front approached the camp, the Nazis began to evacuate it. Ever since the beginning of her incarceration, she had been contemplating her escape, determined to survive to see the end of that Hell on Earth. At the beginning of 1945, during one of the infamous death marches, several girls actually managed to escape – Anna among them. However, none of the girls would have survived had it not been for the help from good, courageous people like Mr. Jirsa.

As a token of gratitude, Anna planted trees in the Forest of the Saints in Jerusalem. In 1999, she revisited Bohemia to personally thank Mr. Jirsa, once more, for his deed.

Jaroslav Seifert's Song of Handele, presented in the introductory part, is used as a motto for the story.

EINE REISE ZUR ERKENNTNIS

Renata Špačková

Resumé

Den Impuls zu diesem Artikel erhielt die Verfasserin durch die Erzählung eines Melniker Bürgers, namens Karel Jirsa. Er teilte ihr mit, da ihm der Titel „eines Gerechten unter den Völkern“ verliehen wurde für die Hilfe, die er und seine Frau zwei jüdischen Mädchen im zweiten Weltkrieg geleistet hatten. Die Auszeichnung wurde ihm am 22. September 1999 auf der Gesandtschaft Israels übergeben.

Die Verfasserin trat mit einer der geretteten Frauen in Verbindung und erfuhr so die ganze Geschichte direkt von ihr. Die Frau hieß Anna Lenkowitzová. Ihr heutiger Name ist Chaja Shen und sie lebt seit 1946 in Israel. Sie schilderte ihren Leidensweg nach der Selektion im Lager von Auschwitz, wo sie mit weiteren arbeitsfähigen Mädchen zur Zwangsarbeit ausgewählt wurde. Als sich nach einem halben Jahr die sowjetische Front näherte, begann ihre Evakuierung. Von Anbeginn dachte sie daran zu flüchten, um diese Hölle zu überleben. Zu Beginn des Jahres 1945 ergriffen wirklich einige Mädchen auf dem Todesmarsch die Flucht. Allerdings ohne die Hilfe einer Reihe guter Menschen und besonders des Herrn Jirsa, hätten sie das Kriegsende nicht erlebt.

Um ihren Rettern zu danken, pflanzte Anna im heiligen Wald in Jerusalem einen Baum und kam im Jahr 1999, um sich nochmals persönlich bei Herrn Jirsa zu bedanken.

OČIMA VZPOMÍNEK

Číslo A 4813

(Cesta Marianny Neumannové-Singerové)

Monika Wendlová

Jako smutné představení se odvíjel život Marianny Neumannové-Singerové. Mezi tisíci podobnými osudy byl tento se šťastným koncem.

Marianna s bratrem Janem, Jihlava 1930

Prolog

13. února roku 1924 se v Jihlavě jedné židovské rodině narodila holčička. Rodiče Bedřich a Valerie Numannovi jí dali jméno Marianna.

Otec byl ředitelem menší brusírny skla, firmy, kterou převzal po svém otci – Aloisi Neumannovi. Značně se zasloužil o její rozvoj. Ve 30. letech byl sortiment obohacen o sklo malované, pískované, matované a leptané. Pracovalo zde asi 100 zaměstnanců.

V roce 1930 se rodina přestěhovala z bytu na náměstí Svobody do vily v Jiráskově ulici, kterou nechal otec postavit. Doma se mluvilo česky, německy,

anglicky a částečně francouzsky. K rodině Neumannových patřila také vychovatelka, kuchařka a domovnick.

Mariannin, o čtyři roky mladší, bratr Jan se učil na české škole, Marianna na německé. V roce 1937 přestoupila na českou měšťanku. Zde studovala jeden rok. Politická situace byla stále napjatější. Otec si přál, aby se dcera něčemu vyučila. Poslechla, začala se učit kadeřnicí. Přišel 15. březen roku 1939.

Jednání první: Okupace

„Okupace nás zastihla v Praze na sklářském veletrhu, na který jsme celá rodina odjeli. Němci obsadili Jihlavu, s ní náš dům, nebylo se kam vrátit. Jen vychovatelka mohla sbalit šatstvo. Otec musel do Jihlavy zpět – „předat“ továrnu, po tu dobu (asi měsíc) žil v podnájmu. My jsme rovnou z Prahy odjeli do Hlinska k matčiným rodičům. V Hlinsku jsme žili do prosince 1942. Ovšem ne u prarodičů. Byli jsme rozstrkáni do různých židovských rodin. Dvakrát jsme se stěhovali, často byli kontrolováni a vyhazováni gestapem.

V té době už museli všichni Židé nosit žlutou hvězdu, platil zákaz navštěvovat kulturní akce, veřejná prostranství, podniky... Nesměli jsme ani do lesa. Jídla bylo k dostání stále méně a nakupovat jsme mohli pouze v jednom obchodě ve městě.“

Jednání druhé: Terezín

„V prosinci roku 1942 odveklí celou naši rodinu transportem Cf do terezínského ghetta. Ghetto znamenalo, že jsme se v jeho prostoru ještě mohli volně pohybovat, navštěvovat. Ženy a muži žili odděleně, asi po patnácti v místnosti. K snídani jsme dostávali ‚cikorku‘ a kousek chleba, něco málo k obědu, k večeři nic. Bratr chodil pracovat ‚za plot‘ k zahradníkovi. V kýblu s hlinou nám dovnitř pašoval ovoce. Já jsem dělala pedikúru a holila muže. Pracovalo se hlavně za jídlo, existovaly sice peníze speciálně určené pro Terezín, ale ty byly zbytečné.

Jednoho květnového dne roku 1944 jsem se dozvěděla, že zítra budu převezena do Osvětimi. Stihla jsem se rozloučit pouze s matkou, která v té době ležela v nemocnici. Otec, o kterém jsem si myslela, že mě nemá moc rád, přes noc doslova zešedivěl.“

Jednání třetí: Osvětim

„V Osvětimi jsem se dostala do tábora Birkenau. Říkalo se mu Familienlager. Muži a ženy sice žili odděleně, ale nebyli oholeni. Hned po příjezdu mně vytetovali číslo A 4813.

V Osvětimi jsme dostávali velmi málo jídla, spali jsme na kavalcích v bývalých stájích. Všude byl cítit pach z pálených těl. Třikrát denně nám oznamovali, že nás čeká stejný osud.

Asi za šest týdnů proběhla selekce. Přítomen byl i známý doktor Mengele („Anděl smrti“). Rozdělili nás do dvou řad. Jakýsi vnitřní hlas mi říkal: Přeběh-

ni na druhou stranu. Poslechla jsem. Odvedli nás do sprch. Následovala kontrola všech tělních otvorů. Když začala téct voda, věděla jsem...”

Jednání čtvrté: Christianstadt

„Opět dobytčí vagony a cesta neznámo kam. Christianstadt byl pracovní tábor na výrobu munice pro frontu. Továrny byly ukryty v lese. Všichni jsme těžce pracovali. Po rozednění, mezi čtvrtou a pátou hodinou, následoval nástup, kde nemocní zůstali stát celý den. Jídla bylo minimum, protože pracovníci tábora ho prodávali na černém trhu. Trpěli jsme podvýživou, vyhrabávali odpadky. Jediným majetkem byly jedny šaty a deka. Není se co divit tomu, že ženy ani neměly menstruaci. Přibývalo transportů z různých zemí.

Zlomila jsem si ruku. Kamarádka mě upozornila, že Němci kopou hroby pro nemocné, schovala jsem se.

Jednou jsem si natočila vlasy na kousky papíru a šla prosit lagerführerku o lehčí práci. Vyhodila mě. Zkusila jsem to podruhé. Poslala mě dovnitř do továrny čistit granáty.

Blížila se fronta. Tábor a továrny byly vyhozeny do vzduchu, my jsme museli pryč. Pěšky.“

Jednání páté: Pochod smrti

„Pochodovaly jsme, ženy, v řadách podle národností, nikdo nevěděl kam. Byla zima, pochod trval asi 3 měsíce (leden – březen roku 1945), už si z toho mnoho nepamatuji. Byly jsme na pokraji sil, podvyživené, nemocné. Dostávaly jsme jeden studený brambor denně, pily vodu z kaluží. Žaludek už nic nepřijímal. Cestou jsme si stále vyprávěly o jídle, vyměňovaly si navzájem recepty. Myslím, že na této hrozně cestě mě zachránily vlněné ponožky, které jsem dostala od jedné esesačky. Kromě nich byla jediným mým oblečením košile. Většina ostatních šla bosa. Spaly jsme málo, různě, kde se dalo. Kdo vybočil z řady, upadl nebo se sehnul bez dovolení, byl zastřelen. Děvčata utíkala, zahrabávala se do hlíny.

V jedné stáji děvčata ukradla řemen, chtěla si jím omotat nohy. Přišlo se na to. Protože se ze tří přiznala pouze jedna, rozhodl se vedoucí zastřelit každou sedmou Češku (měl českou milenkou, kterou nechal utéct). Byla jsem sedmá. V tom okamžiku se rozezvučela siréna ohlašující nálet. Musely jsem se ukrýt. Trest nebyl vykonán.“

Jednání šesté: Bergen-Belsen

„Přijali nás v koncentračním táboře Bergen-Belsen. Už po cestě jsme dostaly tyfus – z té vody z potoka. Ztratila jsem naštěstí čich a částečně i paměť. Fronta se opět blížila. Před tábor byla umístěna cedule ‚Tyfus‘, aby nás nemohli osvobodit.

Tábor osvobodili Angličané v dubnu roku 1945. Němci utekli, někteří se převlékli do našich hadrů. Leželi jsme na zemi živí s mrtvými. Patřila jsem již

více k mrtvým než živým. Mé obrovské štěstí bylo, že vedle mne ležel bývalý anglický důstojník, sloužící v československé armádě. Rozuměl mi. Zařídil, aby mě odnesli první.

V lazaretní nemocnici zemřelo ještě mnoho vězňů. Třeba také proto, že i přes zákaz snědli černý chléb a špek.

Dozvěděla jsem se, že rodiče ani bratr nepřežili.“

Jednání sedmé: Po válce

„Těm nejnemocnějším nabídl Červený kříž pobyt v sanatoriu ve Švédsku. Strávila jsem tam devět měsíců (ve městech Sigtuna, Ryd, Göteborg). Dostávali jsme transfuze krve, ale hlavně jsme museli jíst. Za dobu pobytu jsem přibrala padesát pět kilogramů (z třiceti na osmdesát pět).

Nikdo z příbuzných nepřežil. Dozvěděla jsem se, že brzy po osvobození zemřel v Jihlavě můj přítel Láďa (bývalý partyzán) na tuberkulózu.

Do Švédska se mi ozvala mamčinina sestra, žijící v Americe. Přála si, abych k ní přijela. Nikdy jsem ji neviděla.

V roce 1946 jsem odjela lodí do New Yorku. Teta se ale ke mně nechovala hezky, nutila mě hodně, až k vysílení pracovat, po několika měsících mě vyhodila.

Dva měsíce jsem hlídala děti v anglickém táboře. Dál jsem se živila jako služka v rodinách. Vydělala jsem si třicet pět dolarů měsíčně.

Nějaké peníze jsem vyzvedla z tatínkovy knížky, kterou měl uloženou u tety. Dodnes mám pocit, že již přede mnou vybírala.

Koupila jsem si garsonku. Učila jsem se kadeřnicí, ale nakonec odešla, protože mě škola nebavila.

Cítila jsem se moc osaměle. Z toho důvodu jsem se rychle vdala. První muž se jmenoval Walter, byl o dvanáct let starší. Nerozuměli jsme si, hrál karban. Za dva roky jsme se rozvedli. Už v té době jsem znala Garsona, budoucího druhého muže.

Garson Singer je také židovského původu, národnost má německou. Válku přežil v jižní Africe, kam se dostal na konkurz jako kožešník. Po deseti letech, tedy v roce 1947, odjel za sestrou do New Yorku, kde jsme se seznámili. Máme spolu dva syny: Joea a Johna.“

Epilog

V březnu roku 1992 se Marianna vrátila domů.

Předcházela jí syn John, který přijel do Jihlavy na dovolenou, aby zde rodičům sehnal byt. Díky tomu se seznámil s mou matkou, která v celé věci pomohla.

Manželé Singerovi přijeli na tříměsíční dovolenou, ale zůstali natrvalo.

Po nepříjemném, protahovaném soudu (trval jeden a půl roku) byl Marianně vrácen rodný dům, vila v Jiráskově ulici.

Znám paní Singerovou sedm let. Říká, že nyní – doma – je nejšťastnější. Nikdy necítila a necítí nenávist. Pouze obrovskou lítost a strach. Snažila jsem se

pochopit, proč mi svůj životní příběh nevyprávěla s větší empatií. Působil na mě jako něco, co se stalo velmi dávno a někomu jinému. Touží zapomenout. Žít bez minulosti. Přeji jí, ať se jí to daří.

Stýká se s přáteli, známými z mládí, kteří jsou ještě naživu. Nejvíce si přeje štěstí svých dětí. Ráda komukoliv pomůže. Fascinuje mě ta touha dávat, přestože jí samé bylo celý život bráno.

Vidím i další skutečnost. Jak jí docházejí síly, trpí velkými depresemi. Nejen ona. Hrozné je, že těmito stavy duše trpí také její synové. Nejsou schopni normálního života. Nesou si „paměti“ matky v sobě.

Co dodávat? Žádné statistiky, čísla nemohou vystihnout, co se stalo. Ani mně nepřísluší hodnotit. Tyto věci zůstávají otevřené. Jen je třeba nebýt lhostejný, poslouchat, dívat se, přemýšlet, nezapomenout.

Poznámka:

Tento článek jsem vytvořila na základě rozhovoru s paní Mariannou Singerovou, který jsem s ní vedla v Jihlavě v lednu 1997. Další informace k problematice jsem čerpala z videokazety „SURVIVORS OF THE SHOAH, visual history foundation; so generations never forget what so few lived to tell.“ Jedná se o archivní materiál amerického režiséra Steavena Spielberga. Videokazeta byla natočena v roce 1996. M. W.

Editor: PhDr. Jan Podlešák

Number A 4813

*Monika Wendlová
Resumé*

The article, written as a literary programme in 7 acts, a prologue and an epilogue, deals with the lot of the former Jewish prisoner Marianna Singer, born Neumann. The prologue shows Marianna's childhood in Jihlava before the Nazi occupation and the prologue reports on her hometown. Meanwhile is described Marianna's destitution before the deportation, her sorrowful passage through Terezín, Osvětim, Christianstadt, the death march, Bergen-Belsen, her postwar stay in Sweden and the U.S.A. Her parents, brother and other relatives perished in the Holocaust.

Nummer A 4813

*Monika Wendlová
Resumé*

Der Artikel, komponiert als dramatisches Stück in sieben Teilen. Prolog und Epilog, enthält das Schicksal des Lebens des ehemaligen jüdischen Häftlings Marianne Singer, geboren Neumann. Der Prolog nähert den Leser der Kindheit Mariannes in Jihlava vor der nationalsozialistischen Okkupation an, der Epilog erzählt von ihrer nicht lange zurückliegenden Rückkehr in ihre Geburtsstadt. Dazwischen wird in sieben Teilen Mariannes dürftiges Leben vor der Deportation, der sorgenvolle Weg nach Theresienstadt, Auschwitz, Christianstadt, auf dem Todesmarsch und in Bergen-Belsen und die Nachkriegszeit in Schweden und den USA. Ihre Eltern, Bruder und weitere Verwandte haben den Holocaust nicht überlebt.

„DEVÍTKA“ a co z ní zbylo

Arna Erban

Nikdy nebude v plné míře popsán život v tzv. domovech terezínského ghetta, kde žily děti jakoby normální život pod vedením a péčí svých vychovatelů – starších spoluvězňů. Pokud si dotyční obyvatelé těchto domovů nezaznamenávali prožitky a události písemně a pokud se takovéto deníky nezachovaly, lze jen rekapitulovat a skládat dohromady události nastřádané v paměti těch, kteří holocaust přežili. Je jich velice málo.

Arna Erban (Ehrlich) se o to pokusil na počátku devadesátých let, kdy se v Praze a v Terezíně setkal s hrstkou přeživších „chlapců“ domova č. 9. Bylo to setkání významné – po padesáti letech od ukončení činnosti domovů. V likvidačních transportech v rozmezí 28. 9. – 28. 10. 1944 tehdy odešla z Terezína i převážná část dětí na Východ.

Všem přeživším jsme vděční za jejich vzpomínky na události neuvěřitelné až absurdní, ale oživující tehdejší dobu a proces holocaustu nám, kteří jsme ještě nežili.

Když se nad tím vším zamyslíme, snad tomu dnes ani nemůžeme uvěřit. „Devítka“ byl „domov číslo 9“ ve škole, jejíž terezínská adresa byla prostě L 417. Čtyřicet třináctiletých kluků v jedné místnosti s třípatrovými kavalcí, velkým stolem a několika lavicemi. To byl náš domov. Pro některé z nás několik týdnů, pro jiné několik měsíců a pro některé skoro tři roky. Přicházeli a odcházeli, ale nikdy nezůstal žádný kavalec prázdný. Nevím, zda existuje nějaká statistika, kolik prošlo devítkou během trvání našeho zajetí. Bylo jich mnoho ... a bylo jich málo, kteří přežili to, co následovalo. Byli tak rozliční v okamžiku svého příchodu, a velmi brzy tak podobní jeden druhému. Tam spali, jedli, učili se, bavili se a naučili se mít rádi – navzájem. Někdy hráli fotbal, jindy šachy nebo ping pong, skládali básně, vydávali noviny, hráli divadlo, zpívali ve sboru a snažili se nemyslet na svět mimo ghetto.

Na devítce jsme praktikovali jakousi parodii skautingu. Tvrdím parodii, protože v zásadě chce tato idea přiblížit mladé lidi přírodě, ale příroda v Terezíně pro nás neexistovala. Na druhé straně ta ideologická část skautingu, která chce vychovávat mládež podle jistých etických zásad, byla velmi pozitivní v dané situaci, a jak se ukázalo, splnila své poslání.

Náš skautský oddíl se jmenoval „Bobři“ a byl rozdělen na tři skupiny, nazvané Vlci, Rychlostřelci a Bobřáci. Oddíl měl svoji samosprávu. Ta se skládala z vedoucích skupin a vedoucího oddílu, který byl zodpovědný za vše, co se na domově odehrávalo. Měli jsme velikou tabuli se jmény všech, a ta reprezentovala kategorie jakékoliv činnosti chlapců tohoto domova. Body, neboli bobřáci, se obdržely za nejrůznější úkoly, ale tak, aby se nikdo necítil příliš v nevyhodě. Bodoval se úspěch ve studiu, literární tvorba (básně a příspěvky do ča-

sopisu), čistota, pořádek, šachy, ping pong, úprava kavalce, pomoc druhým, fotbal, výsledky testů, účast ve sboru nebo v divadelních představeních a ještě mnoho jiných věcí, které si již nepamatuji. Bodování byla prerogativa vedoucích samosprávy a každý den bylo na bodovací tabuli vidět umístění každého chlapce. Ti, kteří poklesli v klasifikaci a chtěli se dostat na přední místa, mohli jednoduše zlepšit svoji výkonnost v jakékoliv bodovací kategorii. Body byly velmi důležité, všichni soutěžili a snad to bylo důvodem, že neupadli do eventuálního stavu nezájmu o život. Psychicky je to povzbuzovalo a sami nacházeli nové možnosti v činnosti, které doposud ani nepřikládali nějakou důležitost. Byla to jakási parodie normálního života. Dalo by se to též nazvat „výchova k liberalismu v socialistickém prostředí“.

Vzpomínám si, jak jsem jednoho dne potkal u náměstí dva z mých třináctiletých chovanců. Nesli na nosítkách mrtvolu. Na mou otázku, jak se k této činnosti dostali, mi odpověděli, že pomáhali dvěma starcům, kteří nemohli nosítka ani zvednout. Pro ně to byl jejich dobrý skutek toho dne, a také body. Jinými slovy, plnili jedno ze stanovených pravidel našeho skautingu. Bylo to správné, nebo to byl pedagogický omyl? V tom okamžiku jsem to věru nevěděl a pravděpodobně to nevím ani dnes. Jedna věc ale byla jasná: Žili jsme nenormální život v abnormálním místě a za abnormálních podmínek.

V ghettu jsem byl v kontaktu s českým odbojem a to byl také důvod, proč jsme praktikovali i na domově abecedu Morse: pro eventuální spojkovou službu v době osvobození ghetta. V reálu tato činnost ztroskotala. Naše buňka v Terezíně již neexistovala v době, kdy by byla potřebná.

Školní výuka byla zakázaná, ale nikdo nebral toto nařízení vážně. Náš „pedagogický sbor“ byl neobyčejně kvalitní, skládal se z výkvětu české inteligence, a to oborů jak filosofických, tak uměleckých. Nechci jmenovat jednotlivé osoby, ale těch ochotných bylo skutečně mnoho.

Jistě jste si všimli, že jsem nejmenoval nikoho z mých dětí devítky. Všechny jsem je vždycky považoval za své děti a kdybych jmenoval jednoho, musil bych jmenovat všechny. Moje rodina ví, že kdykoliv jsem mluvil o někom z vás, kteří jste dnes zde, nebo o těch, kteří zde dnes nejsou, vždycky jsem o vás mluvil jako o mých dětech. Všichni ti kluci, to byla moje rodina, a v mých vzpomínkách je vidím i dnes jako třinácti a čtrnáctileté. I já se pak cítím v tom okamžiku mladý.

Myslím, že žádná encyklopedie pod pojmem domov nemůže vysvětlit, co byl domov v našem případě. Vysvětlit to mohou jen ti, kteří jím prošli. Byl to domov, ale ne stejný, jak jste do toho okamžiku byli zvyklí chápat. Ale když se vás někdo zeptal na terezínské ulici „Kam jdeš?“, odpověď byla „domů“, a to byla „devítka“. Žili jste v kolektivu a tvořili jste jednu rodinu, bez rodičů, bez babiček a dědečků, bez strýců a tetiček, bez bratranců a sestřenic, a přitom jste nebyli sirotci. Společný osud vás spojil a vytvořil z vás skupinu, prostě domov. Přišli jste z různých měst nebo vesnic, z různého prostředí, s rozličnými koncepty a názory podle ideí vašich rodičů, jak vychovávat své syny. Už tři ro-

ky před Terezínem neplatila žádná pravidla, podle kterých se rodiny obvykle řídily. Ze života se stal bláznec a vy jste v něm začali žít bez přátel a s příkazy. Nesměli jste do školy, do kina, do divadla, nesměli jste cestovat ani používat veřejnou dopravu, musili jste jako odznak nosit ošklivou žlutou hvězdu s nápisem Jude. Brzy jste poznali, že toto německé slovo znamenalo „otrok“. Začali jste žít jako otroci, bez řady věcí, které do té doby byly absolutně nutné k životu. Najednou jste zjistili, že i bez nich se dá nějak žít. To byl váš trénink pro Terezín. Ta hvězda, kterou jste nosili na kabátě vás připravila na to, že jste byli odsouzeni a že váš soudce byl někdo, koho jste neznali, ale kdo měl nad vámi neomezenou moc. Byl nejen soudcem, ale i žalářníkem. V ten okamžik jste začali nenávidět nespravedlnost, kterou vám svět připravil. Stali jste se otroky a neměli jste jiné východisko, než přijmout podmínky života, které vám nepřítel vymyslel. To nebyla rezignace, to byl okamžik nástupu vnitřního odboje. Uvědomili jste si, že nářek a stěžování nevedou k ničemu. Nemohli jste vědět, co vás čeká v budoucnosti, ale vše, co následovalo, vám dávalo sílu a důvěru přežít tuto dobu otroctví a znovu se stát svobodnými lidmi.

„Brundibár poražen ...“, dobro zvěřilo nad zlem. To byla ideologie života na „devítce“. Držet se pohromadě a přežít tuto epochu společně. Zásadně jste se drželi slov „Všechno jde, když se chce, za ruce se vezmeme ... a pak si vezmeme svůj raneček a půjdeme domů zas“. Věřili jste tomu, protože jste tomu chtěli věřit, ale přes všechno rozptýlení a činnost na domově, jste měli před očima to, co vám denně hrozilo. Transporty. Nevědělo se nic konkrétního, ale transport znamenal konec. Na „devítce“ byl váš život a odtud jste chtěli jít jedi- ně na svobodu. „Devítka“ byl pro vás pojem jistoty, přátelství, rodiny, školy a klidu, i když jen v minimální míře. Za dané situace to byl relativně jediný normální ostrov v abnormálním světě kolem nás. Přišli jste na „devítku“ jako děti, a prostředí, v kterém jste žili, z vás udělalo předčasně mladé muže.

Ta část mého života, kdy jsem byl vedoucím takzvaného domova dětí uvnitř vězení, mně připadá dodnes jako nějaký sen – vzdálený a ireální. Jsem ale přesvědčen, že tato epocha byla v mém životě ta nejdůležitější, velmi tvrdá a zároveň ta nejkonstruktivnější. Více než dva roky jsem nemyslel na nic jiného než na kluky, kteří mi byli svěřeni, abych se o ně staral a dal jim nějaký důvod k životu ve vězeňském prostředí. Škoda, že konečné výsledky všeho tohoto úsilí byly tak tragické. V té době jsem cítil romanticky, že plním jakési poslání, a že na mně záleží, zda ti všichni, kteří budou žít, i ti, kterým to osud nedopřeje, prožijí své vězňství v Terezíně s nejmenším možným utrpením – fyzickým i duševním. Věřím, že všichni „devítkáři“, kteří přežili válku, ani v dospělosti nikdy nezapomněli na náš život v Terezíně. V onom tragickém místě jsme se snažili vytvořit trochu radostného a upřímného prostředí, které nám pomohlo k tomu, abychom přes všechnu snahu Němců udělat z nás otroky, zůstali lidmi s jasnými morálními ideály a relativně pevnou bází pro pokračování v normálním životě i ve studiích.

Já jsem byl váš přítel, váš bratr, váš táta a váš vedoucí. Snažil jsem se ze

všech sil zmenšit tragédii vězení a dal jsem absolutně vše, co jsem měl a mohl dát, aby to strádání bylo snesitelné. Nedobrovolně jsem převzal úkol vašich rodičů, kteří tu museli žít bez svých synů, ale ironicky to bylo mé poslání. Nebyl jsem žádný génius, který ví a zná všechno. Nebylo mi ještě 20 let, když jsem přišel do Terezína, ale snad právě proto jsem měl sílu a ideály, abych mohl tento úkol splnit. Miloval jsem to, co jsem tam dělal. Vím, že ne všechna moje činnost byla bez chyb, ale jsem přesvědčen, že toho pozitivního jsem udělal více než negativního.

Dárek, který mi dal „oddíl Bobrů“ k mým terezínským narozeninám, je to nejcennější, co jsem kdy dostal. Kniha, vyrobená v terezínské kartonážní dílně, s odznaky tří skupin oddílů, obsahuje podpisy všech, kteří v tom okamžiku byli na „devítce“. Zbytek stránek je plný krásných básní.

Toto naše setkání po půl století je pro mne neobyčejná událost. Vidím vás všechny před sebou, jako jsem vás nikdy neviděl. V Terezíně vás bylo vždycky jen čtyřicet. Dnes je vás zde malá skupina, ale ta skupina představuje všechny ty, kteří prošli „devítkou“. Snad vás bylo sto, snad více. Není to důvod ke smutku. Terezín byl fenoménem jedné části našeho života a „devítka“ byla jeho výjimečná část, velmi odlišná od svého okolí. Terezín skončil svou tragickou úlohu a co zbývá, je to abstraktní – zbývají naše vzpomínky. Vzpomínky, které jsou naše, protože „devítka“ byla, je a dokud budeme žít, bude vždycky naše.

Editor: Ludmila Chládková

The Group of Nine and What's Left of It

Arna Erban

Resumé

No book can ever completely describe what it was like to live in the children's (homes) in the Terezín ghetto, where children were supposed to lead a normal life under the guidance of their educators. Since most of the one-time inhabitants of these homes did not make notes of their living conditions and experiences and little has been preserved of the few diaries written there, we have to rely on the memories of the survivors to reconstruct the events of those days from the bits and pieces they recall. And the survivors are few in number.

Ever since the end of W.W.II, the survivors have continued to meet with one another and, since the beginning of the nineties, they could have even reunited in the actual former (homes). During their reunion, on the 50th anniversary of their liberation, one of the then-guardians (Betreuer, as they were called), Arna Ehrlich (Erban) addressed his former charges (boys aged 13 – 14, who had lived in Home No. 9 L 417 fifty years ago) with extraordinarily touching words. He reminded them why and how he made the boys in Home No. 9 follow a sort of game based on the principles of scouting and what he, Arna Erban, was attempting to achieve by it. He praised the boys who went along with this game, for it enabled them to live in Terezín as though they still had a bright future ahead of them, despite the fact that these children never knew when a notice of transfer would have them transported from Terezín to an extermination camp.

The heads of the few of boys who survived are filled with incredible and even absurd memories which they are eager to share with anyone who is willing to listen. Terezínské Listy is a good medium for an exchange of experience.

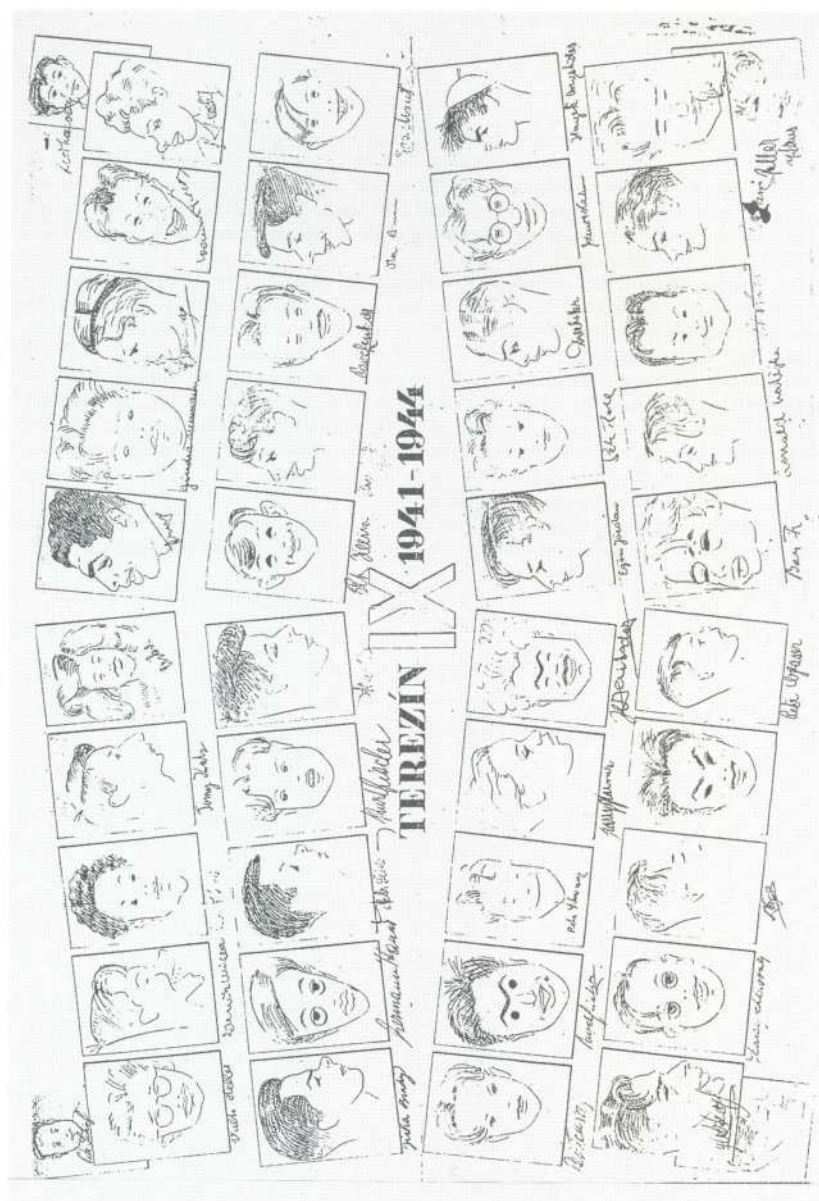
Die Nummer neun und was Davon übrig blieb

Arna Erban
Resumé

Niemals wird in ausreichendem Maße das Leben in den sogenannten Heimen des Theresienstädter Ghettos beschrieben, wo die Kinder unter der Leitung von Betreuern ein sozusagen normales Leben führten. Insofern die betreffenden Einwohner dieser Heime ihre Erlebnisse und die dortigen Geschehnisse nicht schriftlich festhielten oder solche Tagebücher nicht erhalten blieben, kann man nur rekapitulieren und die Erinnerungen jener, die alles miterlebt hatten aneinander reihen. Es sind derer sehr wenige.

Die Überlebenden aus den ehemaligen Theresienstädter Heimen hörten aber nach dem Krieg niemals auf, sich zu treffen und seit Beginn der 90. Jahre war dies auch dort, wo sich die Heime befanden, möglich. Beim Jubiläumstreffen nach 50 Jahren, seit die Heime aufgelassen wurden, sprach einer der ehemaligen Betreuer, Arna Ehrlich (Erban), auf beeindruckende Weise vor den damaligen ihm Anvertrauten (Knaben zwischen 13 und 14) aus dem Heim Nr. 9 in L 417. Er erinnerte daran, wie und weshalb im Heim Nr. 9 die Grundsätze der Pfadfinderbewegung angewandt wurden und was Arna damit bezweckte. Er bewertete sehr positiv die Aktivitäten aller Knaben, die auf das Spiel eingingen und in Theresienstadt so lebten, als hätten sie die schönsten Voraussetzungen in ihrem Leben. Obgleich sie Häftlinge waren und nicht wußten, wann sie die Aufforderung zum Antritt in den Transport bekommen würden.

Die einigen wenigen Überlebenden tragen viele unglaubliche und absurde Erinnerungen im Kopf, die sie an andere weitergeben möchten, wenn sie nur gewillt wären zuzuhören. Die Theresienstädter Blätter vermitteln das.

„Tablo“ chlapců a vychovatelů domova IX v L 417. Vzniklo na sklonku léta 1944, před odchodem na Východ

Osvobození

Vladimír Zahradník

Jaro 1945 začalo dřív než předcházející léta. České středohoří rozkvetlo bělostnými květy a s nimi přicházela pro terezínské vězně naděje, že se snad brzy dočkají.

Začátkem května už nebylo pochyb. Spojenecká vojska byla téměř u cíle, blížila se z obou stran k Labi, na východní frontě se bojovalo v Berlíně.

V cele č. 39 na čtvrtém dvoře Malé pevnosti však stále umírali vězňové na břišní a skvrnitý tyf, které se tu koncem března začaly šířit. Karel, který ležel na kavalcí u dveří, se cítil trochu líp, vysoké horečky s průjmem poněkud opadly, mohl udělat alespoň pár kroků. Devětatřicítka byla v té době cela, kam směl docházet pouze lékař-vězeň. Byl především ošetřovatelem a utěšovatelem, protože léčit tu nebylo čím. Roznášel čaj a sušenky, které poskytl Mezinárodní červený kříž. Ten nabízel i své lékaře a sestry, ale velitel pevnosti je na čtvrtý dvůr nepustil.

Pátého května však nevstoupil doktor do cely pomalu a tiše, aby spící nemocné nezbudil, ale doslova se řítil. „Chlapci, už je to tady,“ volal radostně. V klopě jeho vězeňského munduru se leskla malá trikolora. Bůh ví, kde ji sehnal. Pak se hbitě postavil před pryčny a začal zpívat Kde domov můj. Jen málo kdo se mohl přidat, ale v tu chvíli se všem zdálo, že v cele přestala chodit smrt. Láďa Hošek, který ležel vedle Karla, se vši silou opřel o lokty, chtěl také zpívat. Otevřel ústa, ale nešlo to, plíce byly příliš slabé. Klesl zpět na slamník a dal se do pláče. „Hoši, vydržte, za několik dní vás dopravíme do nemocnice, tam vás dají do pořádku a pak honem domů! Už se těším, jak se všichni sejdem na pivě u Pinkasů.“ Touto veselou notou skončila na devětatřicíce malá oslava konce války.

Onoho pátého května přišel doktor na celu ještě jednou. Podruhé se zprávou, že Praha volá o pomoc a že ruské tanky rychle postupují z Berlína směrem ku Praze. Dal se hned do počítání, kdy mohou být v Terezíně. Byl před válkou lékařem vojenským a znal proto věci, které civilovi byly vzdálené. „Děle to nemůže trvat než tři dny“, počítal nahlas. Rychlost tanku tolik a tolik za hodinu, vzdálenost, a už tu byl výpočet, který probudil dokonce i spícího Láďu. Prožil tři a půl roku v různých lágrech, byl kost a kůže a ještě měl smůlu, že tu ke konci války dostal skvrnitý tyf. Láďa otevřel oči. „Co říkáš, za tři dny?“ ozval se sotva slyšitelným hlasem, ale v očích se mu náhle zablesklo. „Doktore, to už nesmím umřít, ty mě zachrániš, víd? A Karel mě odvede domů k mamince a na naši zahrádku.“ Oba přikývli. Podivně se na ně usmíval a pak se mu únavou zavřely oči. Nebylo mu ještě třicet, ale vypadal na šedesát.

Ráno 6. května byli dozorcí pryč a Malá pevnost konečně vydechla do prvního dne svobody.

Po odchodu dozorců nestálo už nic v cestě zdravotníkům. Pronikli na čtvrtý

dvůr a pustili se do boje se skvrnitým tyfem, úplavicí a jinými chorobami.

Karel a ostatní vězňové z devětatřicítky čekali na odvoz do improvizované nemocnice v Terezíně. Ghetto volalo o pomoc a na jeho naléhavou výzvu přijížděli dobrovolní lékaři a sestry, přestože věděli, že sami mohou onemocnět nakažlivou chorobou.

Po několika dnech v nemocnici se už Karel cítil natolik dobře, že mohl být propuštěn. Nemohl se už dočkat. Jeho radost však kalilo vědomí, že spolu s ním nemohou jít domů i ostatní nemocní. Kamarád Láďa den ode dne chřadnul a ztrácel se. Jeho slabé tělo už nemohlo čelit prudkému zápalu plic, kterým navíc onemocněl.

„Ty nám už zejtra odejdeš domů, vid’?“, zeptal se jednoho dne Láďa překvapeného Karla. „Možná, nevím to určitě“, odpověděl tázaný vyhýbavě. „My to ale víme a moc ti to všichni přejeme. Jen nám musíš slíbit, že na nás nikdy nezapomeneš,“ řekl vyčerpaným hlasem Láďa.

„Slibuju. Kluci, věřte mi, opravdu na vás nezapomenu.“ Tím se Karel se svými kamarády rozloučil. Nikdy se už s nimi nesešel. Vzpomínka na ně však stále žije v jeho srdci.

MEDAILONKY

Byl z ročníku 1921

Alena Hájková

Už podzim 1942 ukázal, že nacistická vojska nejsou neporazitelná. Bitva o Stalingrad přinesla Německu obrovské ztráty na lidech i válečném materiálu. Profídlé řady se velitelství co nejrychleji snažilo doplnit novými silami. Vojenské stejnokroje navlékli i ti, kteří do té doby pracovali ve válečném průmyslu. Na jejich místa nuceně nastupovaly pracovní síly ze zemí Německem okupovaných, mladí mužové, na něž se branná povinnost nevztahovala. V tzv. Protektorátu Čechy a Morava v uvedeném čase postihl příkaz k pracovnímu nasazení populační ročník 1921.

Karel Nosek z Loun, narozený 1. listopadu 1921, zatím povolán nebyl. Maturoval v červnu 1940. Toužil studovat medicínu, ale české vysoké školy byly od listopadu 1939 uzavřeny. Jako vhodné východisko uvítal proto praktikování v místní Staré lékárně PhMr. Havránka.¹⁾ V té době už pomáhal členům lounské vlastenecké odbojové organizace. Noskovo působení v lékárně bylo důležité: mohl pro lidi u odboje obstarat nedostatkové léky i chemikálie potřebné k provádění sabotáží. V červnu 1942 vstoupil do skupiny, která později byla gestapem označována jako Vaněk-Kříž. Jeden z jejích členů byl zaměstnán na místním pracovním úřadu, a proto se patrně Noskovo „nasazení do říše“ dařilo po určitý čas mařit.²⁾

Neúspěchy německých vojsk vzbuzovaly naději, že průběh války už bude rychlý. Odbojové organizace proto považovaly za nutné připravit se na její závěr: chystaly napadení uchvatitelů z týlu. Z toho pramenila i snaha sjednotit izolované skupiny narušené předchozím zatýkáním a získat vedení, které by bylo schopno kvalifikovaně koordinovat jejich činnost. Jak se brzy ukázalo, otcem myšlenky byla tužba po rychlé porážce nacistů – ne odborný rozbor válečné situace. Nedostatečné zkušenosti s konspirací, přílišná důvěřivost, ba často naiivita při navazování kontaktů s ne dost prověřenými jednotlivci a skupinami, umožnily gestapu „nasadit škodnou“ do řad odbojářů. Tak tomu bylo i v případě, jemuž věnujeme pozornost.

Bývalý štábní kapitán čs. armády M. Kraus a jeho bratranec A. Hubert, který na podzim 1936 opustil odtržené pohraničí, získali důvěru lounských odbojářů. Vydávali se za příslušníky anglické výzvědné služby s rozsáhlými kontakty v odbojářských řadách. Že jsou ve skutečnosti spolupracovníky okupantů, se odbojáři dozvěděli žel až na gestapu.³⁾

Lounská skupina měla pobočky ve Slaném, Mutějovicích, Roudnici a také kontaktovala pražskou Učitelskou unii, už před válkou levicovou organizaci. Na podzim 1941 členové Unie získali spojení s druhým ústředním vedením ile-

gální KSČ, poskytovali mimo jiné pomoc ilegálně žijícímu Juliu Fučíkovi.⁴⁾ Lounští odbojáři nebyli politicky vyhranění, spolupráci s učiteli přivítali, očekávali, že tímto způsobem se dostanou do blízkosti tohoto vedoucího orgánu odboje. Ve skutečnosti však od dubna 1942, kdy byl zatčen J. Fučík a později i další členové vedení, Unie spojení s KSČ ztratila. V době stanného práva vyhlášeného po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha i po jeho odvolání, kdy nepřestala být uplatňována ostrá policejní opatření, měla Unie navíc starosti s manželi Josefou a Václavem Baxovými, ilegálními „bytnými“ J. Fučíka. Žili s cizími dokumenty a bez pomoci členů organizace se nemohli obejít. „Starost o manžele Baxovy se stávala těžším a těžším břemenem a nebezpečí vyjádření se neustále zvětšovalo“, vzpomíná Karel Hanuš, jeden z vedoucích organizace. Proto nebyla odmítnuta nabídka lounských, kteří byli ochotni převzít péči o Baxovy s podmínkou, že Unie bude dodávat zprávy zpravodajského charakteru Krausovi a Hubertovi. Oba manžele předával podle Hanuše do rukou „Angličanů“ akademický malíř a učitel Jaroslav Lebeda. Bylo to, jak vzpomíná „jednoho večera v hospůdce v Palacké ulici v Praze.“⁵⁾

Neblahé následky tohoto kroku se projeví 29. ledna 1943. Gestapo zatkl Baxovy. Následný zátaž postihl ty, o nichž se konfidenti díky neopatrnosti lidí z Unie, s nimiž přišli do styku, dozvěděli. „Bylo nás s některými členy našich rodin i s Baxovými dvacet pět,“ po letech uvedl Karel Hanuš.⁶⁾

Také zatýkání členů lounské organizace bylo Krausem a Hubertem připraveno. Na schůzkách v hotelu Union a ve Staré lékárně se dozvěděli vše, co potřebovali. Na poslední, v lednu 1943, která se konala rovněž v lékárně, si Kraus od Noska vyžádal jed. Mělo jím být, jak sám řekl, otráveno maso, dodávané do kantýny gestapa v Petschkově paláci z pražských jatek. Tehdy se také mluvilo o výrobě zápalných náloží. Pokusy s jejich využitím lounští už úspěšně provedli. Hovořilo se i o plánu otrávit v závěrečné etapě války vodu v místních kasárnách. Tím měla být německá posádka ochromena a odbojáři by se mohli snadněji zmocnit jejich zbraní.⁷⁾

To vše gestapo už vědělo, když 11. února 1943 komando kladenské pobočky Noska a jeho druhy zatýkalo. Kraus vyslychajícím gestapákovi Skalákovi předal i lahvičku jedu, kterou si na poslední schůzce od Noska vyžádal. Výsledky zatčených z Loun, Slaného, Roudnice, Mutějovic i Prahy byly tvrdé. Zapřít se dalo jen nemnohé, taktizováním se však mohlo mnohému zjištěnému přisoudit jiný význam. Skupina byla v Kladně vyšetřována jako samostatný případ, nezávisle na odbojářích zatčených už v lednu v Praze.

V Kladně byl Nosek držen v budově tamní úřadovny gestapa a později v někdejší Sokolovně, v níž byl zřízen internační tábor. Tam on i jeho druzi pobývali do 11. dubna 1943. Následovala Malá pevnost Terezín, policejní věznice, sloužící potřebám říšské úřadovny gestapa v Praze.⁸⁾

Terezínský pobyt započal pro nově přichozí hromadným stříháním vlasů do hola. Osobní věci jim byly odebrány. Místo civilního oděvu dostali vyřazené

uniformy čs. armády. V nich vycházeli vězňové pracovat i mimo pevnost. Nosek za krátkou dobu vystřídal v Terezíně několik pracovních komand. Nejdříve byl v zemědělském, pak pracoval v ústeckém přístavišti, opravoval terezínské valy, pobyl i v Schichtově továrně v Ústí. Skončil ve skladu oděvů, kde páral nárameníky z československých uniforem.⁹⁾

Cesta do neznáma započala Noskovi 7. května. Přes vězení gestapa na pražské Pankráci a přes vězení v Linci doputoval 21. května 1943 do jednoho z nejstrašnějších nacistických koncentračních táborů, Mauthausenu.¹⁰⁾

Mauthausen byl koncentračním táborem třetího stupně – likvidačním. Málodko z českých politických vězňů, kteří tam byli odesláni v letech 1941–1942, kdy v protektorátu bylo dvakrát vyhlášeno stanné právo, věznění přežil. Jejich situace byla jen o málo lepší než situace vězňů židovského původu či ruských zajatců. V následujících letech se poměry poněkud zlepšily, především díky tomu, že do vězeňské samosprávy, která původně byla v rukách německých vězňů, odsouzených za různé zločiny nepolitického charakteru, se dostali i vězňové držení v táborech z důvodů politických. Velkou úlohu sehráli Češi – z protektorátu, ale i z Vídně. Ti se vzdor velkému riziku s tím spojenému snažili českým vězňům obětavě pomáhat.

S vězňem odeslaným v rámci tzv. ochranné vazby do koncentračního tábora putoval současně jeho zatykač, výslechové protokoly i další materiály. Už při přejímání byl vězeň příslušníkem SS, pracovníkem politického oddělení (což byla prodloužená ruka gestapa) dotazován na příčiny zatčení a uvěznění. Odpověď byla hned srovnávána s údaji v uvedených spisech. Bylo krajně neprozřetelné cokoli zapírat či pozměňovat. Vězeň si musel také dávat pozor, aby neprozradil víc, než bylo v jeho spisech zaznamenáno.

Karel Nosek, který si toto vše uvědomil už v protektorátních věznicích gestapa, proto důsledně trval na tom, že žádný z činů, z nichž byl obviňován, mu nebyl prokázán. Ve všech případech šlo jen o činy nedokonané. Lahvičku jedu vydal k jiným účelům, než Kraus gestapu uvedl.¹¹⁾

Po skličujících a ponižujících procedurách přijímání do tábora, byl Nosek zapsán jako číslo 29294. To společně s červeným trojúhelníkem s natištěným velkým T nahrazovalo až do osvobození jeho vlastní jméno a příjmení. Jako všichni příchozí, byl i Nosek nejdříve umístěn na pátém, tehdy karanténním bloku. Tam už v prvních hodinách poznal nejen hrůzy Mauthausenu, ale i solidaritu vězňů, která dávala naději tábor přežít. Již večer, přestože byl přístup k bloku zakázán, se objevilo několik dříve uvězněných krajanů z Loun. Dozvěděli se o něm od Čechů, kterým Noskova evidenční karta prošla rukama.

Z karanténního bloku byl Nosek po určité době přeřazen na blok třináctý. Pracovně byl zařazen do komanda, které kolem tzv. Russenlágru, jehož deset dlouhých bloků stálo před branami tábora, kopalo příkopy a planýrovalo terén. Byla to vysilující práce, kterou mnohý z komanda nepřežil. Ti, kteří přežili, večer do tábora přinášeli mrtvé kamarády. Počet odcházejících a vracejících se vězňů musel souhlasit.¹²⁾ Později byl Nosek v komandu, které poblíž tábora

stavělo malé vilky pro dozorce. Jeho situace se zlepšila až poté, kdy byl zásluhou jednoho z Louňáků přeložen na čtyřku, kde se stal stubendienstem – uklížečem bloku.

Na čtyřce si našel Nosek kamaráda – Vojtu Vránu. Byl z Prostějova, jako křečji však pracoval ve Vídni a tam se zapojil do odbojové činnosti. Vídeňské gestapo ho zatkl 24. února 1943 a 29. téhož měsíce už byl v Mauthausenu. Protože zatýkání v jeho skupině probíhalo ve dvou etapách – první spolupracovníci se dostali na gestapo už na podzim 1942, měl v táboře řadu starých přátel.¹³⁾ Jeho prostřednictvím Nosek poznal Honzu Maršálka, Karla Olivu, Jardu Fialu, Karla Černého a další vídeňské Čechy, politickou orientací komunisty. Někteří z nich díky své perfektní znalosti němčiny pracovali v hlavní táborové kanceláři – šrajbštubě. Tam byly každý večer podávány zprávy o početném stavu vězňů, odepisovali se mrtví, doplňovala komanda. Patrně s přispěním některého z nových přátel byl koncem roku 1943 jako bývalý lékárnický praktikant přefázen do lékárny při ošetrovně SS, kde byly pod vedením SS Hauptsturmführera PhMr. Rudolfa Wasického a jeho zástupce SS Unterscharführera Kiegera připravovány zásilky léků a sanitního materiálu pro pobočné tábory Mauthausenu. Odděleně od těch, které byly určeny pro vězeňské ošetrovny, revíry, připravoval Wasický osobně materiál pro tam sloužící esesáky a jejich rodiny.

Se změnou pracovního zařazení souviselo i nové Noskovo ubytování. Přešel na šestnáctku, v jejíž části byli ubytováni vězňové z komanda SS Truppenrevier.¹⁴⁾

Situace Noska se novým zařazením podstatně zlepšila. Měl samostatné lůžko, příkrývku, lepší ošacení. Získal i řadu známostí mezi lágrovými prominenty, neboť každý z nich občas potřeboval léky a k jejich získání mohl Nosek dopomoci. Známosti mu pak umožnily pomáhat spoluvězňům, kteří naléhavě pomoc potřebovali. Dozvídal se o nich od členů táborové podzemní organizace.

Karel Nosek, netypický představitel populačního ročníku 1921, své „nasazení“ do Německa přežil. Koncem května 1945 se vrátil domů. Medicínu po válce nestudoval, zapsal se a vystudoval farmacii. Působil i nadále v Lounech. Tam 18. června 1975 v nedožítých čtyřiapadesáti letech zemřel.

Poznámky:

¹⁾ MNO, osvědčení o odbojové činnosti K. Noska čj. 123966/1948.

²⁾ Tamtéž, potvrzení podepsané JUDr. Vladimírem Vaňkem, Jiřím Zikmundem, MUDr. Otakarem Křížem a Bohumilem Melicharem.

³⁾ Tamtéž, A. Hubert byl po roce 1945 souzen Mimořádným lidovým soudem. Srovnej: K. Nosek, Krvavé kaskády, Praha 1978, str. 15–67.

⁴⁾ Čeští učitelé v protifašistickém odboji, sborník, Praha 1978, str. 51–61, příspěvek Karla Hanuše, str. 83–84, příspěvek Oldřicha Šteleleina, str. 284–293, příspěvek Tomáše Pasáka a Jany Pasákové.

⁵⁾ Tamtéž, příspěvek K. Hanuše.

- ⁶¹ Tamtéž.
- ⁷¹ Karel Nosek, c. d. str. 37–38.
- ⁸¹ Viz poznámka č. 1.
- ⁹¹ Tamtéž, rovněž K. Nosek, c.d. str. 85–100.
- ¹⁰¹ Tamtéž, str. 105, 139.
- ¹¹¹ Tamtéž, str. 112.
- ¹²¹ V literatuře bývají používány názvy Russenlager ale i sanitní lágr. Původně byl určen k věznění zajatců. Od roku 1943 sloužily jeho baráky, konstruované jako koňské stáje, k sanitním účelům.
- ¹³¹ Vojtěch Vrána nar. 8. 8. 1919, MNO, osvědčení o odbojové činnosti čj. 117706/1969, Karel Oliva nar. 12. 5. 1912, MNO, osv. o odbojové činnosti čj. 110364/1969.
- ¹⁴¹ K. Nosek, c.d. str. 137. Rovněž zápis rozhovoru s bývalými vězni KT Mauthausen Waltrem Beckem a Josefem Klatem. V držení autorky.

Born in 1921

Alena Hájková

Resumé

The destiny of Karel Nosek had, without any doubt, much to do with the year of his birth. The year 1921 was a baby-boom year which the Nazis, who occupied Czechoslovakia during the so-called Protectorate of Böhmen and Mähren, chose as the base year determining who would be called up to do forced labor for the Reich.

After graduation, enrolling in a university was no longer an option for K. Nosek, as universities had been closed down in November 1939. He was, therefore, happy enough to be able to start working in a local pharmacy. This gave him, as a member of the local branch of the Resistance movement in Louny, the opportunity to procure much needed medication for the members of this patriotic organization, as well as the chemicals necessary for their sabotage activities.

In June 1942, he joined a Resistance group named Vaněk-Kříž. This group, whose headquarters was in Louny, had branches in Slaný, Mutějovice, and Roudnice, and was also linked to a Resistance group formed at the Teachers' Academy in Prague. One of the group's members was employed with the Labor Administration and managed to put off Nosek's deportation to the Reich. By then, however, both groups were being closely watched by two collaborators of the Gestapo, Kraus and Hubert, whom the groups took for members of the British secret services with extensive contacts amongst the members of Czech Resistance. Both groups trusted Kraus and Hubert fully, until the Gestapo began to arrest them – in January and February 1943. Their naiveté and lack experience in making contacts enabled the Gestapo to keep track of all their activities and to disrupt them.

Karel Nosek himself was arrested and indicted for selling a small bottle of poison to the Gestapo's informant Kraus – (for poisoning the meat and drinking water at the Gestapo eatery at the Petsch Palace and elsewhere). After taking his testimony in Kladno, the Gestapo deported Nosek to the Little Fortress of Terezín (from April 11 to May 7, 1943) and then to Mauthausen, one of the most terrible concentration camps the Nazis ever had.

Er war Jahrgang 1921

Alena Hájková

Resumé

Das Schicksal Karel Noseks aus Louny ist zweifelsohne mit seinem Geburtsdatum verbunden. Sein Geburtsjahr war 1921, jener Jahrgang, der nach Beschluß der Nazis im Protektorat Böhmen und Mähren dazu bestimmt war, im Reich zur Arbeit eingesetzt zu werden.

Karel Nosek konnte nach der Matura an kein weiteres Medizinstudium denken, da die Hochschulen seit November 1939 geschlossen waren. Er war daher froh, daß er in der dortigen Apotheke praktizieren konnte. Er beteiligte sich an der Widerstandsbewegung in Louny. Er konnte den Menschen aus dem Widerstand schwer beschaffbare Medikamente und Chemikalien zukommen lassen, die sie zur Durchführung von Sabotagen brauchten.

Seit Juni 1942 war er Mitglied einer Widerstandsgruppe mit der Bezeichnung Vaněk – Kříž. Diese Gruppe aus Louny stand in Verbindung mit Widerstandskämpfern in Slaný, Mutějovice und Roudnice und hatte auch Verbindung zur Prager Lehrerunion. Ein Mitglied, das auf dem Arbeitsamt beschäftigt war, half Nosek seinen Arbeitseinsatz im Reich herauszuschieben. Beide Gruppen wurden aber von zwei Mitarbeitern der Gestapo beobachtet, von denen die Widerstandskämpfer glaubten, sie gehörten zum englischen Spionagedienst, mit zahlreichen Verbindungen zu anderen tschechischen Widerstandskämpfern. Sie vertrauten ihnen so lange bis es im Jänner und Feber 1943 zu Verhaftungen kam. Es bestätigte sich hier, wie zuviel Naivität und Unerfahrenheit beim Anknüpfen von Kontakten, es der Gestapo ermöglichten tschechische Widerstandsgruppen zu observieren und zu zerschlagen. Karel Nosek wurde durch eine kleine Flasche Gift überführt, die er dem Konfidenten Kraus verkaufte, um damit das Fleisch für die Kantine der Gestapo im Petschekpalais und das Wasser an anderen Orten zu vergiften. Nach Verhören in Kladno folgte die Kleine Festung in Theresienstadt (vom 1. April bis zum 7. Mai 1943) und nachher Mauthausen, eines der schrecklichsten Konzentrationslager der Nazis.

Im Lager verband sich Nosek mit inhaftierten Tschechen und einem von ihnen verdankte es Nosek, daß er nach einer gewissen Zeit von der Schwerstarbeit beim Planieren und dem Ausheben von Gräben befreit und zum Stubendienst eingeteilt wurde. Gegen Ende des Jahres 1943 wurde er, dank seiner Praxis, in die Apotheke neben dem Behandlungsraum der SS eingeteilt. Durch diese neuerliche Verlegung besserte sich die Situation Noseks zusehends. (Er hatte sein eigenes Bett, bessere Kleidung und neue Kontakte zur Lagerprominenz.) So konnte Karel Nosek das Vernichtungslager überleben und er, als Vertreter des Jahrgangs 1921, erfuhr seinen Arbeitseinsatz im Reich auf untypische Weise. Er überlebte das Lager und kehrte gegen Ende Mai 1945 heim.

Karel Nosek (poválečný portrét)

Život lékaře Michala Bohina

Alena Hájková

Mezi posluchači lékařské fakulty české univerzity v Praze, které byl 19. února 1920 vrácen název Univerzita Karlova, najdeme i Michala Marcelina Bohina. Zapsal se 25. listopadu 1919 do šestého semestru medicínských studií. Do katalogu posluchačů napsal, že se narodil 8. ledna 1895 v tehdy rakouském Lvově (Halič) JUDr. Jakubu Bohinovi a jeho manželce Bedřišce. V roce 1919 byl otec už v důchodu, před tím působil na finančním úřadu ve služební hodnosti tajný rada. Podle katalogu, který vyplnil vlastní rukou, byl Michal Bohin náboženství mojžišského, jeho mateřskou řečí byla ukrajinština, poslední půlrok studoval na lékařské fakultě ve Lvově, což doložil indexem č. 6461.¹⁾

Že část let 1914–1919 strávil Michal Bohin v rakouské armádě, se dozvíme z dokladů, které jsou v držení jeho pozůstalých.²⁾ Vyčteme z nich, že byl vyznamenán za obranu Lvova, i to, že v roce 1917 obdržel jako poručík zdravotní služby zlatý kříž za zásluhy.

Na sklonku roku 1918 skončila světová válka porážkou ústředních mocností. Ještě před jejím koncem se pod náporem národně-osvobozenického hnutí Rakousko-Uhersko rozpadlo na řadu samostatných, tzv. nástupnických států. Na zbytku území kdysi mocné monarchie byla 12. listopadu 1918 vyhlášena rakouská republika. Tentýž měsíc se ustavila i polská republika, v jejíchž hranicích bylo město Lvov.

Podnětů, které vedly M. Bohina dostudovat do Prahy, bylo patrně několik. Ve Lvově, národnostně a nábožensky smíšeném, nebyl dlouho po válce klid. Hospodářské a sociální poměry v zemi byly ve velmi špatném stavu.³⁾ Antisemitismus nabyl i podoby pogromů. Studium ve Vídni, které Bohina patrně nejvíc lákalo, nebylo dostupné z finančních i jiných důvodů. Proto zakotvil v Československu, kde vycházeli posluchačům z méně demokratických nástupnických států maximálně vstříc.

V době, kdy studia medicíny zdárně dokončil, bylo MUDr. Bohinovi 25 let a jedenáct měsíců. Diplom obdržel 10. prosince 1921. Současně však musel podepsat revers, že se vzdává vykonávání lékařské praxe v ČSR „nejsa jejím občanem“.⁴⁾ Občanství mu bylo přiznáno až počátkem roku 1926 po sňatku s Ludmilou, rozenou Tobkovou, narozenou 19. 6. 1896 v Lounech. Ženíl se jako evangelík. Pokřtěn byl 15. listopadu 1925 knězem Církve československé evangelické.⁵⁾

Po promoci byl MUDr. Bohin zaměstnán na bakteriologické klinice profesora Houla, později na zemské klinice pro plicní choroby na Pleši, na chirurgické klinice u profesora Jedličky a nakonec v laboratoři sanatoria v Podolí. Od září 1926 však již ordinoval jako praktický lékař v Bílině, v létech 1927–1934 ho uvádí Medicínská ročenka jako železničního a praktického lékaře v Lou-

nech, od roku 1934 pak s působností v Praze-Žižkově, Husinecká 2.⁶⁾ Dům, v němž na Žižkově bydlel, je rohový, jedna z jeho stran je situovaná do ulice, která se nyní jmenuje Seifertova. V meziválečném období to však byla Karlova a od roku 1940 pak Lutherova. Všechny názvy ulice se objevují v Bohinově adrese uvedené v dobových telefonních seznamech.⁷⁾ V roce 1940 je prezentován pouze jako praktický lékař, nikoliv už jako lékař železniční. Zástupci českých lékařských organizací žádali hned 16. března 1939, v den vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava Adolfem Hitlerem, aby byl vydán zákaz výkonu praxe lékařům neárijského původu ve všech veřejných zdravotních orgánech a zařízeních nemocenského pojištění.⁸⁾ Seznam z roku 1941 zná jen Bohinovou Ludmilu. Židé byli 7. ledna 1941 z držení telefonních stanic vyloučeni.⁹⁾ I připojená adresa je změněna na Příbyslavskou 10. MUDr. Michal Bohin nesměl od roku 1940 provozovat lékařskou praxi. Přestěhoval se i s manželkou do bytu bez ordinace. U Ludmily Bohinové je v seznamu poznamenáno, že jde o manželku lékaře. To jistě mělo svůj skrytý smysl, Bohin se zřejmě nechtěl zcela ztratit z očí svým bývalým pacientům, s nimiž cítil a kteří ho milovali.¹⁰⁾ MUDr. Michal Bohin byl sice pokřtěn, ale nacisté se postarali o to, aby on i další jinověrci či bezvěrci plně pocítili úděl svého židovského původu.

Evidence židovského obyvatelstva, nařízená nacisty v prvních týdnech okupace, podchytila jen členy židovských náboženských obcí. Dne 21. června 1939 byl však v souvislosti s nařízením říšského protektora von Neuratha o židovském majetku vymezen pojem Žid ve smyslu norimberských zákonů. Další Neurathův výnos z 15. července téhož roku vedl ke zřízení Zentralstelle für jüdische Auswanderung (Ústředna pro židovské vystěhovalectví). Jejím vedením byl pověřen velitel bezpečnostní policie u říšského protektora Franz Stahlecker, fakticky ji od začátku vedl Hans Günther. Pod její kontrolou proběhlo v říjnu 1939 další sčítání židovského obyvatelstva ... Při něm se zjistilo 80 319 osob židovského náboženství a 9 828 těch, které se k němu nehlásily. Nařízení říšského protektora z 5. března 1940 pak ukládalo bezvěrcům a jinověrcům – Židům ve smyslu norimberských zákonů – povinnost přihlásit se u příslušných náboženských obcí.¹¹⁾

Dopísem z 18. října 1941 předala pražská Židovská náboženská obec podřízeným obcím v Čechách a na Moravě příkaz Zentralstelle, vypracovat tzv. jmenné listiny. Každá z obcí měla nejprve uspořádat kartotéku „svých Židů“, pak měly být štítky očíslovány, a podle abecedně seřazených karet pak byl zpracován jmenný seznam. Jednotlivým obcím byly přiděleny skupiny čísel. Praha, kde žilo nejvíce Židů, začínala číslem jedna. Pořadová čísla se pak stala čísla registračními. Michal Bohin je veden na jmenné listině pod číslem 3662. Razítko v příslušné kolonce připomíná, že Bohin je „Arisch versippt“. Jednalo se o v Praze bydlicího Žida, který zatím neměl být postižen dalšími násilnými opatřeními, neboť jeho manželka nebyla Židovka.

Příkaz k provedení těchto evidenčních prací úzce souvisel s přípravou deportací z protektorátu. Další etapou přípravy bylo prověření a doplnění zachyce-

ných údajů. Osoby židovského původu se musely osobně dostavit do kanceláří Zentralstelle s již vyplněným evidenčním listem, jehož formulář jim byl dodán. Do něj musel vepsat každý předvolaný veškerá osobní data nejen vlastní, ale i nejbližších příbuzných. Po kontrole údajů byl pak pořízen registrační lístek.¹²⁾ Vedle osobních dat, bydliště atd. muselo být u dospělých osob zaznamenáno i číslo občanské legitimace, pracovní knížky, i číslo, které bylo registrovanému přiděleno už jmennou listinou.

Z kartotéky, kterou Zentralstelle získala registrací, vybírali pak esesáci štítky osob určených do jednotlivých transportů. Po jejich odjezdu byly štítky průběžně vyřazovány a ničeny. Jejich místo zastoupily transportní listiny s označením transportu a jmény jím deportovaných.¹³⁾

Registrační štítek MUDr. Bohina se však zachoval, neboť, jak jsme již uvedli, jeho manželka Ludmila byla árijka, a židovské poloviny smíšených manželství nebyly v této etapě určeny k deportacím.¹⁴⁾ Přesto úřad, který se měl postarat o „odžidovštění“ Německa a jím okupovaných území (v srpnu 1942 byl přejmenován na *Zentrallamt für Regelung der Judenfrage*, tj. Ústřední úřad pro řízení židovské otázky), zasáhl do Bohinova života jinak. 20. ledna 1943 ho příkazem přidělil jako lékaře do sběrného tábora pro cikány v Letech u Písku, kde vypukla epidemie skvrnitého a břišního tyfu. Nákaza se z vězňených přenesla i na některé protektorátní četníky, kteří v táboře vykonávali dozor, navíc hrozilo, že se rozšíří i na obyvatelstvo okolních obcí. Nacistické orgány usoudily, že připravovaná deportace osob, držných v Letech, do Osvětimi, kde je měl postihnout osud „rasově nečistých“, je za stávající situace neuskutečnitelná. Lékaři z okolních míst byli pro zdoání epidemie nepoužitelní, proto byla vyslána pomoc z Prahy.¹⁵⁾

MUDr. Bohin byl zkušeným odborníkem i v oblasti infekčních chorob. Měl za sebou nejen službu ve vojenských špitálech první světové války, ale pracoval po promoci, jak jsme již uvedli, v laboratořích nemocnic, takže se touto problematikou podrobně zabýval. S pomocí MUDr. Bohumila Stejskala, který byl protektorátními úřady příkazem přeřazen z nemocnice na Bulovce do Let, se podařilo Bohinovi epidemii zastavit.¹⁶⁾ Výnos říšského vůdce SS a šéfa německé policie Heinricha Himmlera z 16. prosince 1942, nařizující deportaci všech cikánů z Německa a jím okupovaných území do Osvětimi, mohl být realizován. V květnu 1943 byl tábor v Letech uzavřen a MUDr. Bohin vykonával pak stejnou službu v obdobném zařízení v Hodoníně u Kunštátu. V následujícím roce pak působil jako lékař pro pražskou židovskou klientelu.¹⁷⁾

Na štítcích registrovaných osob měly být neprodleně zaznamenány i všechny změny jejich pobytu. S touto praxí se v jiných případech setkáváme, devítiměsíční Bohinův mimopražský pobyt však na něm zaznamenan není. Razítko *Haft*, doplněné datem 25. 10. 44, nám neukazuje datum jeho zatčení gestapem, ale den, kdy zpráva o tomto zatčení došla do *Zentralamtu*. Ve skutečnosti se Bohin dostal do *Petschkova paláce* a do *pankrácké věznice gestapa* už 19. října, a o týden později – 26. 10. – byl převezen do *věznice gestapa* v Malé pevnosti.

nosti Terezín. Zde zůstal do 7. listopadu a tentýž den byl převezen zpět na Pankrác. Do Terezína se vrátil 19. listopadu, a odtud pak odjel 30. ledna 1945 spolu s dalšími vězni do vyhlazovacího koncentračního tábora v Mauthausenu v Horním Rakousku (asi 30 km od Lince po toku Dunaje).¹⁸⁾

Proč byl MUDr. Bohin zatčen, vysvětluje poválečná výpověď zatčeného zaměstnance gestapa Antona Jarosche. Podle ní byl po obsazení Varšavy na podzim 1939 zajištěn i materiál polské zpravodajské služby a převezen k překladu a vyhodnocení do Berlína. Tak bylo zjištěno, že v létě téhož roku dodal polskému konzulátu několik zpráv o přesunech německého vojska MUDr. M. Bohin, polský Žid ze Lvova. Na podzim 1944, pět let poté, byl Bohin zajištěn a obviněn ze špionáže pro předválečné Polsko. Po zatčení se údajně přiznal a vypověděl, že zprávy dodával jen proto, aby se dostal do Lvova.¹⁹⁾

Poválečná Bohinova verze této kauzy se liší od výpovědi gestapáka, jeho někdejšího vyšetřovatele, jen nepatrně: Koncem třicátých let působil v Praze na polské ambasádě jeho někdejší spolužák z gymnaziálních studií ve Lvově. Stýkali se i po nacistické okupaci ČSR. O stahování německého vojska k polské hranici s ním před jeho odjezdem ze země skutečně mluvil a zaregistroval i to, že si někdejší spolužák údaje zaznamenal. Proč byl Bohin zatčen po tolika letech za činnost, kterou lze navíc těžko označit za špionážní, jsme nezjistili.²⁰⁾

Už předchozí válečné zážitky Bohina traumatizovaly. Těžce snášel utrpení dětí v Letech, terezínské vězení gestapa přineslo další údhšné zkušenosti. Ve výpovědi proti dozorcí Rudolfu Burianoví uvedl po válce, že viděl, jak v lednu 1945 vyhnal Burian bosé vězně na dvůr, kde museli stát celou noc.²¹⁾ K psychickému zhroucení, které vedlo až k pokusu o sebevraždu, přispělo utrpení spoluvězňů z židovské cely, jimž Bohin – lékař – nemohl pomáhat.

O pobytu MUDr. Michala Bohina v Mauthausenu jsme se dozvěděli řadu důležitých podrobností díky knize Karla Noska.²²⁾ Vzpomíná v ní, že v polovině února 1945 přiběhl za ním večer po příchodu z lékárny, kde pracoval, krajan Jarda Marek. Vyprávěl, že na osmnáctém bloku objevil železničního lékaře, který měl kdysi v lounské Jateční ulici ordinaci. Tak se Nosek následující den poprvé setkal v Mauthausenu s MUDr. Bohinem. Spolu s dalšími Čechy se začali o nově přichozího starat. Záhy se však ukázalo, že tato pomoc nestačí, protože Bohin měl být spolu s dalšími „cuvaksy“²³⁾ přemístěn do pobočného tábora v Gusenu. Při svém zdravotním stavu by tam patrně nevydržel.

O radikální a velmi riskantní zásah v Bohinův prospěch se zasloužili Noskovi známí Češi, vězňové, kteří díky svým jazykovým znalostem pracovali jako pomocné síly v politickém oddělení – táborové pobočce gestapa –, kde se nacházely všechny personálie vězňů. V nich byla mimo jiné i poznámka o národnosti vězně. U vězňů židovského původu to mělo za následek zvýšené útrapy. Žlutý trojúhelník tvořící spolu s červeným Davidovu hvězdu, označení, doplněné matričním číslem vězně, přišité na svrchním oděvu, přitahovalo pozornost jak esesáků, tak i různých kápů z řad nepolitických vězňů. Ti všichni nešetřili ranami. Nosek popisuje, jak Josef Čuhel z politického oddělení vyměnil

Bohinovu registrační kartu židovského vězně za novou, z níž vyplývalo, že jde o Čecha drženého v tzv. ochranné vazbě z politických důvodů.²⁴⁾ A totéž provedl v táborové písárně, kde byla vedena evidence o zařazení vězňů do jednotlivých baráků – bloků – vídeňský Čech, Jan (Honza) Maršálek.²⁵⁾ Žlutý „vin-kl“ Bohinovi odpárali, zůstalo mu původní matriční číslo a červený trojúhelník s černým T. Nový „politický“ Čech na starém bloku, kde ho znali jako židovského vězně, zůstat nemohl. Proto přehodili jeho kartu v písárně do sanitního tábora, jemuž se také říkalo „Russenlager“, protože původně měl sloužit k internaci zajatců. Bylo to deset dlouhých baráků ve dvou řadách, vše obehnané ostnatým drátem. Byly umístěny na levé straně silnice směřující do Mauthausenu, tedy vně vlastního táborového komplexu. V sanitním táboře se za strašlivých podmínek tísnily tisíce pacientů. Zdravotnický personál tvořili převážně čeští a polští lékaři a sanitáři. Bohin se stal jedním z nich. Kontroly se zde většinou neprováděly, neboť esesáci se báli infekcí.²⁶⁾

Vězněm v Mauthausenu Bohin přežil, 19. května se vrátil zesláblý, vysílený a nemocný cukrovkou do Prahy. Po několikátýdenním pobytu v nemocnici na Vinohradech začal počátkem srpna 1945 opět ordinovat. Telefonní seznam z roku 1947 uvádí, že zdravotní konsulent ČSD a praktický lékař MUDr. Michal Bohin ordinuje od osmi do desíti a od čtrnácti do šestnácti hodin v Praze-Žižkově, Husinecká 2.²⁷⁾ Zdravotnický adresář z roku 1948 už mluví o ulici Kalininově, předválečná Karlova, válečná Lutherova, poválečná Karlova dostala v roce 1946 nové jméno, a rohový dům, s jednou ze svých front do této ulice, se vyskytuje opět se dvěma adresami – Husinecká i Kalininova.

Ještě v roce 1950 uvádí telefonní seznam Bohinovy ordinační hodiny. V pozdějších letech však tento údaj mizí a v seznamu je spolu s jménem a číslem účastníka uvedena jen adresa v Husinecké. Bohin v té době už ordinoval v železniční ambulanci na Masarykově nádraží. Pro své soukromé pacienty měl vyhrazeno jen jednu hodinu denně.

Bohin válku přežil, ale v poválečných letech klidu nenabyl. Z příbuzných ve Lvově zbyl jen švagr, vlastní manželství se mu rozpadlo. V listopadu 1948 se znovu oženil. Jeho partnerkou se stala o dvacet pět let mladší Mária, rozená Bioková, narozená v Goslawici v Polsku. Poté, co si doplnila zdravotnické vzdělání, působila spolu se svým manželem jako ošetřovatelka v jeho ordinaci na Masarykově nádraží.²⁸⁾

Bohin byl vzdělaný muž. Měl široké odborné znalosti, byl i jazykově vybaven. Vedle němčiny, polštiny, ukrajinštiny a češtiny ovládal i jazyk francouzský. Jeho články vycházely ve švýcarském odborném tisku, už méně v časopisech českých. Doba mu zase nepřála. Byl svým původem Žid a také se jím cítil. Svědčí o tom evidenční karta ŽNO, založená po válce. Je na ní sice zaznamenáno, že je náboženstvím evangelického, ale už skutečnost, že svůj návrat hlásil této instituci, svědčí o vědomí příslušnosti k židovské komunitě.

MUDr. Michal Bohin zemřel náhle na srdeční infarkt 26. ledna 1956. Je pochován na Novém židovském hřbitově u stanice metra Želivského. Na udržo-

vaném hrobě je pomníček s daty narození a úmrtí a hebrejský nápis vycházející z dávných textů. Česky by se dal vyjádřit slovy: Ať je jeho duše svázána ve svazku živých.

Poznámky:

- ¹⁾ Arch. Univerzity Karlovy, katalogy posluchačů, sem. šestý a sedmý, 1919–1920. Údaj o mateřské řeči považuje vdova, paní Mária Bohinová, nyní Patzeltová, za přizpůsobený jí neznámým okolnostem. V rodině se mluvilo údajně polsky, o čemž svědčí zachovaná korespondence.
- ²⁾ V držení vdovy.
- ³⁾ V roce 1900 měl Lvov 144 000 obyvatel. Z toho bylo 28,4 % náboženství mojžišského (což zhruba odpovídalo počtu židovského obyvatelstva), 17 % řeckokatolického (Ukrajinci), 52,6 % římsko-katolického (Poláci a příslušníci R-U státu), 2 % protestanté (Němci). A. L. Hickmanns *Taschenatlas Österreich-Ungarn*, 1900, Wien – Leipzig, s. 50.
- ⁴⁾ AUK, Matrika doktorů, sv. 4, str. 1983.
- ⁵⁾ V držení vdovy.
- ⁶⁾ Náčrt Bohinova životopisu viz pozn. 5. Medicínské ročenky v knihovně Ústavu dějin lékařství UK.
- ⁷⁾ Dobové telefonní seznamy v knihovně Poštovního muzea v Praze.
- ⁸⁾ Sborník z konference Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998, vystoupení Ludmily Hlaváčkové. Návrhy tohoto druhu se objevovaly už v čase pomnichovském, v tzv. druhé republice. Jejich autoři čerpali poučení z nacistického práva, inspirovaní byli zejména říšský lékařský zákon z 13. prosince 1935, který nepřipouštěl Židy k vykonávání lékařské profese nad kvótu, která odpovídala poměru počtu Židů a nežidovského obyvatelstva. Podle fašizující skupiny Akce národní obrody (mezi jejímiž činiteli byli lidé s významnými hospodářskými konektami) měla činit kvóta židovských lékařů 1,3 %, ve skutečnosti však prý byla 34 %. Viz Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, str. 113, Praha 1997.
- ⁹⁾ Viz poznámka č. 7. Nařízení bylo 25. února 1942 rozšířeno i na nežidovské účastníky, pokud bydleli ve společné domácnosti se Židem.
- ¹⁰⁾ Ještě v roce 1999 se autorka setkala náhodně s přáteli předválečné dětské pacientky MUDr. Bohína Drahomíry Hlaváčové, provdané Skálové. Ta až do své smrti v roce 1998 vděčně vzpomínala na jeho péči. Díky jí byla vyléčena z těžké tuberkulózy.
- ¹¹⁾ Podrobněji viz Alena Hájková, *evidence protektorátního židovského obyvatelstva*. In: Terezínské studie a dokumenty, ročník 1997, sborník, str. 45–54, Praha, Academia.
- ¹²⁾ Tamtéž. K tomu rovněž Jaroslava Milotová, *Okupační aparát a příprava transportů do Lodže*. In: Terezínské studie a dokumenty, ročník 1998, str. 42–68, Praha, Academia.
- ¹³⁾ Josef Polák, Karel Lagus, *Město za mřížemi*, Praha 1964, str. 71.
- ¹⁴⁾ Je uložen v evidenčním oddělení Židovských náboženských obcí v Praze.
- ¹⁵⁾ Působení pražské Zentralstelle für jüdische Auswanderung, později přejmenované na Zentralamt für Regelung der Judenfrage, zaujalo pozornost řady badatelů. Upozorňují zejména na práce M. Kárného a Jaroslavy Milotové publikované v posledních dvanácti letech.
- ¹⁶⁾ O MUDr. Bohinovi, který byl Zentralamtem vyslán do Let, viz Markus Pape, *A nikdo Vám nebude věřit*, Praha 1997, str. 78 a 143–147. Autor se mylně domnívá, že protektorátní ministerstvo vnitra mohlo dávat Zentralamtu příkazy. Tento úřad byl podřízen veliteli nacistické bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v Protektorátě Čechy a Morava.
- ¹⁷⁾ Tamtéž, str. 146. Před Bohinem působil od 20. 1. 1943 do 10. 7. 1943 v Hodoníně u Kunštátu MUDr. Alfred Milek, židovský lékař z Prahy. Viz C. Nečas, *Holocaust českých Romů*, Praha 1999.
- ¹⁸⁾ Archív ministerstva vnitra, sig. 52–2–3/81, protokol čj. 544126/47, sepsaný s MUDr. Bohinem k případu dozorce Rudolfa Buriana.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, sig. 52–4–22, výpis ze spisu vyšetřovaného gestapáka Antona Jarosche.
- ²⁰⁾ Náčrt Bohinova životopisu v držení vdovy.

- ²¹⁾ Archiv ministerstva vnitra, sig. 52-2-3/81.
- ²²⁾ Karel Nosek, *Krvavé kaskády*, Praha 1978. Nosek v knize vystupuje pod jménem Karel Šanda. Podrobnější údaje viz jeho medailon v tomto čísle Tereziánských listů.
- ²³⁾ Vězeňský žargon, od Zuwachs, přírůstek.
- ²⁴⁾ Viz *Krvavé kaskády*, str. 246-248.
- ²⁵⁾ Josef Čuhel, nar. 15. 3. 1914, zemřel 1982. Byl zatčen 3. 10. 1941 v Brně za spolupráci s gen. Vojtěchem Lužou a za ukrývání parašutistů Josefa Procházky a Karla Hovůrky. Dne 25. října 1941 byl odsouzen k trestu smrti. Rozsudek byl změněn na KT Mauthausen, kam byl převezen 30. října 1941. Po dlouhých útrapách se pro své jazykové znalosti stal písařem a tlumočnickem v politickém oddělení. Viz MNO, Osvědčení o odbojové činnosti, čj. 65211/1947. Jan Maršálek, vídeňský Čech, narozen 19. července 1914, autor řady publikací o Mauthausenu. Poslední přepracované a doplněné vydání monografie vyšlo v roce 1995.
- ²⁶⁾ O Mauthausenu, o struktuře jeho řízení i o poměrech v Russenlageru viz Václav Berdych, *Mauthausen*, Praha 1959.
- ²⁷⁾ Viz pozn. 7. Zdravotní konsulent ČSD – titul železničního lékaře, odborný poradce železničního zdravotnictví, používaný v předmnichovské republice. (M. Pape nesprávně píše státní konzul ČSD, str. 146 c.d.)
- ²⁸⁾ Podle jeho vdovy, která v ordinaci působila jako zdravotní sestra.
- ²⁹⁾ Podle MUDr. V. Czabana, který se s Bohinem stýkal a jeho články četl ještě v rukopise. Poválečná evidenční karta M. Bohina je uložena v evidenčním oddělení ŽNO.

The Life of Dr. Michal Bohin

Alena Hájková

Resumé

M. Bohin was born on Jan. 8, 1895 in Lwow (Halitch), at that time in Austria. He was a follower of Moses. Having barely enrolled in university to study medicine, he was called up by the Austrian army, in which he served during the first part of W.W.I., whereupon he was awarded the Golden Cross of Merit. Following the break-up of the mighty Empire, M. Bohin left Lwow, which later was to become part of Poland, for Prague, where he completed his medical studies at Charles University. He was able to establish his own medical practice only in 1926, upon acquiring citizenship of the Czechoslovak Republic by marriage to Ludmila Tobková. Before marrying her, he had himself baptized as a Christian.

After 1926 he practiced his profession first in Bilina, during the period 1927–1934 as a practical physician and company doctor for the Czechoslovak Railways, and finally, from 1934, in Prague – Žižkov, where he also resided. After 1940, being a Jew, he was no longer allowed to practice his profession. On the list of Jewish subjects, compiled in accordance with the Nuremberg laws, Bohin was registered as No. 3662, with a note next to his name stating *Arisch Versippt* (married to an Arian). This spared him from the first wave of deportations.

Despite that, the Central Office for Regulating Jewish Affairs (*Zentralamt für Regelung der Judenfrage*) affected Bohin's life in another way. On January 20, 1943, he was assigned to the grouping camp for Gypsies in Lety, near Písek, as a doctor. When an outbreak of enteric and spotted typhoid hit the camp, the epidemic threatened to spread outside the camp. Having served at a military hospital and in hospital laboratories during W.W.I., Bohin had considerable experience with these problems. He managed to stop the epidemic, with the assistance of another doctor, Dr. Stejskal from Prague. Once the epidemic was over, the Nazis could implement their plan – namely, deport all the Gypsies to Auschwitz. Thus the camp in Lety was no longer occupied by May 1943, but Bohin was transferred to a similar establishment in Hodonín u Kunštátu. During the year 1944, he was able to help the few members of his former Jewish clientele still left in Prague.

In October 19, 1944, Dr. Bohin was arrested by the Gestapo and, after a short stay at the Pankratz prison in Prague, he was taken to the Little Fortress in Terezín. Apart from a short period from November 7 – 19, back in Pankratz, he stayed in Terezín until January 30, 1945, whereupon he was taken, along with other prisoners, to the Mauthausen extermination camp. The reason for his arrest: in 1939, Dr. Bohin, a Polish doctor of Jewish descent, had passed information on the movement of German troops, before they entered Poland. For this, he was arrested five years later and accused of espionage on behalf of pre-war Poland. Dr. Bohin was so traumatized by his wartime experience in Lety and Terezín that he suffered a nervous breakdown and even tried to commit suicide. One of the witnesses who spoke at length of Dr. Bohin's stay in the Mauthausen concentration camp was K. Nosek (the subject of the previous article). By the middle of February 1945, when the two men met in the camp, Dr. Bohin was in very poor health and was to be transferred to a satellite camp called Gusen. Nosek's Czech acquaintances dared an extremely risky intervention to save Bohin. They exchanged his Jewish registration card for another one, according to which he was a Czech in protective custody for political reasons. They performed this switch in the printing room, changing his yellow-red star, the mark of a Jew, for a red triangle with a T (*Tscheche* = Czech, in German). Thereupon they transferred his file – and the doctor himself – to the sanitary camp, where he took care of the patients as a doctor on duty. He did not need to fear an inspection, since the SS rarely came near this part of the camp for fear of contagious diseases. Dr. Bohin survived the concentration camp and resumed his professional activities in 1945. However, the new system hardly gave much consideration to Jewish survivors. Dr. Bohin died suddenly in 1956.

Das Leben des Arztes Michal Bohin

Alena Hájková

Resumé

Michal Bohin wurde am 8. Jänner 1895 im damals österreichischen Galizien, in Lvov (Lemberg) geboren. Er war mosaischen Glaubens und war Student der Medizin. Er verbrachte einen Teil des ersten Weltkrieges in der österreichischen Armee und erhielt das Goldene Verdienstkreuz.

Nach dem Zerfall der mächtigen Monarchie begab sich M. Bohin aus dem damals polnischen Lemberg nach Prag, wo er an der Karlsuniversität seiner Eheschließung mit Ludmila Tobková erhielt er die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft und konnte eine eigene Praxis aufmachen. Vorher ließ er sich taufen. Im Jahr 1926 ordinierte er in Bílina (Bilin), dann zwischen 1927 und 1934 als Eisenbahnarzt und praktischer Arzt in Louny und seit 1934 in Prag-Žižkov, wo er auch wohnte. Nach 1940 durfte er als Jude nicht mehr als Arzt seinen Beruf ausüben. Auf dem Verzeichnis der nach den Nürnberger Gesetzen als Juden geltenden Personen, war Bohin unter der Nr. 3662 registriert, mit der Bemerkung „arisch versippt“. Dadurch war er vor den ersten Transporten geschützt.

Die Zentralstelle zur Regelung der Judenfrage griff auf andere Weise in Bohins Leben ein, am 20. 1. 1943 wurde er als Arzt in das Sammellager für Zigeuner in Lety bei Pisek eingewiesen. Dort brach eine Epidemie von Fleck- und Bauchtyphus aus. Die Infektion drohte sich in der Umgebung auszubreiten. Bohin hatte im 1. Weltkrieg Dienst in einem Militärspital geleistet, später hatte er in verschiedenen Labors in Krankenhäusern gearbeitet und war mit der Problematik vertraut. Er und ein weiterer Prager Arzt, Dr. Stejskal brachten die Epidemie zum Stillstand. Nachher konnten die Nationalsozialisten ihren Plan durchführen – alle Zigeuner nach Auschwitz zu deportieren. Das Lager in Lety leerte sich im Mai 1943, aber Bohin mußte weiterhin so einen Dienst ausüben, in einem ähnlichen Lager in Hodonín bei Kunštát. Im Jahr 1944 wirkte er als Arzt für jüdische Patienten.

Am 19. Oktober 1944 verhaftete die Gestapo Dr. Bohin und über das Gefängnis in Pankrác wurde er in die Kleine Festung in Theresienstadt überwiesen. Zwischen dem 7. und 9. November kam er neuerdings nach Pankrác. In Theresienstadt verblieb er bis zum 30. Jänner 1945, dann wurde er mit weiteren Mitgefangenen ins Vernichtungslager Mauthausen verlegt. Der Grund weshalb Dr. Bohin verhaftet wurde, war der folgende: Im Jahr 1939 übergab der polnische Jude MUDr. Bohin aus Lemberg dem polnischen Konsulat mehrere Informationen über Truppenbewegungen des deutschen Militärs. Fünf Jahre später wurde er also verhaftet und der Spionage für das Vorkriegspolen beschuldigt. Durch seine Kriegserlebnisse in Lety und Theresienstadt war Bohin dermaßen traumatisiert, daß er einen seelischen Zusammenbruch erlitt und einen Selbstmordversuch beging.

Was Bohins Aufenthalt im KZ Mauthausen anbelangt, berichtete K. Nosek das meiste (wie im vorübergehenden Bericht geschildert wird.) In der Hälfte des Februars 1945 traf er im Lager Dr. Bohin, dessen gesundheitlicher Zustand schlecht war und der ins Nebenlager Gusen verlegt werden sollte. Tschechen die mit Nosek befreundet waren, unternahmen einen äußerst riskanten Eingriff, der Bohin Vorteile brachte. Sie wechselten seine jüdische Registrierungskarte gegen eine neue aus. Daraus ging hervor, daß es sich um einen Tschechen handelte, der sich aus politischen Gründen in Schutzhaft befand. Dasselbe führten sie auch in der Schreibstube durch. Anstatt eines gelb-roten Sterns, der Juden bezeichnete, bekam er einen roten Winkel mit einem T (Tscheche). Nachher wurde er sowohl in der Kartotheke, als auch in Wirklichkeit ins Sanitätslager verlegt, wo er als behandelnder Arzt arbeitete. Er mußte sich nicht mehr vor Kontrollen fürchten, auch kam die SS aus Angst vor einer Ansteckung nur selten dorthin.

Dr. Bohin überlebte das Konzentrationslager und im Jahr 1945 begann er wieder zu ordinieren. Allerdings war man ihm als Juden nicht gerade wohlgesinnt. Er starb plötzlich im Jahr 1958.

1		2	AE	F	O	I	II	a	b	c	IV	AV	NAV	ST	H	U	ABG	HAF	GEST	TR	Z.D.F.	A S
1 NAME Bohin Dr.												2 MÄDCHENNAME										
4 VORNAME Michael MUDr.												5 GEBURTSORT Lemberg										
7 RELIGION evang.												8 STAND rech										
11 BERUF												9 SOZIALUNTERSTÜTZT										
14 ARBEITGEBER 12.1.77 ... 1.5.7												10 STAATSZUGEHÖRIG. Prot.										
19 a ARISCH VERSIPPT b NICHT ARISCH VERSIPPT c STRITIG												12 ARBEITSBUCH NR. 8931352										
20 a NAME b REG. NR.												13 BÜRGERLEG. NR. 229125a										
21 a NAME b REG. NR.												15 STAT. NR. U 7264 0025										
17 HAUPTD. NAM. b REG. NR.												16 XI. Primislauerstr. 10 788										
18 HAUPTD. NAM. b REG. NR.												17 HAF No. 49 v. 25.10.44 vratil se a bydl XI Farnialauka 10 Chusimcha 2										
FAM. MITGL. REG. D. NAME NR.												19 a ARISCH VERSIPPT b NICHT ARISCH VERSIPPT c STRITIG										
19 a ARISCH VERSIPPT b NICHT ARISCH VERSIPPT c STRITIG												20 a NAME b REG. NR.										
21 a NAME b REG. NR.												20 a NAME b REG. NR.										

HAUSEN OPEI
 D
 EVIDENCE

Původní registrační štítek MUDr. Bohina

Portrét Michala Bohina

ZPRÁVY A RECENZE

Mezinárodní konference „Fenomén holocaust“

Ve dnech 6.–8.října 1999 se v Praze a Terezíně uskutečnila mezinárodní konference „Fenomén holocaust“. Její uspořádání představovalo dosavadní vrchol dvouletého úsilí širokého okruhu historiků, pedagogů a dalších zainteresovaných institucí i jednotlivců o zřetelnější zakotvení historického poučení z genocidní politiky nacistického režimu v minulosti v širokém povědomí naší veřejnosti a využití tohoto poučení k upevňování demokratické orientace naší mladé generace. Na počátku těchto aktivit byla iniciativa prezidenta České republiky Václava Havla, který vyzval českou vědeckou a pedagogickou obec k všestranné analýze průběhu genocidy nejen Židů, ale i Romů a dalších skupin obyvatelstva určených k biologickému vyhubení. Nemělo však jít pouze o rozvoj vědeckých bádání na tomto úseku, ale také o přenesení jeho poznatků do oblasti publicistiky a zejména vzdělávání. Zhodnocení historických skutečností se mělo stát východiskem k důslednějšímu vyrovnávání se celé české společnosti s vlastní minulostí. Šlo o to, stimulovat otevřené, schémata a ideologickými klíše nezátížené zkoumání významných aspektů národních dějin, jež by přitom zohledňovalo jejich mezinárodní souvislosti. Jako jeden z cílů bylo stanoveno úsilí o vyvolání veřejné diskuse o tématech, která v nedávné minulosti byla nedostatečně zkoumána, potlačována, či přímo tabuizována. I s přihlédnutím k aktuálním problémům naší země bylo rozhodnuto věnovat zvláštní pozornost rasismu protižidovskému a protiromskému a jejich využití při samotné realizaci plánů genocidy. Zejména při aplikaci výsledků poznatků získaných při realizaci projektu pak mělo být využíváno zkušeností mezinárodních.

Mezinárodní aspekt se již v době příprav konference počal výrazně prosazovat především v oblasti zkušeností ze vzdělávání o holocaustu. Nový rozměr těmto aktivitám dala především spolupráce s mezinárodním sdružením s názvem Task Force, které se věnuje především koordinaci vzdělávání o této problematice a podpoře rozpracování vzdělávacích programů ve všech zemích, které o to požádají. V současné době představují hlavní základnu působení tohoto sdružení organizace a instituce z USA, Izraele, Holandska, Velké Británie a Švédska. Task Force také navázala kontakty s představiteli projektu „Fenomén holocaust“ a umožnila uskutečnit ještě před konáním konference studijní pobyty českých pedagogů v několika zemích, v nichž probíhají aktivity uvedené sdružení. Tito pedagogové pak později na konferenci mohli podat své zprávy, provádějící srovnání se stavem vzdělávání o holocaustu v České republice.

Také obsahová i materiální příprava samotné konference probíhala v mezinárodní spolupráci. Hlavním koordinátorem byla Kancelář prezidenta republi-

ky a prezident Havel nad ní převzal záštitu. Dalšími spolupřáteli pak byli Památník Terežín, Muzeum romské kultury v Brně, United States Memorial Museum Washington, Yad Vashem Jeruzalém a Státní muzeum Osvětim.

První den konference probíhal v prostorách Pražského hradu. Zahajovací projev pronesl prezident ČR Václav Havel, který se zamýšlel nad problémy vyrovnání se české společnosti s otázkami minulosti a paralelami genocidní politiky totalitního režimu s pokusy o uplatňování podobné politiky v dnešním neklidném světě. Vyzval ke spolupráci demokratických sil v Evropě i ve světě a zamezení návratu moderního barbarství. Svě pozdravné projevy poté pronesli významní zahraniční hosté – Miles Lerman, prezident představenstva Muzea Holocaustu ve Washingtonu, Avner Shalev, výkonný ředitel památníku Yad Vashem v Jeruzalémě, rabín Israel Miller, prezident Conference on Jewish Material Claims Against Germany a Bruce Ramer, prezident Amerického židovského výboru.

Hlavní referáty poté přednesli Tomáš Halík, Jehuda Bauer a Pavel Rychetský. Tomáš Halík analyzoval ve svém vystoupení způsoby, jakými se s holocaustem vyrovnává současné filozofické myšlení. Jehuda Bauer (Izrael) se zabýval významem holocaustu pro současný a budoucí svět, nebezpečími, s nimiž je konfrontována dnešní mladá generace a možnostmi, jak čelit novému nárůstu rasistických a xenofobních tendencí. Místopředseda vlády ČR Pavel Rychetský pak referoval o dosavadních výsledcích práce smíšené komise, jež se zabývá nápravou majetkových křivd, jež byly spáchány na Židech v českých zemích v letech nacistické okupace.

Vzhledem k tomu, že jedním z cílů celého projektu i samotné konference bylo iniciovat výzkum a informovat veřejnost o málo známých skutečnostech genocidy Romů, setkala se s velkou pozorností vystoupení romského aktivisty a představitel Společnosti přátel Muzea romské kultury v Brně Karla Holomka, který hovořil o její reflexi v dnešní české společnosti. Referát poukázal na velký dluh, který v této oblasti má jak naše historiografie a publicistika, ale také politická reprezentace. Současnou situaci označil za kritickou a apeloval na domácí i zahraniční účastníky, aby pomohli podnítit větší zájem správních a politických orgánů o řešení problematiky Romů a napomohli i objektivnější prezentaci dějin i současnosti Romů v celém systému vzdělávání. Ve svém příspěvku poukázal také na skutečnost, že zatímco genocidě Židů je v mezinárodním měřítku věnována velká pozornost historiografie, publicistiky a médií, zůstává genocida Romů stranou zájmu. Zvláště výrazné to dosud bylo v České republice. Ocenil proto iniciativu prezidenta Havla a vyzval k podpoře takových aktivit, jako je zahájení činnosti Muzea romské kultury v Brně.

V kritickém duchu se neslo také vystoupení ředitele Židovského muzea v Praze Lea Pavláta, který se zabýval stavem výuky holocaustu na českých školách. Podle jeho názoru současné učebnice dějepisu přes určité zlepšení dosud málo prezentují tak závažnou součást moderních dějin, jakou holocaust byl, a stejně tak je velmi málo prostoru pro výuku této problematiky vymeze-

no pedagogům v učebních plánech. Tomuto názoru oponoval ve svém pozdějším vystoupení náměstek ministra školství, mládeže a tělovýchovy ČR Petr Roupec, který za pomoci statistických údajů obhajoval současnou strukturu učebních osnov a poukazoval na materiály, které již byly pedagogům pro tuto výuku dány k dispozici, či jsou připravovány pro nejbližší období. Zdůraznil přitom nutnost dobré přípravy učitelů, které je nutno získat pro aktivní přístup k výkladu této učební látky.

Ředitel Památníku Terezín Jan Munk, který je předsedou koordinační komise projektu „Fenomén holocaust“, jež také po obsahové stránce připravovala stejnojmennou konferenci, seznámil účastníky jednání s výsledky dosaženými za dvouleté období její existence a podal zprávu o současném stavu bádání, publicistických a především vzdělávacích aktivit v oblasti, kterou projekt zahrnuje. Ani on se přitom nevyhnul kritice především na adresu těch, kteří zpočátku přislíbili účast na projektu, ale pak setrvali jen u spolupráce ryze formální. Takový formální přístup k dané problematice označil v naší zemi za vůbec největší nebezpečí.

O stavu a charakteru pramenné základny výzkumu holocaustu hovořil nejprve Paul Shapiro z United States Holocaust Memorial Museum Washington, který přiblížil možnosti, jež pro tento výzkum skýtá archiv jeho instituce. V tomto archivu je zpřístupněna rozsáhlá sbírka dokumentů o holocaustu Židů, ale i Romů, včetně rozsáhlých souborů kopií dokumentů z archivů bývalého Sovětského svazu. Pramennou základnu, jež je využívána při výzkumu dějin holocaustu v České republice, potom přiblížil zástupce Archivní správy ministerstva vnitra ČR Vladimír Růžek.

Představitel Amerického židovského výboru David Singer informoval o výsledcích výzkumu veřejného mínění v České republice, který – se zaměřením na problematiku, jež se stala předmětem jednání konference – realizovala agentura Sofres factum. Výsledky tohoto výzkumu na jedné straně ukázaly relativně dobré znalosti dotazovaných o genocidě Židů a pozitivní vztah např. k otázce nápravy některých majetkových křivd spáchaných na židovském obyvatelstvu nacisty, na druhé straně však byly alarmující údaje, které průzkum přinesl o vztahu většinového obyvatelstva k romské menšině.

Závěrečná část prvního dne jednání konference byla věnována mezinárodním zkušenostem ze vzdělávání o holocaustu. Čeští pedagogové nejprve referovali o svých zkušenostech ze studijních pobytů v USA, Izraeli a Holandsku a poté se uskutečnila panelová diskuse, které se zúčastnili zástupci mezinárodního sdružení Task Force.

Druhý den jednání konference byl zahájen v prostorách Střediska setkávání Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách v Terezíně. Jeho tématem byla příprava, průběh a dozvuky genocidy Židů na území českých zemí. Jednání tohoto bloku moderoval Jehuda Bauer.

V úvodním referátu se Helena Krejčová zabývala českým antisemitismem ve 30. a na počátku 40. let. Upozornila na skutečnost, že vrstvy obyvatelstva, kte-

ré jim byly zasaženy, se stávaly pasivními k pozdějšímu pronásledování Židů, nebo se z nich přímo rekrutovaly kolaborantské a fašistické skupiny, které samy usilovaly o aktivní podíl na „konečném řešení židovské otázky“.

Na tento referát pak navázalo vystoupení Aleny Míškové, analyzující antisemitismus německé menšiny v českých zemích ve stejném období. Na základě svého výzkumu dospěla k závěru, že v německém prostředí byl antisemitismus mnohem silnější než ve srovnatelném prostředí českém a navazoval na tradice militantního antisemitismu 19. století. Velmi silný byl i v řadách studentstva a inteligence. Jeho silná přítomnost přispěla k rozsáhlému ztotožnění se s ideologií nacionálního socialismu a podporou okupační politiky Hitlerova režimu v českých zemích.

Miroslav Kárný se zabýval úlohou německých okupačních orgánů a orgánů protektorátních při realizaci plánu genocidy Židů. Podrobně osvětlil fungování okupačního aparátu i roli, která byla přisouzena protektorátní správě. Zdůraznil, že přes pokusy některých částí tábora české kolaborace a domácích fašistů si nacisté vždy ponechali „konečné řešení židovské otázky“ ve svých rukou jako významný nástroj celkových plánů na germanizaci „českého prostoru“ a výchozí pozici k pozdějšímu řešení „české otázky“.

Referát Jaroslavy Milotové přiblížil formy expropriace Židů v letech okupace. Jeho těžiště pak představovala analýza dalších osudů tohoto majetku v poválečném období a informace o opatřeních, která v této oblasti dnes probíhají v České republice, především na základě jednání příslušné vládní komise.

Vojtěch Blodig ve svém vystoupení hovořil o úloze terezínského ghetta v „konečném řešení“. Vysvětlil příčiny jeho vzniku a vymezil základní funkce, které mělo v nacistickém plánu genocidy Židů plnit. Zabýval se rovněž legendami, které jsou dosud především v zahraniční publicistice s Terezínem spojovány.

Miroslav Kryl se zaměřil na mezinárodní ohlas genocidní politiky nacistů v českých zemích. Hlavní pozornost soustředil na činnost československé vlády v emigraci a jejího diplomatického zástupce v Ženevě Jaromíra Kopeckého, zabýval se rovněž osudem zpráv, které přinesli vězňové uprchlí z koncentračního tábora v Osvětimi-Birkenau a vztahem Mezinárodního výboru Červeného kříže k terezínskému ghettu.

Mečislav Borák informoval ve svém vystoupení o antisemitismu a židovské otázce ve světle materiálů poválečných retribučních soudů. Doložil, že tato významná část pramenné základny pro další výzkum problematiky holocaustu je zatím českými historiky využívána zcela okrajově.

V závěru tohoto tematického bloku hovořila Katarína Hradská o genocidě Židů na Slovensku a vývoji postojů tamního klerofašistického režimu ke „konečnému řešení“ a tým studentů Mezinárodního institutu Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy seznámil s výsledky svého výzkumu v otázce přístupu protektorátních úřadů k židovské otázce na příkladu tzv. prezidentských výjimek.

Vzhledem k omezenému časovému prostoru byly některé příspěvky předem rozdány účastníkům konference v písemné podobě. Jednalo se o příspěvky Anny Hyndrákové a Anny Lorencové: Postoje českého obyvatelstva k Židům ve 30. letech a na počátku 40. let ve vzpomínkách pamětníků, Marcela Sladkovského: Likvidace židovské komunity ve Vizovicích a Pavla Zemana: Reflexe holocaustu po roce 1945. Autoři uvedených příspěvků přednesli jen krátká úvodní slova, po nichž následovala diskuse jak k těmto příspěvkům, tak k ostatním referátům předneseným v průběhu dne. Její výsledky v závěru shrnul Jehuda Bauer, který poukázal na nutnost častějších kontaktů mezi historiky holocaustu na mezinárodní úrovni s ohledem na některé problémy ve vzájemné informovanosti, které podle jeho názoru ukázal i průběh jednání této části konference. Dále apeloval na úzký kontakt mezi vědci provádějícími základní výzkum a pedagogy jako jeho multiplikátory. Vyslovil dále přesvědčení, že vzhledem k palčivým problémům dnešního světa význam vzdělávání o tragických událostech minulosti dále poroste.

Třetí den jednání byl rozdělen do dvou bloků, které moderovali členka Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky Monika Horáková a Karel Holomek. Referáty prvního bloku informovaly o genocidě Romů v jiných evropských zemích, zatímco tématem druhého byl její průběh v českých zemích, resp. tehdejšími Protektorátu Čechy a Morava.

V prvním bloku vystoupil nejprve Romaní Rose (SRN), který hovořil o holocaustu Sintí a Romů v Německu a dosavadních výsledcích dokumentační a výzkumné práce, jejímž hlavním nositelem je dokumentační a informační centrum Ústřední rady německých Sintí a Romů v Heidelbergu. Informoval rovněž o připravované stálé expozici k tomuto tématu. V závěru svého vystoupení se dotkl i aktuálních problémů postavení Romů v České republice a přečetl prohlášení proti stavbě zdi v ústecké Matiční ulici.

Donald Kenrick svůj referát zaměřil na přiblížení výsledku dosavadního výzkumu holocaustu Romů, publikovaných ve Velké Británii a dalších zemích a načrtnul obraz dnešních mezinárodních aktivit romských organizací včetně spolupráce při dokumentaci diskriminace Romů. Také on se vyjádřil k případu zmíněné zdi jako závažné otázce, která může výrazně ovlivnit vztahy mezi majoritní a menšinovou částí obyvatelstva i mezinárodní reputaci České republiky.

Waclaw Długoborski ve svém příspěvku hovořil o okupovaném Polsku jako místě perzekuce a exterminace Romů v letech 1939 – 1945. Hlavní pozornost přítom soustředil na tzv. cikánský tábor v Osvětimi-Birkenau.

Závěrečný referát tohoto bloku přednesla Milena Hübschmannová, která na podkladě vzpomínek pamětníků přiblížila život Romů na Slovensku v letech 2. světové války.

Druhý blok zahájil referát Ctibora Nečase o přípravě a průběhu genocidy Romů v českých zemích v období nacistické okupace, který byl z důvodu autorova onemocnění bohužel pouze reprodukován.

Petr Lhotka se poté zabýval protiromskými opatřeními protektorátních úřadů. Jeho referát analyzoval řadu dokumentů, které doposud byly známy jen úzkému okruhu badatelů a přispívají k objasnění rozsahu podílu protektorátních úřadů na perzekuci Romů.

David Valůšek přednesl příspěvek o likvidaci cikánského tábora v Luhačovicích. Třebaže popisoval dílčí epizodu z procesu genocidy Romů, podařilo se mu využít souboru zachovaných dokumentů k popsání mechanismu protiromských opatření na příkladě konkrétního článku jejich genocidy v bývalém protektorátu.

Ilona Lázníčková referovala o současném stavu výzkumu a dokumentace genocidy Romů u nás a o výzkumných, dokumentačních a výstavních projektech Muzea romské kultury v Brně. Za pomoci videozáznamu také prezentovala způsob zaznamenávání vzpomínek romských pamětníků genocidy v letech nacistické okupace.

Diskuse, která navázala na přednesené referáty, se více než k historickým otázkám stočila k problematice aktuální situace romské menšiny v České republice. Mezi diskutujícími byli mj. i zmocněnec vlády ČR pro lidská práva Petr Uhl a německý publicista Markus Pappé. Shrnutí podnětů z diskuse provedl Karel Holomek, který konstatoval naléhavou potřebu zlepšení komunikace vlády, státní správy a zastupitelských orgánů s představiteli romské menšiny, důslednější boj proti projevům rasismu na všech úrovních a v neposlední řadě i podporu výzkumných a vzdělávacích programů, které by především příslušníkům většinového obyvatelstva přiblížilo utrpení Romů v letech okupace.

Konference se zúčastnilo na 250 politiků, historiků, pedagogů, bývalých vězňů a dalších zájemců z domova i ze zahraničí. Nejen její značný mediální ohlas, ale především konkrétní podněty k dalšímu rozvoji výzkumné, osvětové a vzdělávací činnosti, které z jejího jednání vzešly, jsou důkazem toho, že splnila svůj účel a stala se významným impulzem k rozvoji dalších aktivit na tomto poli.

V rámci programu konference se uskutečnil 5. října 1999 v Terezíně vzpomínkový koncert na památku dětí z Bialystoku, které byly z terezínského ghetta deportovány na smrt do plynových komor v Osvětimi-Birkenau. Pod záštitou prezidentů Polské republiky, Spolkové republiky Německo, České republiky a ministerského předsedy Švédského království jej uspořádal Nadační fond Hans Krása. Na programu koncertu, který dirigoval Martin Turnovský, byly písně o mrtvých dětech od Gustava Mahlera a další díla.

Vojtěch Blodiš

Z jednání konference dne 7. října 1999 v Terezíně

Účastníci konference v terezínském půdním divadle

V předvečer konference se uskutečnil v terezínském kostele Vzkříšení Páně koncert „Písně o mrtvých dětech“. Úvodní slovo přednesla bývalá vězenkyně Hana Greenfieldová

Mladí zpěváci a hudebníci položili květiny na koleje, odkud odjížděly transporty s vězni do Osvětimi

Dilema

(Další objevená zpráva o dětech z Bialystoku.)

Dne 17. srpna 1943 povstali vězňové v bialystockém ghettu v Polsku. Ještě předtím, než SS deportovali vězně do vyhlazovacího tábora v Treblince, bylo vybráno 1200 dětí a posláno do ghetta v Terezíně. Osud těchto dětí byl předmětem mého bádání po dobu uplynulých padesáti let.

Po příjezdu do Terezína byla dětem z příkazu Němců věnována zvláštní péče. Ubytování měly v barácích mimo hradby ghetta, byly odšívány, obdržely čisté oblečení, jídlo, ba dokonce i hračky. Z terezínských vězňů pak bylo vybráno třiapadesát lékařů a ošetřovatelek – moje matka mezi nimi – aby se o tyto děti starali. Při odšívování a koupání děti pod sprchami křičely: „Gas, gas!“ Terezínští vězni nic nepochopili, protože dosud nevěděli, že se Židé v polských vyhlazovacích táborech usmrcují plynem. Po šesti týdnech, když děti začaly opět vypadat jako lidská stvoření, byly spolu s doprovodem naloženy do osobních vagonů a vyvezeny z ghetta s tím, že budou prostřednictvím Červeného kříže vyměněny za německé válečné zajatce. Ve spisech z Norimberského procesu je ve výpovědi SS hauptsturmführera Dietra Wislicenyho uvedeno, že na naléhání jeruzalémského muftího byl tento pokus o záchranu zmařen. Až sem to byla fakta poměrně známá.

Během uplynulých padesáti let jsem v průběhu svého pátrání nalezla a identifikovala transportní listinu se jmény 1196 dětí, daty jejich narození, jmény rodičů a názvy měst, z nichž pocházely. Nikdy se mi však nepodařilo najít někoho z dosud žijících rodičů nebo příbuzných.

Nedávno jsem se však sešla s mužem, který po přečtení mé knihy „Z Kolína do Jeruzaléma“, kde o této tragédii píše, mi vypravoval o ženě, jejíž dítě bylo v roce 1943 deportováno z Bialystoku. Abych nezanedbala žádnou informaci, sešla jsem se v Izraeli s Mášou. Tehdy bez velkého očekávání. Její vyprávění však bylo velice zajímavé především pro mne a můj výzkum, ale přineslo jasno i pro ni.

Jedním z nejtěžších dilemat obětí, které prožily holocaust, bylo, jak zachránit svoje děti. Není v souladu s židovskou tradicí vzdát se toho nejdražšího, co člověk má, a obětovat děti, které představují kontinuitu naší existence. Ale nebylo mnoho času na rozmýšlení. V ghettu byla vzpoura a zmatek, a když se nabídl možnost záchrany, bylo třeba se rozhodnout rychle.

Podle Mášina svědectví byli obyvatelé ghetta po povstání v srpnu 1943 zavlčeni do Treblinky. Ještě před touto deportací se jednalo o výměně 2000 židovských dětí za německé válečné zajatce prostřednictvím Červeného kříže. Jenže v Polsku tehdy už kromě bialystockého ghetta nebylo nikde jinde tolik židovských dětí naživu. Do transportu dětí zařadili Němci také tři rodiny s platnými palestinskými vízy. To dodalo naději rodičům, přestože měli pochybnosti, zda nechat děti odjet. Nikdo nevěděl, kam transport míří, ale SS lstivě roztrušovali zprávu, že tato šťastná skupina má dobré vyhlídky na přeži-

tí. Máša čelila dilematu: Buď se od své šestileté dcerky odloučit, anebo ji vzít s sebou do neznáma. Máša se rozhodla zachránit své dítě. Řekla si, že všechno je lepší než Treblinka.

Případ Máši mi poskytl vysvětlení jednoho z posledních zbytků záhady, týkající se osudu dětí z Bialystoku, které tragicky zahynuly v Osvětimi. Vyslechla jsem Mášino svědectví a přezkoumala jsem transportní listinu Dn/a z 5. října 1943 stránku po stránce. Na straně 14 jsem našla pod číslem 748 jméno Debora K., narozená 1937, rodiče Naum a Máša K. z Bialystoku. Matka Máša přežila koncentrační tábory, její manžel, mladý lékař, zahynul. O své minulosti mlčela a své utrpení si nechala pro sebe. Výsledky mého bádání jí umožnily zjistit osud dcery a datum jejího úmrtí, ale bolest nad tehdejším osudovým rozhodnutím ji bude doprovázet do konce jejích dnů. Fotografie malé Debory je jediná, která se zachovala ze všech 1196 na smrt odsouzených dětí, které šly do osvětimské plynové komory v předvečer největšího židovského svátku Jom Kipur, 7. října 1943.

Hana Greenfieldová

Portrét malé Debory

Abtransport Dn/a						
"Besondere Dienstleistungen"						
aus Tarnostationstadt abgereist am 5. Oktober 1943.						
Lfd. Nr.	Name und Vorname	Trap.Nr.		Geb.Dat.		
701	Kog Julak	1933	Grodno	Fajwel	Rywa	
702	Iszentel Samuel	1932	Bialystok	Szaja	Sera	
703	Stolarz Chana	1932	Bokolow	Izrael	Rechel	
704	Sykarewicz Fejga	1932	Bialystok	Chackiel	Bluma	
705	" Wolf	1935	"	"	"	
706	Suraski Iser	1932	"	Icchok	Fesza	
707	Nowik Hela	1932	"	Wolf	Perla	
708	Notowicz Sema	1934	"	Dawid	Zysla	
709	Podrycki Genia	1932	"	Lejb	Chajke	
710	" Zelta	1934	"	"	"	
711	Ibbotnik Brocha	1935	"	Beil	Sera	
712	" Rachmiel	1935	"	"	"	
713	Krawiacki Berl	1934	"	Ary	Luba	
714	Braun Icchok	1932	Grodno	Berl	Dora	
715	Kamouist Chaim	1932	Bialystok	Rubin	Szejkin	
716	" Abrasza	1933	"	"	"	
717	Goldman Dasza	1932	"	Benjamin	Sera	
718	Furman Snach	1932	"	Berek	Naheana	
719	Ogusiewicz Doba	1932	"	Eli	Szyfra	
720	" Gedala	1934	"	"	"	
721	Myszkowski Chana	1934	"	Daniel	Rejzla	
722	" Fania	1932	"	"	"	
723	Mcistrowski Rachel	1932	"	Dawid	Chana	
724	Szymanowicz Luba	1932	"	Szepsel	Elka	
725	" Jankiel	1934	"	"	"	
726	Kaplan Chana	1936	"	Chaim	Chajka	
727	Szychman Rafael	1932	"	Snach	Ibza	
728	Abel Fania	1931	"	Szyja	Perla	
729	Wiedziolcka Dora	1933	"	Gdale	Ida	
730	Kopelowicz Pola	1932	"	Jakob	Ida	
731	" Mordche	1933	"	"	"	
732	Surowski Mordche	1935	"	Jankel	Bobe	
733	Zajdewkier Szymon	1933	"	Izrael	Sera	
734	Kogan Mjzosa	1931	"	Jankiel	Bela	
735	Dawidowski Jankiel	1931	"	Mochim	Chaja	
736	Starowianski Abram	1931	"	Jakob	Jenja	
737	" Czerna	1931	"	"	"	
738	Skranda Ceiel	1935	"	Fajwel	Elka	
739	" Mepze	1933	"	"	"	
740	Troszczanski Jankiel	1931	"	Abram	Dyna	
741	Szapiro Chana	1932	"	Kusyal	Chana	
742	Szuster Finia	1936	"	Mojsze	Chana	
743	Kaczerowicz Ceiel	1933	"	Josch	Perl	
744	Gor Dawid Dawid	1933	"	Jakob	Cyla	
745	Myszkowski Zelik	1932	"	Fajwel	Matla	
746	" Jankiel	1934	"	"	"	
747	Sybiński Sara	1935	"	Wolf	Frodka	
748	Klementynowski Debora	1937	"	Naum	Mosza	
749	Malke Miral	1933	"	Icchok	Ryska	
750	Okon Benjamin	1933	"	Mejer	Ester	

Část transportního seznamu Dn/a s bialystockými dětmi. Pod číslem 748 byla zařazena Debora Klementynovská, nar. 1937. Vpravo jsou uvedena jména rodičů těchto dětí

V Olomouci o francouzském básníkovi

Ve fondu Státní vědecké knihovny v Olomouci byla nalezena vzácná publikace. Jsou to „*Básně Roberta Desnosa*“, výbor, pořízený Adolfem Kroupou a vydaný v roce 1947. Komentář připravil Václav Navrátil a autorem grafické úpravy byl Zdeněk Seydl. Na obálce bylo použito Desnosovy kolorované kresby, na frontispise Picassovy grafiky z roku 1943.

Je to hold Robertu Desnosovi (1900–1945), vynikajícímu modernímu francouzskému básníkovi, který vyšel ze surrealismu, byl účastníkem francouzského odboje a zemřel na následky věznění v Terezíně, kde ho nyní připomíná pamětní deska.¹⁾

Podrobně o životě a díle Desnosově čteme v reprezentativním díle *Encyclopaedia universalis France*, Paris 1990, corpus 7, s. 269–271.

Uvedená česká publikace s básněmi, jež vyjadřují úctu k Desnosovi a hlásí se k jeho odkazu, je uvedena vzpomínkou tehdejšího medika Josef Stuny, který pracoval v lazaretu a v seznamech našel jméno Roberta Desnosa. Uvědomil si, že by to mohl být francouzský básník, jehož dílo znal. Vyhledal Desnose, který mu svou totožnost potvrdil. Ve spolupráci s ošetřovatelkou Alenou Tesařovou, která mluvila plynule francouzsky, ošetřoval básníka až do jeho smrti.

Desnos vzpomínal na mládí, na Paříž, na francouzskou literaturu.

„Dostal šípkovou růží. Drtil ji ve svých prstech, dotýkal se jí něžně, vdechoval její vůni. Divě, soustředěně, k smrti obrácen zády. V jeho smutku nebyla lítost. Vracel se k onomu ránu, kdy jsme se setkali, nazýváje je „le matin le plus matinal.“²⁾

Stunova dojemná vzpomínka na básníka končí slovy:

„... zemřel o půl šesté ráno 8. června (1945). Umíral celou noc, v bezvědomí. Ještě ani nevychládl, vysvlečen, na ruce lístek se svým jménem, zabalen dekou, byl odnášen. Dva zajatci s márami šli pomalu ke krematoriu. Cesta vedla kvetoucí loukou. Šel jsem za nimi sám. Na všechno padala ranní mlha. Byl spálen k večeru.“³⁾

Josef Stuna také upozornil, že u Desnosa nebyly nalezeny žádné písemnosti, jediným tehdejším jeho osobním majetkem byly brýle a kromě nich se našlo nic. Doprovodil rovněž básníkovy pozůstatky na jejich cestě do Paříže.⁴⁾

Česká a slovenská literatura se hlásí k živému odkazu tohoto významného francouzského básníka, který je spjat s naší zemí a kulturou.⁵⁾

Poznámky:

¹⁾ Viz dopis ředitele Památníku Terezín PhDr. Jana Munka, CSc.: „*Pamětní deska francouzského básníka Roberta Desnosa, který zemřel v Terezíně v r. 1945 a byl ošetřován Josefem Stunou a Alenou Tesařovou, se nachází v „Šiní prstí“.* Nápis je psán ve francouzštině, čes.: „Zde zemřel básník a odbojář Francouz Robert Desnos 8. června 1945.“ Šině je v prostoru před IV. dvorem Malé pevnosti Terezín.“

Děkuji též za přátelské dopisy manželce Josefa Stuny paní Růženě Stunové (Josef Stuna zemřel r. 1991) a cenné informace prof. JUDr. Stanislava Stuny, CSc. z Prahy.

²⁾ Robert Desnos: *Básně*, s. VII.

³⁾ Tamtéž, s. VIII.

⁴⁾ Při té příležitosti se Stuna setkal s paní Desnosovou. Děkuji za informace paní Růženě Stunové (dopis z 10. 3. 1997, Praha).

⁵⁾ Viz zejména výbory: Robert Desnos: *Prostory spánku*, Odeon, Praha 1984. Z francouzského originálu přeložil Adolf Kroupa, Ludvík Kundera, Jiří Látal a Eduard Hadoušek. Text a obrazové přílohy vybral Adolf Kroupa. Předmluvu napsali Adolf Kroupa a Ludvík Kundera. Životopisné a bibliografické údaje sestavil Adolf Kroupa. Je zde znovu přetištěno svědectví Josefa Stuny. Viz též slovenský pečlivý výbor: Robert Desnos: *Od mramorovej ruže k ruži železnej*. Přeložil Jozef Mihalkovič. Úvod René Bertelého. Bratislava 1965. Obě publikace jsou ve fondech Státní vědecké knihovny v Olomouci.

Jan Stuna

Hanele

V Terezínských listech vydaných v r. 1997 jsem publikoval recenzi na film *Golet v údolí*, který dva roky předtím natočil Zeno Dostál. Dnes již zesnulý režisér se autorsky podílel na scénáři, který vytvořila Jana Dudková.¹⁾ Součástí stati je i stručné vylíčení tragického osudu židovského obyvatelstva někdejší Podkarpatské Rusi po rozbití Československé republiky a maďarské okupaci uvedeného území.

Ocenil jsem působivost tehdejšího snímku, jehož tvůrcům se velmi úspěšně podařilo připomenout etnický svéráz podkarpatoruských Židů, jejich uzavřený svět hluboké zbožnosti i sociální prostředí tamní venkovské komunity. Zároveň jsem však poukázal na to, že film nepochybně vznikl *na základě* Olbrachtovy stejnojmenné knihy, resp. jejích prvních dvou povídek (*Zázraku s Julčou* a *Události v mikve*); aniž to v titulcích k filmu bylo zmíněno. Příčinu jsem spatřoval v tom, že „... filmová adaptace Z. Dostála a J. Dudkové doznala posunu, který zvrátil vyznění Olbrachtova díla.“²⁾ Prokázal jsem, že autoři filmu se odchýlili od literární předlohy, změnili dějovou linii i pointu první z povídek, a tím i celého filmu. Konstatoval jsem, že vrcholné dílo triptychu *Golet v údolí*, novela *O smutných očích Hany Karadžičové*, zůstává mimo zájem filmových tvůrců.

Dnes už zmíněné postesknutí neplatí. Nejen proto, že (za zájmu sdělovacích prostředků i veřejnosti a v rámci filmové produkce České televize) byl uvedený baladický příběh, a to poprvé v historii naší kinematografie, převeden do filmové podoby pod názvem *Hanele*. Film z roku 1999 rozhodně nebyl snadnou záležitostí, ale tentokrát scénáristka Jana Dudková i renomovaný režisér Karel Kachyňa zůstali věrni literární předloze – a jak se domnívám, i Olbrachtovou uměleckému mistrovství. Komplikovaný příběh s více časovými i dějovými liniemi je vyprávěn dynamicky, až k tragické pointě, kdy si mladá dvojice vyvzdorovala své štěstí za cenu bolestného rozchodu s náboženskou pospolitostí a zejména rodiči Hanele Šafarové. Ta si totiž za svého ženicha vyvolila bezvěrec: Ivo Karadžič, který se nechce vzdát ani svého přesvědčení, ani své vyvolené, nemůže být posouzen jinak než jako trestuhodný odpadlík od víry předků.

Liberální, svobodomyšlný svět tentokrát obzvlášť dramaticky vtrhl do uzavřené komunity židovské Plany. (Její staletý řád už předtím narušili mladí sionisté, agitující zde pro přípravu na vystěhování do Palestiny. Tehdy odešla do přípravného střediska – *hachšary* – v Ostravě jediná Hanele.) Nyní platí Hanička krutou daň za své štěstí – má být vyvržena a navždy zatracena, jako dosud nikdo ze zdejších Židů. Jímavou scénu, kterou si zde dovolím ocitovat, si už asi navždy budu představovat tak, jak je zachycena na filmovém pásu v podání Jiřího Ornesta a Tání Fischerové (rodiče), Lady Jelínkové a Mira Nogy, kteří představují mileneckou dvojici. (S velkým zaujetím ztvárnili své role i všichni další herci.)

„Zatímco doma otec, navěky zneuctěný, si nožem nařízl chlopni kabátu a trhl, a matka, která z hanby a studu před lidmi po celý život již nevyjde z ohrady domu a dvora, si u krku roztrhla roucho a oba bosí usedli na zemi, aby plačice nad smrtí nejmladší dcery se modlili modlitbu za zesnulé, utkvívá Hanele pohledem na proudu sněhových mraků a její překrásné oči do sebe sály jejich smutek.

A zatímco nad polanskými horami již zapadalo červené slunce a v šerící se modlitebně se shromáždilo deset mužů, aby se pomodlili za umrlou, vjížděla Hanele branou hor do rozblyštěné roviny . . .“³⁾

Poznámky:

¹⁾ „Golet v údolí“ a osud podkarpatoruských Židů (Miroslav Kryl). In: TL, 25, 97, str. 143–147.

²⁾ Tamtéž, s. 144, 146, poznámka č. 3.

³⁾ I. Olbracht, *Golet v údolí*, Praha 1968, 14. vyd. (v Československém spisovatel 3.), s. 284.

Miroslav Kryl

Katarína Hradská: Nemeckí poradcovia na Slovensku a ich činnosť

Historický časopis SAV číslo 4/1998 uveřejnil závažnou studii bratislavské historičky PhDr. Kataríny Hradské „Nemeckí poradcovia na Slovensku a ich činnosť“.

Němečtí poradci v nejdůležitějších politických, administrativních a hospodářských institucích Slovenska byli dosazeni na základě jednání mezi V. Tukou a říšským ministrem zahraničních věcí J. von Ribbentropem v Salzburgu v červenci 1940 v rámci návštěvy slovenské vládní delegace v Hitlerově hlavním stanu. Duchovním otcem v této záležitosti byl vůdce německé menšiny Franz Karmazin.

V té souvislosti autorka podrobně pojednává, že výrazně zasáhl do vnitřní politiky Slovenského štátu a citelně ovlivnil deportování slovenských Židů Dieter Wisliceny, člen SA a SS. Jeho pracovním působištěm se stal SD-Hlavní úřad (Hauptamt) na Wielhelmstrasse 102. Seznámil se s Adolfem Eichmannem, který v roce 1938 byl převelený z Berlína do Vídně, aby tam založil říšskou Centrálu pro židovské vystěhování (Reichszentrale für die jüdische Auswanderung), která byla zplnomocněná organizovat vystěhování Židů z Rakouska, resp. vyvíjela nátlak na jejich emigraci. Podobná instituce vznikla v Berlíně a Eichmann se ujal jejího vedení. Jeho spolupracovník Wisliceny přicestoval do Bratislavy v roce 1940.

Jeho činnost byla od tzv. arizací po deportování Židů. Židy chtěl hospodářsky zruinovat a deportovat je. Byl pro „vystěhování ve velkém formátu“. Autorka studie upozorňuje, že Wislicenyho představa řešení židovské otázky vůbec nebyla nereálná. Vhodně zapadala do německého scénáře, který počítal i s Wislicenym. Již v červnu 1940 vypracovalo oddělení D III Zahraničního úřadu (Berlín) plán na vysídlení asi 4 milionů evropských Židů na ostrov Madagaskar, kde měli být zdecimováni. Měl to být jeden z cílů války, který měl Evropu „vyčistit“ od Židů.

Plán detailně rozpracoval Eichmann; plánoval síť poradců na obsazených územích, kteří by celou akci koordinovali. To se i realizovalo – poradce byl dosazen na Slovensku, následovali poradci v Rumunsku, Holandsku, Belgii, dále v Chorvatsku, Itálii a Maďarsku.

Autorka podrobně analyzuje činnost Wislicenyho na Slovensku i jeho spolupráci s F. Karmazinem, který Wislicenyho napadal, že nedostatečně dbá zájmu německé menšiny a stěžoval si na něj u Himmlera. Též podrobně jsou zpracovány informace o deportaci Židů i snahy funkcionářů Ústředny o jejich zmírnění či zastavení.

Závěrem studie se připomíná, že Wisliceny pomohl Eichmannovi zlikvidovat desetitisíce slovenských, řeckých a maďarských Židů. Když s Eichmannem hovořil o mrtvých slovenských Židech, Wisliceny podle vlastních slov vykřikl větu: „Bože, nedopusť, aby toho, co jsme my spáchali, se dopustili vůči nám naši nepřátelé.“

Studie Bratislavské historičky je významným přínosem k slovenským dějinám i k osudu slovenských Židů. Je vybavena též německým resumé a je bohatě historicky dokumentována na základě archivních pramenů.

Rudolf Stuna

Dokument přinášející vysvětlení

V Tereziánských listech č. 27/1999 vyšla stať Jana Podlešáka nazvaná Stříbrnou polnicí zpívejte píseň svobody. Je věnována životu a tvorbě spisovatele Jiřího Weila.

Jan Podlešák, stejně jako další autoři, kteří se zabývali pozoruhodnou postavou Jiřího Weila, uvádí, že „roce 1942 byl povolán do transportu, ale cestu do koncentračního tábora nenastoupil a až do konce války se skrýval v Praze v ilegálních bytech a nemocnicích ...“

Skutečnost byla poněkud jiná. Weil se 19. 3. 1942 oženil se svou dlouholetou přítelkyní Olgou Frenclovou. Údajně to byla poslední dvojice, které byl sňatek povolen, přestože manžel byl podle norimberských zákonů Žid a manželka „árijka“. Jako židovská část smíšeného manželství byl Weil až do konce roku 1944 před deportacemi chráněn. V lednu 1945 však započalo povolávání i těchto osob. Aby se deportacím vyhnul, Weil zvolil ilegální způsob existence. Protože byl ihned stíhán zatykačem gestapa, předstíral sebevraždu.

Už v předchozích letech J. Weilovi pomáhali v jeho nelehkém životě literáta, který byl nucen publikovat pod cizími jmény, manželé Emil a Pavla Bergmanovi. V jejich bytě na Vinohradech v Lucemburské ulici č. 4 se scházel jak s nimi, tak i s dalšími lidmi, kteří byli do jeho tajemství zasvěceni.

Po osvobození Jiří Weil manželům Bergmanovým jejich zásluhy místopřísežně potvrdil. Dokument, který je přílohou k žádosti Emila Bergmana o vydání osvědčení o odbojové činnosti podle z. č. 255/46 Sb., přetiskujeme.

Alena Hájková

Místopřísežné prohlášení.

Já, PáDr Jiří W E I L , člen Syndikátu českých spisovatelů, redaktor časopisu Literární noviny, člen redakce časopisu Kulturní Politika, potvrzuji tímto, že v době okupace, když jsem byl pronásledován německými úřady, poskytovali mi pan Emil B e r g m a n, člen opery Národ. divadla v Praze, se a jeho žena Pavla B e r g m a n o v a hmotnou i mravní podporu, kryli mě před úřady, zprostředkovali mi styky s nakladateli a dávali mi k dispozici svůj byt k ilegálním schůzkám.

Když jsem byl stíhán zatykačem gestapa v únoru 1945, zkonstruoval pan Emil Bergman mou fingovanou sebevraždu dne 9.II.1945, a oznámil spolu se jeho ženou mé zničení na policii.

Když po návratu na Prahu dne 14.II.1945 byl vybombardován můj ilegální byt u p. Karla Projcy v Praze XII, Korunní tř., vyvedl mě p. Emil Bergman z hořčičného domu a opatřil mi nový ilegální byt u p. Bohumila Pelce v Praze XVI, Plzeňská 38.

V Praze, dne 16.XI 1947.

Jiří Weile
.....

Praha I, Benediktská 11.

číslo obč. leg.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 1999

Leden

11. 1.

– Zástupci Ministerstva kultury ČR si prohlédli expozice v Magdeburských kasárnách a prostory vzdělávacího oddělení.

18. 1.

– Památník Terezín navštívila švédská ministryně kultury s doprovodem. Po pracovním jednání o možné spolupráci při výuce o holocaustu si prohlédla expozice, prostory vzdělávacího oddělení a Střediska setkávání.

Únor

11. 2.

– Vernisáž výstavy Chavy Pressburger v předzářní kina Muzea ghetta.
– Proběhlo II. kolo soutěžního vzdělávacího programu pro třídní kolektivy a jednotlivce ze ZŠ litoměřického okresu s názvem „Terezínské ghetto a jeho historie“.

16. 2.

– Zasedání redakční rady Památníku Terezín.

Březen

2. 3.

– Seminář pro průvodce Památníku Terezín se jako každoročně uskutečnil před zahájením turistické sezóny.

22. 3.

– Setkání vedení se zaměstnanci Památníku v půdním divadle Magdeburských kasáren. Hovořilo se o perspektivách a možnostech instituce v následujícím roce.

29. 3.

– Zasedání autorského kolektivu k přípravě nové expozice v Muzeu ghetta.

Duben

8. 4.

– Vernisáž výstavy Jiřiny Adamcové s názvem „Milénium“ na IV. dvoře Malé pevnosti.

12. 4.

– Slavnostní otevření stálé expozice „Literární tvorba v terezínském ghettu“ v bývalých Magdeburských kasárnách.

13. 4.

– V půdním divadle se u příležitosti dne Jom ha'šoa konala vzpomínková akce věnovaná památce obětí holocaustu. Zúčastnili se jí též žáci Lauderovy židovské školy z Prahy a ZŠ z Terezína.

15.–16. 4.

- Pracovní setkání zástupců Památníku a školních radů ze Saska k přípravě dalšího vzdělávání německých pedagogů v Terezíně.

Květen

- V předsálí kina Muzea ghetta zahájena výstava „Památník Terezín představuje své vzdělávací oddělení“.

16. 5.

- Položením věnců na tradiční Terezínské tryzně uctili utrpení obětí druhé světové války místopředseda vlády Vladimír Špidla, předsedkyně Senátu Parlamentu ČR Libuše Benešová, místopředsedkyně Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Petra Buzková, ministr kultury Pavel Dostál, pražský a zemský vrchní rabín Karol Sidon, předseda ČSBS Jakub Čermín, poslanci, zástupci velvyslanectví v ČR, představitelé církví, bývalí vězni a další hosté.

Červen

10. 6.

- Vernisáž výstavy Viktora Munka „Tváře a postavy“ ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti.

11. 6.

- Slavnostní vyhodnocení soutěžně vzdělávacího programu „Poznáváme památná místa našeho okresu. Terezín“. Výherci v kategorii třídních kolektivů a jednotlivců převzali ceny tradičně z rukou Hany Greenfieldové, bývalé vězenkyně terezínského ghetta, pod jejíž záštitou soutěže pro děti každoročně probíhají. Součástí odpoledne v Muzeu ghetta bylo představení dětské opery „Brundibár“ v provedení Dismanova rozhlasového dětského souboru. K dárkům pro výherce letošní soutěže patřila i celodenní návštěva Prahy o týden později, kde si po besedě s Hanou Greenfieldovou společně prohlédli interiéry Národního divadla, studia Českého rozhlasu a areál bývalé židovské Prahy.

30. 6.

- V rámci Kongresu rabínů v Praze si jeho účastníci prohlédli Muzeum ghetta v Terezíně, kde v závěru své návštěvy pronesli modlitbu.

Červenec

- Vydání sborníku Terezínské listy č. 27.

Srpen

- V Muzeu ghetta byla instalována výstava fotografií nacistického pronásledování drážďanských Židů v roce 1942 pod názvem „Vzpomínka má tvář“.

19. 8.

- IV. dvůr Malé pevnosti: vernisáž výstavy Lawrence Geoga Gilese – „Fotografie, 1993 a 1995“ a „Kresby vězňů Malé pevnosti Terezín (1940–1945)“.

23. 8.

- Účastníci semináře z Freibergu zasadili na Židovském hřbitově strom k uctění památky terezínských obětí.

24.–28. 8.

- V Blankensee (Německo) se konal již sedmý společný seminář českých a německých pedagogů, jehož spolupředatelem byl Památník Terezín. Zaměřen byl tentokrát na objasňování tabuizovaných událostí v obou zemích.

Září

- Příprava nových videoklipů pro expozici v Muzeu ghetta, v nichž vypovídají bývalí vězni o kultuře v terezínském ghettu.

16. 9.

- Zasedání nákupní komise Památníku.

29.–30. 9.

- Proběhlo další z řady pracovních setkání zástupců Ministerstva školství ČR a Památníku Terezín v souvislosti s přípravou nového vzdělávacího programu „Jak učit o holocaustu“, určeného pedagogům českých škol.

Říjen**7.–8. 10.**

- V Památníku Terezín pokračovala jednání účastníků mezinárodní konference „Fenomén Holocaust“. Účastníci konference konané pod záštitou prezidenta Václava Havla se zabývali otázkami genocidy Židů, Romů a dalších obětí II. světové války, jednali o reflexi těchto událostí do současné doby a potřebě odstranění nedostatků ve znalostech tohoto období dějin.
V předvečer konference (5. 10.) zazněl v terezínském kostele koncert „Písně o mrtvých dětech“ věnovaný dětem z Bialystoku.

21. 10.

- V půdním divadle zhlédli studenti litoměřických škol revui „Malá svoboda“. Představení připravil D. R. Pařízek ve spolupráci s Památníkem.

Listopad**21. 11.**

- Díla zkomponovaná bývalými terezínskými vězni zazněla v půdním divadle na klavírním recitálu Cornelia Witthoeffta. Na koncertu uspořádaném Iniciativou Hans Krása Hamburg ve spolupráci s Památníkem Terezín byla vzpomenují jména předčasně zesnulých členů Terezínské iniciativy.

Prosinec

- Vydání publikace Židovský hřbitov v Terezíně.

Sestavila Iona Smékalová

Vzpomínka na oběti holocaustu – Jom ha'šoa. V Terezíně proběhla tentokrát v prostoru půdního divadla dne 13. 4. 1999

Vernisáž výstavy Jiřiny Adamové „Milénium“ na IV. dvoře Malé pevnosti

Lawrence Georg Giles
při zahájení své výstavy
v cele IV. dvora

Vernisáž výstavy fotografií L. G. Gilese a kreseb vězňů Malé pevnosti Terezín

Pohled do právě otevřené expozice o literární tvorbě v terezínském ghettu. (První patro Magdebur-
ských kasáren)

Terezínská trýzna na Národním hřbitově dne 16. 5. 1999. Na snímku místopředseda vlády Vladi-
mír Špidla při pokládání věnce obětem nacismu

Pražský a zemský vrchní rabín Karol Sidon pronesl modlitbu za zeměděle

Odměnou za dobré umístění žáků ve vzdělávací soutěži o Terezině byla i návštěva a prohlídka Národního divadla v Praze

Předávání cen nejlepším soutěžícím se již tradičně zúčastnila paní Hana Greenfieldová, sponzorka celé akce

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 1999

Použité zkratky:

RCH	Roš Chodeš
TL	Terezínské listy
TSD	Terezínské studie a dokumenty
TStD	Theresienstädter Studien und Dokumente
ZTi	Zpravodaj Terezínské iniciativy

Sborníky:

Komponisten in Theresienstadt. Herausgeber. Initiative Hans Krása, Hamburg. Hamburg, Hans Christians Druck und Verlag, 1999.

Terezínské studie a dokumenty 1999. Editoři Miroslav Kárný a Eva Lorencová a Institut Terezínské iniciativy. Praha, Academia 1999, s. 375.

Theresienstädter Studien und Dokumente 1999. Herausgeber Miroslav Kárný, Raimund Kemper und Institut Theresienstädter Initiative. Praha, Academia 1999, s. 375.

- Bernstein Elsa** Das Leben als Drama. Erinnerungen an Theresienstadt. Dortmund, Ebersbach 1999, s. 190.
- Blodig Vojtěch** Nové stálé expozice Památníku Terezín. In: TL 27/1999, s. 136–144.
- Bondyová Ruth** Ein Brotwunder. Das Hilfswerk von Heinz Prossnitz. In: TStD 1999, s. 76–104. Záraz s chlebem. In: TSD 1999, s. 68–69.
- Brenner Hans** Frauen in den Außenlagern von Flossenbürg und Gross-Rosen in Böhmen und Mähren. In: TStD 1999, s. 263–293. Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území. In: TSD 1999, s. 288–313.
- Čapková Kateřina** Das Zeugnis von Salmen Gradowski. In: TStD 1999, s. 105–111.
- Daniček Jiří** Všude se cítím trochu špatně. Rozhovor s Tomášem Frittou Haasem. In: RCH/září 1999, s. 6–8.
- Debold-Kritter Astrid** Festungsstadt – Ghetto – Militärstadt. Historische Forschung und Spurensuche vor Ort. In: TStD 1999, s. 299–331.
- Fatranová Gila** Franz Kahn. In: TSD 1999, s. 180–193.
- Flusser Jindřich** Franz Kahn. In: TStD 1999, s. 226–241. Ein Rückblick. In: TStD 1999, s. 43–75. Poohlédnutí. In: TSD 1999, s. 40–67.
- Frankl Michal** „Konečné řešení židovské otázky“ v současných učebnicích dějepisu. In: TSD 1999, s. 338–362.
- Freud John** „Birkenau Boys“. In: TSD 1999, s. 93–96.
- Glas Martin** O časopise Domov. Čtrnáctideník terezínských dětí, vydávaný v letech 1943 a 1944. In: RCH/ květen 1999, s. 10–11. Im Herzen der Hölle. In: TStD 1999, s. 11–12.
- Gradowski Salmen** Přátelé na život a na smrt. In: TL 27/1999, s. 85–92.
- Hájková Alena** Příběh Otakara Lišky. In: TL 27/1999, s. 93–97.
- Hyndráková Anna** Česká společnost a Židé podle vzpomínek pamětníků. In: TSD 1999, s. 97–118.
- Lorencová Anna** Die tschechische Gesellschaft und die Juden in den Erinnerungen von Zeitzeugen. In: TStD 1999, s. 141–167.

- Chládková Ludmila** Maluj,co vidíš. (Kresby jednoho dítěte z Terezína). In: TL 27/1999, s. 154–156.
Židovský hřbitov v Terezíně. Jüdische Friedhof in Theresienstadt. Jewish Cemetery in Terezín. Česky, německy, anglicky.
Vydal Památník Terezín.
Praha, Oswald 1999, s. 108.
- Jelinowiczová Jiřina** Můj otec Karel Poláček. In: RCH/květen, červen 1999, s. 6–7.
Kárná Margita Léta našeho života. In: TL 27/1999, s. 100–110.
Kárný Miroslav Důležité datum v historii Terezína. In: ZTí č. 15, s. 8.
Hanuš Schimmerling. In: RCH/ červen 1999, s. 16. Fragen zum 8. März 1944. In: TStD 1999, s. 9–42.
Otázky nad 8. březnem 1944. In: TSD 1999, s. 11–39.
Před vydáním třetího dílu Terezínské pamětní knihy. In: ZTí č. 16, s. 4–5.
Útěk ze Zamošče. In: TSD 1999, s. 149–169.
- Kemper Raimund** H.G. Adler a jeho Terezín. In: TSD 1999, s. 194–208.
Kolářová Eva Literární tvorba v terezínském ghettu. In: ZTí č. 15, s. 1.
Kotouč Jiří Sociologický průzkum znalostí středoškoláků o Terezíně a holocaustu. In: ZTí č. 15, s. 9–11.
Koudelka Ferdinand Význam práce se skupinami mládeže v Památníku Terezín v kontextu výchovně vzdělávacího procesu. In: TL 27/1999 s. 39–46.
Krejčí Robert Mimořádné osudy zvláštního vězně – parašutisty Viliama Gerika. In: TL 27/1999, s. 47–72.
Krůta Václav Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941–1944. Brno, Doplněk 1999, s. 226.
Kryl Miroslav Terezínský deník Miloslava Kuglera. In: TL 27/1999, s. 125–135.
O činnosti předsednictva TI. In: ZTí č. 16, s. 4.
- Lieblová Dagmar** Právo v nuceném společenství. In: TL 27/1999, S. 20–38.
Lípková Renáta Veliké ticho. In: TSD 1999, s. 209–233.
Makarová Jelena Arizace. Příspěvek dr. Milotové na konferenci Fenomén holocaust In: RCH/ listopad 1999, s. 3,10–11.
Milotová Jaroslava Fenomén holocaust. Mezinárodní vědecká konference. In: RCH/listopad 1999, s. 11.
- Munk Jan** Die jüdische Minderheit in Böhmen und Mähren in den Jahren 1945–1948. In: TStD 1999, s. 332–362.
Nepalová Šárka Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948. In: TSD 1999, s. 314–337.
Útěk ze Zamošče. In: TSD 1999, s. 149–169.
- Osers Jan** Památník Terezín a Jad Vašem. In: RCH/srpen 1999, s. 2.
Památník Terezín a Jad Vašem O hudbě v terezínském ghettu. Soubor kritických statí. Brno, Barrister and Principal 1999, s. 118
Aus dem Theresienstädter Musikleben. In: TStD 1999, s. 217–225.
Z terezínského hudebního života. In: TSD 1999, s. 217–225.
- Peduzzi Lubomír** Taková normální rodina. Rozhovor s Jiřím Pavlem, starožitníkem a bratrem Oty a Huga. In: RCH/červen 1999, s. 14–15.
Peterová Zuzana Stříbrnou polnicí zpívejte píseň svobody.
Život a dílo Jiřího Weila. In: TL 27/1999, s. 73–84.
Podlešák Jan Terezínská bibliografie 1998. In: TL 27/ 1999, s. 174–176.
- Poljaková Marie** Dosavadní výsledky výzkumu dějin policejní věznic gestapa v Malé pevnosti a perspektivy další výzkumné a dokumentační práce. In: TL 27/1999, s. 7–19.
Poloncarz Marek Evakuační transporty do Terezína (duben – květen 1945). In: TSD 1999, s. 263–280.
Die Evakuierungstransporte nach Theresienstadt (April – Mai 1945).

- In: TStD 1999, s.242–262.
Seminář „Malá pevnost 1940–1945“. In: TL 27/1999, s. 152–154.
Vzpomínky Marie Polákové. In: TL 27/ 1999, s. 111–122.
- Pospišil Leopold** Zwei Tagebücher: Anne Frank und Otto Wolf. In: TStD 1999, s. 294–298.
- Reinerová Hana** Sonthofenský „Projekt Theresienstadt“. In: TL 27/1999, s. 145–151.
Sever Max Technická zařízení Terezína. In: TSD 1999, s. 170–179.
Die technischen Einrichtungen Theresienstadts. In: TStD 1999, s. 204–216.
- Schneider Franz Markus** Terezínský smích. In: TSD 1999, s. 242–250.
Směkalová Ilona Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 1998. In: TL 27/1999 s. 157–160.
- Steiner Jiří** K likvidaci terezínského zářijového transportu. In: ZTi č. 16, s. 11.
Stránský Pavel Poslově obětí. Z Terezína do Terezína se zastávkou v Osvětimi – Březince a Schwarzheide. Vydala Terezínská iniciativa. Praha, Perla 1999, s. 72.
- Süsland Vilém** Svědectví o smrti mého bratra. In: TSD 1999, s. 281–287.
Tučková Anna Byla jsem míšence I. stupně. In: TSD 1999, s. 119–128.
Ich war Mischling ersten Grades. In: TStD 1999, s. 168–179.
- Uher Daniela** Zwischen Leben und Tod. Eine Künstlerkolonie in Theresienstadt. In: Anzeiger des germanischen Nationalmuseums 1999. Nürnberg, Verlag des Germanischen Nationalmuseums 1999, s.93–104.
- Weil Jiří** Život s hvězdou, Na střeše je Mendelssohn, Žalozpěv za 77 297 obětí. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999, s. 519.
- Zahradník Vladimír** Na prahu svobody. In: TL 27/1999, s. 123–124.
Zimmermann Volker Pachatelé a přihlížející. Pronásledování Židů v Sudetské župě. In: TSD 1999, s. 129–148.
Täter und Zuschauer. Die Judenverfolgung im „Sudetengau“ 1938–1945. In: TStD 1999, s. 180–203.

Sestavila Marie Poljaková

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení Miroslava Benešová,
doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Mgr. Ludmila Chládková, Miroslav Kárný, doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
PhDr. Jan Munk, CSc. a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: Mgr. Vladimíra Ráftlová (do angličtiny)

a Margit Herrmannová (do němčiny)

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Helena Osvaldová

Vydalo Nakladatelství OSWALD, Praha pro Památník Terezín, 2000

Sazba a litografie TYPO JP, s. r. o.

Náklad 600 kusů

ISBN 80-85433-51-6

obálku, pravidelně dělal grafickou úpravu a některá čísla ilustroval.

V jeho další tvorbě například v cyklu *Torz a Fleur* (1964-1971) dovedl autor svůj postoj do univerzálně platného profestu. Po roce 1968 Přemysl Straka poznal, že tento cyklus nebude moci oficiálně vystavit. Přesto se ještě více věnoval výtvarné tvorbě. Se svazem výtvarných umělců vystavoval každoročně až do roku 1970.

Malování se pro něho stalo potřebou a později nutností k vytvoření si svých vlastních obrazů světa, místem, kam za ním nemůže zít vyle.

Přimkl se více k přírodě. Vstoupil do světa krapinomalby se stejným zájmem a profilem. Všimá si nejnepřesnějších prvků v krajině, jakými jsou tráva, staré stromy, staré opuštěné polní cesy a svým uměleckým ztvárněním jim dává nový význam. Nyní maluje především krajinu Českého středohoří, která je v posledních desetiletích těžce zkoušená postupujícími civilizačními projevy.

Od ledna 1990 je členem Unie výtvarných umělců.

Své výtvarné práce z předcházejících let poprvé souhrnně vystavil až v roce 1991 v Památníku Tereziin na své autor-
ské výstavě nazvané *Tereziin*.

Výtvarná díla Přemysla Stráky jsou zastoupena kromě Památníku Tereziin v Severočeské galerii Litoměřice, Galerii Liberec, Galerii B. Rejta Louny, Galerii A. Švagrovského Roudnice nad Labem, Muzeu Osvětim, Klubu horníků Most, Ministerstvu kultury Praha, Židovském muzeu Praha a v mnoha soukromých sbírkách doma i v zahraničí.

Jiří Brabec

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZIN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

TEREZIN MEMORIAL

